

Tiina Äikäs

Aktiiviset arkeologit ja monitieteisyys

Tieteidenvälinen tutkimus ja monitieteisyys ovat jo jonkin aikaa olleet iskusanoja, jotka saavat rahoittajat avaamaan rahahanansa ja nostavat tutkimusryhmän profiilia. Joissakin tapauksissa monitieteisyys saattaa olla päälle liimattu otsikko, jonka varjossa tutkijat touhua- vat kukin omiaan vailla todellista kontaktia. Parhaimmillaan tieteidenvälinen yhteistyö johtaa kuitenkin uusiin näkökulmiin ja mahdollistaa tutkimuksen alueilla, joihin yhden tieteenalan edustajilla ei riittäisi pätevyyttä.'

Tämän numeron artikkelit ovat hyvä esimerkki siitä, että tieteenalat ylittävä tutkimus on juurtunut myös arkeologiaan. Tutkittiinpa sitten Pohjois-Suomen historiallista aikaa tai Pompeijia useamman tieteenalan yhdistäminen antaa mahdollisuuden kertoa laajemmin menneisyydestä. Muiden tieteenalojen panoksesta on hyötyä niin kulttuuriperinnön dokumentoinnissa ja säilyttämisessä kuin menneisyyttä kuvaavien tulkintojen tekemisessäkin.

Monitieteisyys näkyy myös seminaareissa ja konferensseissa, joihin arkeologit ovat osallistuneet ja joita he ovat järjestäneet. Viime syksy oli aktiivista aikaa konferenssirintamalla, ja tapahtumien sato näkyy tässä numerossa laajana seminaarikatsausosiona. Seminaarien aikana muun muassa kielitieteilijät, historioitsijat, folkloristit ja politiikan tutkijat ovat antaneet arkeologeille uutta ajattelemisen aihetta.

Erityisesti arkeologian teoriaa on toisinaan syytetty siitä, että se ottaa vaikutteita muilta tieteenaloilta niitä täysin ymmärtämättä ja antamatta keskusteluun omaa panostaan. Monitieteellisen tutkimuksen ollessa ennemminkin vallitseva käytäntö kuin erikoistilanne arkeologeilla on mahdollisuus todelliseen tieteiden rinnakkaiseloon, jossa muut tieteenalat täydentävät kuvaa menneisyydestä eivätkä vain tarjoa jännittäviä mahdollisuuksia, jotka saavat arkeologian näyttämään "tieteellisemmältä". Kiinnostuneena jään odottamaan, millaisia hedelmiä kantavat tässä numerossa esitellyt projektit ja mitä uusia tuulia monitieteisyys jatkossa tuo arkeologiaan.

Anna-Kaisa Salmi

Ruoka ja identiteetti keskiajan ja varhaisen uuden ajan Pohjois-Suomessa

Mat och identitet i Norra Finland under medeltiden och tidig modern tid

Mitt post-doc projekt, finansierat av Finlands akademi; *Food and identity in Medieval and Early Modern urban communities* (2011–2013) handlar om arkeologi kring nordfinsk matkultur. Projektets målsättning är att undersöka matkultur och dess koppling till identitet och kropp i norra Finland under senmedeltiden och tidig modern tid. Under projektets första år jobbar jag med resultat av djurbensanalyser som gjorts på material från nordfinska arkeologiska utgrävningar. I ett senare skede av projektet kommer jag, i samarbete med andra forskare, att kombinera djurbensmaterialet med resultat från analyser av växtrester och undersökningar av människoskelett och den information om näringssammansättning som de kan ge. Hittills har forskningen visat att den senmedeltida och tidigmoderna matkultur som florerat i norra Finland har haft en lokal prägel, som har delats av olika samhällsgrupper. Typiskt för det nordfinska köket var vilträtter, mjölkprodukter och tillvaratagande av benmärg, särskilt ur skenben av ren. Ståndsmässig identitet visades upp vid festliga tillfällen, då särskilda delikatesser serverades, så som renstek, järpe, lax och söta efterrätter.

Johdanto

”Vaikenemaan määrättyinä ja matkasta väsyneinä matkustajamme pian nukahtivat, heräsivät myöhään ja näkivät nyt emäntänsä hyvällä tuulella hiljaa varpailaan hiipivän kukkurapäisen aamiaispöydän ympärillä toisessa huoneessa. Jo ennen auringon nousua hän oli teurastuttanut, leivottanut ja paistattanut. Kukurallaan oleva vati höyryäviä vohveleita seisoi keskellä pöytää. Neljä kulhoa, joissa oli tuoretta, suolaista, hyytelöityä, savustettua ja paistettua lohta, oli pöydän kulmissa. Paistettu porsas, persiljaa suussa ja korvissa, oli vadilla pöydän toisessa päässä, silavoitu poronpaisti toisessa, vieressä pari kuorepiimäkehloa mitä valkoisimmasta puusta. Keltainen kerma oli paksuksi ja herkuliseksi piiminyt maidon päälle, joka oli näöltään kuin kesäisen taivaan vaaleat pilvenhattarat. Raikasta olutta vaahtoili kiiltävissä, kylmästä hiestyneissä hopeasarkoissa nautinnoksi niille, jotka halusivat juoda.” (Wacklin 1924 (1854): 101–102)

Nykyisessä mediakeskustelussa ruokavaliosta väitellään kiivaasti. Ilmasto- ja ympäristötietoiset kuluttajat välttävät lihaa ja suosivat kotimaista luomukasvisruokaa. Terveystietoiset karppaavat, kiistelevät terveellisimmistä rasvoista ja yrittävät rekonstruoida paleoliittista ruokavaliota supermarketin valikoimien pohjalta. Elämäntapalehdet, -kirjat ja -blogit kuvailevat toinen toistaan herkullisempia aterioita ja ruokalajeja ja välittävät reseptejä.

Yllä oleva veden kielelle nostattava ote oululaisesta 1800-luvun aamiaisesta muistuttaa meitä siitä, että myöskään menneisyyden ruokakulttuuri ei ole ollut pelkästään niukkuuden ja säilöntäongelmien värittämää eloonjäämistäistelua. Ruualla on hemmoteltu, kehuskeltu, viestitty toisille omista arvoista ja identiteetistä, rakennettu ruumiinkuvaa ja jatkettu perinteitä. Ihmisten jokapäiväisen elämän yksityiskohtia valottava arkeologinen tutkimus tarjoaa ainutlaatuisen mahdollisuuden kurkistaa menneisyyden ruokakulttuuriin. Arkeologisiin kerrostumiin jää siitä monenlaisia merkkejä, esi-

merkiksi ruuanjätteitä sekä tarjoilu- ja valmis-tusastioiden kappaleita. Vainajien luurankojen patologiat ja luukudoksen kemiallinen koostumus voivat paljastaa, millaista ruokaa ihmiset ovat nauttineet (esim. Eriksson et al. 2008; Vilkkama 2011).

Ruokakulttuurin arkeologiaan keskittyy myös Suomen Akatemian rahoittama tutkijatohtorin projektini *Food and identity in Medieval and Early Modern urban communities* (2011–2013). Työ tehdään Oulun yliopistossa. Tavoitteena on tutkia ruokakulttuuria ja sen yhteyttä identiteettiin ja ruumiiseen Pohjois-Suomessa myöhäisellä keskiajalla ja varhaisella uudella ajalla. Keskityn tutkimuksessani Pohjois-Suomen kaupunkien ja maaseudun ruokakulttuuriin 1400-luvulta 1800-luvulle. Pohjois-Suomessa on viime vuosina suoritettu useita kaupunkiarkeologisia kaivauksia, joiden tuloksena käytettävissä on laaja ruokakulttuurista kertova tutkimusmateriaali. Eläinluumateriaalia on löydetty Oulun ja Tornion useilta kaupunkiarkeologisilta kaivauksilta sekä kaupunkia ympäröivistä maaseutukunnista Limingan Heiskarista, Tornion Oravaisensaaresta ja Rovaniemen Ylikylästä. Tutkimuksessa käytetty eläinluumateriaali on julkaistu tieteellisissä julkaisuissa (Puutti 2010; Salmi 2011) tai julkaisuprosessi on käynnissä (Salmi, painossa; Salmi & Kuokkanen, käsikirjoitus).

Pääasiallinen tutkimusmateriaalini ovat arkeologisista kerrostumista löytyneet eläinten luut, joihin pohjautuen tutkin ruokavalion eläinperäisistä tuotteista koostuvaa osaa. Olen selvittänyt, millaisia eläinperäisiä ruokia pohjoissuomalaiset söivät, miten ruokavaliot erosivat eri ihmisryhmien välillä ja miten ruokakulttuuri kytkeytyi sääty- ja paikallisidentiteettiin. Projektini myöhemmissä vaiheissa yhdistän eläinluututkimuksen tuloksia kasvijäänteiden tarjoamaan tietoon ja ihmisluurangosta saatavaan, ravitsemuksesta kertovaan informaatioon yhteistyössä muiden tutkijoiden kanssa

Ruokakulttuuri, ruumis ja identiteetti myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla

Nykyperspektiivistä katsottuna ruokakulttuurin yhteys ruumiinkuvaan, terveyteen ja identiteettiin vaikuttaa ilmeiseltä. Ruokaan liittyvillä valinnoilla osoitetaan ja rakennetaan identiteettiä ja viestitään esimerkiksi eettisistä, ekologisista tai omaan terveyteen liittyvistä arvoista. Erikoisruokavalioilla pyritään myös muokkaamaan ruumista terveyssuosituksen ja kauneusihanteiden mukaiseksi. Ruoka on liittynyt identiteettiin, esimerkiksi säätyidentiteettiin, ikäryhmään ja sukupuoleen; sekä ruumiskäsityksiin myös myöhäiskeskiajalla ja varhaisella uudella ajalla. Tiedetään, että esimerkiksi miesten ja naisten, lasten ja aikuisten tai porvareiden ja käsityöläisten ruokavaliot saattoivat poiketa toisistaan (Rautman 2000). Säätyidentiteettiä ja varallisuutta osoitettiin hienoilla juhla-aterioilla (Grieco 1999; Albala 2002). Ruotsin valtakunnassakin ylellisyysasetukset säätelivät kahvin, kaakaon, viinin, liköörien, jälkiruokien ja hillon kulutusta (Jahnsson 1904). Ruuan, ruumiin ja terveydentilan yhteys ymmärrettiin siten, että jokaiselle ruumistyyppille oli olemassa terveyteen suotuisasti ja epäsuotuisasti vaikuttavia ruoka-aineita (Albala 2002). Ajateltiin myös, että hienot ruuat, kuten nuorten eläinten liha, viini ja vehnäleipä sopivat sivistyneille ruumiille, kun taas papujen ja kokojyvaviljan tyyppiset karkeat ruuat sopivat sivistymättömille ruumiille (Eden 2008).

Ruokavalinnoilla osoitettiin omaa asemaa ja varallisuutta myös Pohjois-Suomessa: vierailijoiden kestitykseen ja juhlaruokiin panostettiin (Wacklin 1924 (1854): 101–104; de la Chapelle 1993: 18–21), kun taas arkiruoka saattoi olla hyvinkin yksinkertaista (de la Chapelle 1993: 27). Esimerkkinä mainittakoon, että kun ranskalainen Jean-François Regnard vieraili Torniossa vuonna 1681, hänen kunniakseen järjestettiin juhlat kaupungintalolla. Vastaanotolle kutsuttiin aterioimaan kaupun-

gin rikkaimmat porvarit. Myös kaupungin rahvas sai kutsun vastaanotolle, mutta vain seuraamaan rikkaiden herkuttelua (Regnard 1982 (1731)). Tämä esimerkki kuvaa sitä, miten sääty- ja varallisuuseroja korostettiin etenkin juhlaruokailun yhteydessä. Toisaalta siitä näkyy myös, millainen viihdearvo ruokakulttuurilla oli menneisyydessä: vaikka rahvas ei saanutkaan maistaa herkkuja, ihmiset saivat mahdollisuuden osallistua tapahtumaan tarkkailijoina ja saattoivat kertoa eteenpäin ihmeellisiä tarinoita tarjolla olleista herkuista sekä eksoottisesta ulkomaisesta vieraasta.

Pohjois-Suomen ruokakulttuuri

Pohjois-Suomen väestön pääelinkeinot varhaisella uudella ajalla eränkäyntiin ja maatalouteen. Erityisesti karjatalous oli tärkeää, sillä viljanviljely oli luonnonolojen takia vähäistä ja epävarmaa, ja viljan osalta luotettiinkin pitkälti tuontiin. Ruokakulttuurissa tärkeässä osassa olivat maitotuotteet sekä suolakala ja -liha. Arkeologisissa tutkimuksissa on tullut esille, että myös erilaisia kasvikunnan tuotteita, kuten herneitä ja marjoja, kuului ruokavalioon, ja että riistaeläinten lihaa hyödynnettiin runsaasti etenkin ennen 1700-lukua (Lempiäinen 2007; Puputti 2008; Tranberg 2011). On myös mahdollista, että hiilihydraattipitoisten ruokien, kuten viljatuotteiden, osuus ruokavaliosta oli melko pieni etenkin ennen 1600-lukua, sillä ihmisten hampaissa esiintyi silloin hiilihydraattipitoiseen ruokavalioon liittyvää kariesta vähemmän kuin seuraavilla vuosisadoilla (Vilka & Niinimäki 2011). Ulkomailta tuotiin kuivattuja hedelmiä, mausteita ja viinejä.

Oululaisen porvarisperheen arkiateriat koostuivat 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa liha- tai kalamuhennoksista tai keitoista, puurosta ja leivästä (Syrjänen 2001). Arkiateriat saattoivat olla varsin vaatimattomia, paikallisista ja vuodenaikaisista ainesosista valmistettuja, myös varakkaissa talouksissa (de la Chapelle 1993: 27). Tuoreet ruoka-aineet olivat harvinaisuus suurimman osan

vuodesta. Anneli Syrjänen (2001) kertoo, että 1700- ja 1800-luvun vaihteen oululaisessa porvarisperheessä ruokailtiin tyypillisesti kolme kertaa päivässä. Aamiainen nautittiin noin kello 6–7, jolloin tarjottiin puuroa, leipää ja maitoa. Lounas syötiin puoleltapäivän. Sillä tarjottiin liha- tai kalakeittoa sekä jälkiruuaksi marjoja tai puuroa. Illallinen koostui liha- tai kalakeitosta tai liha- tai kalapadasta, ja jälkiruuaksi tarjottiin makeaa puuroa, velliä tai marjasoppaa.

Olen tutkimusprojektissani vertaillut pohjoissuomalaisista kaivauskohteista löytyneitä eläinluuaineistoja; ja tarkastellut eroja eri yhteiskunnallisten ryhmien asuttamien kaupunginosien välillä (Salmi 2011; Salmi & Kuokkanen käsikirjoitus). Vertasin myös Limingan Heiskarin, Rovaniemen Ylikylän, Haukiputaan Kellon, Tornion Oravaisensaaren, Hietaniemen Kirkkonien ja Piitimen Gamla Kyrkyn eläinluuaineistoja keskenään (Salmi 2011). Vertailin maaseutu- ja kaupunkikohteiden eläinluuaineistoja nähdäkseni, noudatettiinko maaseudulla ja kaupungeissa erilaisia ruokatapoja.

Kaupunkikohteista sekä Oulusta että Torniossa on analysoitu eläinluuaineistoja useilta kaivauksilta (Puputti 2010; Salmi & Kuokkanen käsikirjoitus). Torniossa suurin osa tutkituista kaivausalueista sijoittuu Kesikadun varteen; eikä historiallisten tietojen perusteella voida sanoa, asuiko alueella varhaisella uudella ajalla nimenomaan johonkin tiettyyn säätyyn tai varallisuusryhmään kuuluvia ihmisiä. Oulussa kaivauksia on suoritettu eri puolilla kaupunkia; ja osa kohteista sijoittuu sellaisiin kaupunginosiin, että asukkaiden säädystä voidaan esittää arvioita. Kaupungin varakkaimmat porvarit asuivat Pokkitörmän alueella, kun taas muissa tutkituissa kaupunginosissa asui merimiehiä ja käsityöläisiä (Halila 1953: 92–94; Virkkunen 1953: 127). Vertailin tutkimuksessani myös kaupunkien eri tonteilta löytyneitä eläinluuaineistoja nähdäkseni, noudattivatko säädyt erilaisia ruokailutottumuksia.

Kaikissa kohteissa eläinluuaineisto koostui pääasiassa naudan luista. Suurin osa nautidoista on elänyt vanhoiksi eli kyseessä ovat

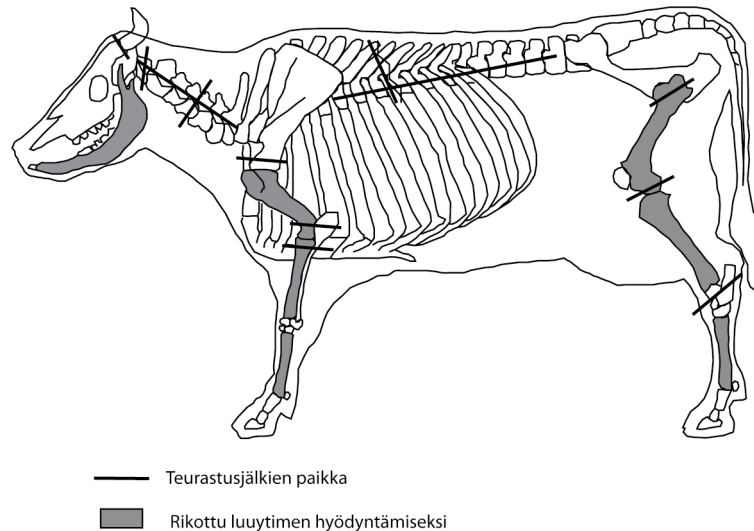
luultavasti lypsylehmät, jotka teurastettiin ruuaksi vasta kun ne olivat liian vanhoja lypsämään. Ihmiset söivät siis pääasiassa naudanlihaa ja pienemmissä määrin lampaan- ja sianlihaa. Maitotuotteita, etenkin voita, valmistettiin myyntiin (Virrankoski 1973: 249). Osa voista sekä maitoa, juustoa ja piimää kulutettiin myös kotioiloissa.

Niissä kohteissa, joissa anatomista jakaumaa oli mahdollista arvioida, kaikki naudan ruhonosat olivat suhteellisen tasaisesti edustettuina, mikä viittaa siihen, että eläimet teurastettiin ja valmistettiin ruuaksi kotioiloissa. Myös teurastusjäljet sijoituivat luurangoissa samoihin paikkoihin: olka-, kyynär-, lonkka- ja polviniveliin sekä selkärankaan (Kuva 1). Teurastustavasta syntyneet lihakappaleet myös vastaavat myöhemmistä keittokirjoista tuttuja lapaa, potkaa, kylkeä ja selkää. Näistä valmistettiin suolalihaa, patoja, muhennoksia ja keittoja. Kaikissa aineistoissa raajojen pitkiä luita oli rikottu luuytimen hyödyntämiseksi. Näin on saatu makua ja rasvaa lihakeittoihin ja -patoihin.

Erityisesti naudan ja peuran kämmen- ja jalkapöydänluita rikottiin runsaasti luuytimen hyödyntämiseksi. Luut rikottiin joko koko mitaltaan pitkittäin; tai proksimaali- ja distaalipäistä irrotettiin pitkittäissuun-

tainen kappale. Tapa tunnetaan etnografisesti saamelaiten parista; he ovat nauttineet poron konttiluita eli anatomisesti kämmen-, jalkapöydän-, varttinä- ja sääriluita rikkomalla luut tällä tavalla ja syömällä luuytimen (Itkonen 1921; Lahti 2006). Vaikka etnografisissa lähteissä tapa on leimallisesti saamelainen, myöhäisen keskiajan ja varhaisen uuden ajan Pohjois-Suomessa kaikki näyttävät tunteneen sen. Yllä kuvatulla tavalla rikottuja naudan ja peuran luita on tavattu kaikista tutkituista kohteista ja lähes jokaiselta tontilta kaupungeista.

Riistaa, kuten metsäjäniksiä, kananlintuja, sorsalintuja ja hylkeitä hyödynnettiin kaikissa pohjoisen kohteissa niin maaseudulla kuin kaupungissakin. Riistan osuus ruokavaliosta liittyy selvästi pohjoisuuteen ja paikallisiin perinteisiin: mitä pohjoisemmasta paikasta on kysymys, sitä suurempi osuus eläinluuaineistosta on riistaa. Kaupunkikohteet eivät eroa riistan osuuden suhteen maaseutukohteista, vaan riistan osuus kaupungeissa oli samanlainen kuin ympäröivällä maaseudulla. Kaupunkien sisällä riistan osuus vaihteli jonkin verran tonttien välillä. Erot eivät kuitenkaan olleet suuria; eivätkä liittyneet selkeästi eri säätyjen noudattamiin erilaisiin ruokailutapoihin.

Kuva 1. Teurastusjäljet Oulun kaupunkiarkeologisilta kaivauksilta löytyneissä naudan luissa sekä luuytimen hyödyntämiseksi rikottu luut (Salmi & Kuokkanen, käsikirjoitus). (Piirtänyt: A. Salmi.)

Yhtenäinen ruokakulttuuri – ainakin arkisin

On melko yllättävää, että kaupungin sisäisiä tai kaupungin ja maaseudun välisiä ruokakulttuurisia eroja ei tullut esille lainkaan eläinluuanalyysissa. Brittein saarilla, Keski-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa on tavallista, että eri säätyjen ja yhteiskunnallisten ryhmien asuttamien alueiden ruuanjäteaineistot poikkeavat toisistaan, koska toisilla ihmisillä on ollut varaa parempaan ruokaan ja koska yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumista on osoitettu ruokavalinnoilla (esim. Ijzereef 1989; Yentsch 1994; Sykes 2005). Esimerkiksi etninen tausta ja varallisuus näkyvät tyyppillisesti erilaisina ruokakulttuureina. Miksi sitten pohjoissuomalaiset söivät kaikki pääpiirteissään samanlaista ruokaa?

Kyse saattaa osittain olla siitä, että vaikka Pohjois-Suomen asukkaat eivät kuuluneetkaan kaikki samaan säätyyn, olivat erot eri säätyjen ja varallisuusluokkien välillä arkipäivän materiaalisessa kulttuurissa melko pieniä. Monet muualla maailmassa tehdyt ruokavaliota vertailevat tutkimukset sijoittuvat sellaisiin kulttuurisiin konteksteihin, joissa sosiaaliset erot ovat polarisoituneita. Esimerkiksi monet yhdysvaltalaiset tutkimukset keskittyvät vertailemaan orjien ja heidän isäntiensä ruokavalioeroja. Pohjois-Suomessa tilanne on luultavasti ollut monenlaisista yhteiskunnallisista ja etnisistä ryhmistä huolimatta ollut vähemmän polarisoitunut, ainakin arkipäivän materiaalsen kulttuurin tasolla. Oululainen arkeologi Risto Nurmi (2011a) on todennut, että esimerkiksi 1600-luvun Torniossa kaikki, varallisuudesta riippumatta, kierrättivät ja korjasivat tavaroitaan, eikä sosiaalista asemaa juuri esitelty kulutuskulttuurilla kuten hankkimalla uusia astioita. Samoin arkipäivän ruokakulttuuri on saattanut kaikissa talouksissa olla melko yhtenäinen ja lähinnä paikallisten perinteiden ja ruokatavaroiden saatavuuden määrittelemä.

Myöhäisen keskiajan ja varhaisen uuden ajan Pohjois-Suomen ruokakulttuuria voidaankin luonnehtia eri yhteiskuntaryh-

mille suurelta osin yhteiseksi, paikalliseksi ruokaperinteeksi. Pohjoissuomalaiselle ruokapöydälle olivat tyyppisiä riistaruuat, maitotuotteet sekä luuytimen hyödyntäminen, erityisesti konttiluiden nauttiminen. Paikallisia perinteitä värittivät mausteiden ja viinien kaltaiset tuontituotteet sekä 1600-luvulta alkaen monipuolistuva kasvimaakulttuuri (Tranberg 2011).

Vaikka arkipäivän ruokalajit on voitu valmistaa varsin samanlaisista ainesosista erilaisissa talouksissa, on ruokakulttuurilla kuitenkin ollut selkeä yhteys säätyyn. Esimerkiksi yllä mainittu juhlatilaisuus, johon Tornion rahvas osallistui katselijoina, on ollut tiukasti säätyyn sidottu ruokailutapahtuma. Juhlat ovatkin varmasti olleet tilaisuuksia, joissa isäntäväki on pyrkinyt säädynmukaiseen ruokalistaan ja esitellyt hienostuneisuuttaan ja varallisuuttaan muille. Oululaisissa juhlatilaisuuksissa tarjottiin muun muassa poronpaistia, pyypaistia, lohta, konvehteja, sokerissa keitettyjä marjoja, tippaleipiä, sokerileivoksia, paahdettuja manteleita ja sokeroituja pähkinöitä (Clarke 1997 (1799); Wacklin 1924 (1854)). Tällaiset herkut eivät todellakaan kuuluneet jokapäiväiseen ruokavalioon; eivätkä olleet kaikkien saatavilla.

Juhlien kaltaiset ainutkertaiset tapahtumat eivät kuitenkaan helposti näy arkeologiasessa aineistossa, joka pikemminkin edustaa useiden vuosien saatossa kertynyttä ruuanjätettä ja kertoo lähinnä ”keskimääräisestä” ruokavaliosta. Juhlaruuat ovat myös usein saattaneet olla myös sokerileivonnaisten tapaisia herkkuja, joista ei jää arkeologisia jäännöksiä. Harvinaisia juhlaherkkuja saatavat esimerkiksi edustaa torniolaisten ja oululaisten ruuanjätteiden joukosta löytyneet poron reisiluut – mainitsevathan sekä Edward Clarke että Sara Wacklin poronpaistin vieraille tarjottavien erikoisruokienjoukossa. Myös Torniossa muutamalta tontilta löytyneet, melko harvinaiset joutsenen luut saattavat edustaa juhlatilaisuuksia ja niiden joutsenpaistitarjoilua. Lyseon tontilta löytyneet viikunan kivet ovat esimerkki hintavasta tuontiherkusta, jota on saatettu tarjoilla juhlatilaisuuden yhteydessä.

On myös mahdollista, että vaikka säätyjen, varallisuusluokkien ja tai maaseudun ja kaupungin välillä ei näytä olleen suuria eroja arkipäivän ruokakulttuurissa, söivät samaan talouteen kuuluvat eri-ikäiset tai eri sukupuolia edustavat ihmiset erilaista ruokaa. Tiedetään, että alkoholikulutusta säätelivät sukupuoleen ja aviosäätyyn liittyvät normit (Apo 2001), ja sama on saattanut päteä myös ruokaan. Samoin lapsille ja vanhuksille on voitu tarjota erilaista ruokaa kuin työikäisille ihmisille. Tällaiset talouden sisäiset erot eivät näy tonttikohtaista ruokavaliota edustavassa arkeologisessa ruuanjäteaineistossa, mutta niitä voidaan tarkastella tutkimalla ihmisluurankoihin jääneitä, ravitsemuksesta kertovia merkkejä.

Tutkimuksen tulevia näkymiä

Arkeologisissa tutkimuksissa on usein todettu, että sukupuolten tai ikäryhmien ruokavaliota tai ravitsemuksellinen tilanne on saattanut olla erilainen (esim. Kjellström 2005). Ruokavaliot liittyivät siihen, millaisiksi eri ihmisryhmien ruumiit käsitettiin; olivatko ne esimerkiksi heikkoja vai voimakkaita ja millaiset ruuat niille sopivat. Esimerkiksi Keski-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa humoraaliteorian mukaisille ruumistyypeille, tai sivistyneille ja sivistymättömille ruumiille, oli olemassa ruokanorminsa (esim. Kaartinen 2006; Eden 2008). Arkeologisen luvaineiston tutkimus saattaa valottaa sitä, miten ruuan ja ruumiin yhteys käsitettiin Pohjois-Suomessa ja kuinka ruumiin ravitsemuksellinen tilanne kietoutui yhteen ruumiinkuvan ja identiteetin kanssa.

Luurankojen analyysin avulla saadaan tietää, mitä eri ikäryhmiä ja sukupuolia edustavat ihmiset saivat syödäkseen ja millainen heidän ravitsemuksellinen tilanteensa oli. Ihmisen luurankoon jää monia ravitsemuksesta ja ruokavaliosta kertovia merkkejä. Hiilen ja typen stabiilien isotooppien suhteet luukudoksessa kertovat siitä,

kuinka paljon liha- ja kalaruokia henkilön ruokavaliota on kuulunut. Analysoimalla sekä leukaluun että poskihampaiden isotooppikoostumus samalta vainajalta saadaan myös tietoa ruokavaliota muutoksesta iän mukana, sillä hammasluun isotooppikoostumus ei muutu hampaan puhkeamisen jälkeen, kun taas leukaluussa se heijastaa henkilön kuolinajankohdan ruokavaliota (Eriksson et al. 2008). FM Maria Lahtinen tutkii parhaillaan Iin Haminan vainajien luukudoksen isotooppeja yhteistyössä oman tutkimusprojektini kanssa. Myös tietyt suun alueen patologiat, kuten karies, hammaskivi ja hampaiden kiinnityskudossairaudet, voidaan yhdistää erilaisten ravintoaineiden kuten hiilihydraattipitoisten viljojen ja sokerin käyttöön (Vilkama 2011). FM Rosa Vilkama on juuri aloittanut pohjoissuomalaisen ravitsemusta ja hammasterveyttä käsittelevän väitöskirjatyönsä, jonka tuloksia tutkimusprojektini voi hyödyntää.

Kasvijäänteiden tutkimus valottaa sitä, millaisia kasvipärisiä ruokia ihmiset ovat syöneet. Makrofossiileja sisältäviä maanäyteitä on otettu sekä kaupunkikohteista; että Limingan Heiskarista. FM Annemari Tranberg tekee väitöskirjatyötään näistä aineistoista. Lisäksi fil. yo. Niina Tolosen käynnissä oleva kandidaatintutkimus käsittelee Limingassa 1800-luvulla hyödynnettyjä hyötykasveja kasvillisuusinventoinnin menetelmin.

Ruuan tarjoilu- ja valmistusastioiden analyysi voi kertoa siitä, miten ihmiset ruokansa tarjoilivat ja valmistivat. Ruokailuun liittyvän esineellisen kulttuurin yhdistäminen ruuanjäteaineistoon tarjoaa monitahoisemman kuvan ruokailuun liittyvistä tavoista. Sekä maaseutu- että kaupunkikohteiden astia-aineistoja on tutkittu (esim. Nurmi 2011a; b), tosin ruokakulttuuri on harvoin ollut pääasiallisena huomion kohteena (paitsi Sarajärvi 2011). Fil. yo. Riikka Mykkänen työskentelee kandidaatintutkielmansa parissa, joka käsittelee kaikkia ruokakulttuuriin liittyviä löytöryhmiä Lyseon tontilla Oulussa.

Eri tutkimusten tulosten yhdistäminen eläinluuaineistojen tarjoamaan tietoon syventää kuvaa Pohjois-Suomen ruokakulttuurista ja sen yhteydestä identiteettiin ja ruumiinkuvaan myöhäisellä keskiajalla ja varhaisella uudella ajalla.

Bibliografia

Julkaisemattomat lähteet

- Lempiäinen, T. 2007. *Oulu Lyseo makrofossiilitutkimus 2007*. Tutkimusraportti. Biodiversiteetti- ja ympäristötutkimusosasto, Turun yliopisto, Turku.
- Salmi, A. -& Kuokkanen, T. käsikirjoitus. Negotiating identity and bodily practices in Early Modern Oulu.

Tutkimuskirjallisuus

- Albala, K. 2002. *Eating Right in the Renaissance*. University of California Press, Berkeley.
- Apo, S. 2001. *Viinan voima: Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- de la Chapelle, G. 1993. *Kartanoruokia*. WSOY, Porvoo.
- Clarke, E.D. 1997 (1799). *Lapin perukoille 1799: Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799*. Alkuperäisteos: *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, suom. J. Ojala. IdeaNova, Lahti.
- Eden, T. 2008. Food, assimilation, and the malleability of the human body in early Virginia. J. M. Lindman & M. L. Tarter (toim.) *A Centre of Wonders. The Body in Early America*: 29–41. Cornell University Press, Ithaca.
- Eriksson, G., Linderholm, A., Fornander, E., Kanstrup, M., Shoultz, P., Olofsson, H. & Lidén, K. 2008. Same island, different diet: Cultural evolution of food practice in Gotland, Sweden, from the Mesolithic to the Roman period. *Journal of Anthropological Archaeology* 27: 520–543.
- Grieco, A. J. 1999. Food and social classes in Late Medieval and Renaissance Italy. J. Flandrin & M. Montanari (toim.) *Food. A Culinary History*: 302–312. Penguin, New York.
- Halila, A. 1953. *Oulun kaupungin historia 2, 1721–1809*. Oulun kaupunki, Oulu.
- Ijzereef, F. G. 1989. Social differentiation from animal bone studies. D. Serjeantson & T. Waldron (toim.) *Diet and Crafts in Towns. The Evidence of Animal Remains from the Roman to the Post-Medieval Periods*: 41–53. BAR, British Series 199. BAR, Oxford.
- Itkonen, T.I. 1921. *Lappalaisten ruokatalous*. Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- Jahnsson, Y. 1904. Ylellisyysasetukset Ruotsissa vapauden ajalla. *Historiallinen aikakauskirja* 2: 171–188.
- Lahti, E. 2006. Bones from Sápmi: reconstruction of the everyday life of two ancient Saami households. V-P. Herva (toim.) *People, Material Culture and Environment in the North. Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference*: 284–295. *Studia humaniora ouluensia* 1. University of Oulu, Oulu.
- Kaartinen, M. 2006. *Arjesta ihmeisiin. Eliitin kulttuurihistoriaa 1500–1800-luvun Euroopassa*. Tammi, Helsinki.
- Kjellström, A. 2005. *Urban farmer: osteoarchaeological analysis of skeletons from medieval -Sigtuna interpreted in a socio-economic perspective*. Osteoarchaeological Research Laboratory, Stockholm.
- Nurmi, R. 2011a. *Development of the urban mind – an object biographical approach: the case study of the town of Tornio, northern Finland*. Oulun yliopisto, Oulu.
- Nurmi, R. 2011b. *Paluu Pohjois-Suomen historiallisen ajan maaseutuarkeologi-*

- seen aineistoon – Rovaniemen Ylikylän puuttuvien pottien tapaus. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 209–220. Kirsti Paavolan juhlakirjatoimikunta, Oulu.
- Puputti, A. 2008. A zooarchaeology of modernising human-animal relationships in Tornio, 1620–1800. *Post-Medieval Archaeology* 42(2): 304–316.
- Puputti, A. 2010. *Living with animals. A zooarchaeological analysis of urban human-animal relationships in early modern Tornio, 1621–1800*. BAR International Series 2100. Archaeopress, Oxford.
- Rautman, A. E. (toim.) 2000. *Reading the body: representations and remains in the archaeological record*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Regnard 1982 (1731). *Retki Lappiin*. Alkuperäisteos: *Voyage de Lapponie*, suom. M. Itkonen-Kaila. Otava, Helsinki.
- Salmi, A. 2011. Riistaa, kalaa ja konttiluita – Pohjois-Suomen ruokakulttuurista n. 1400–1700 AD. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 221–236. Kirsti Paavolan juhlakirjatoimikunta, Oulu.
- Salmi, A. painossa. Wild foods and identity in Early Modern Northern Finland. *Interarchaeologia* 4.
- Sarajärvi, K. 2011. Lasia Tornionjoen rannoilta – keskiaikaiset ja uuden ajan alun löydöt. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 197–208. Kirsti Paavolan juhlakirjatoimikunta, Oulu.
- Sykes, N. J. 2006. The impact of the Normans on hunting practices in England. C.M. Woolgar, D. Serjeantson & T. Waldron (toim.) *Food in Medieval England. Diet and Nutrition*: 162–175. Oxford University Press, Oxford.
- Syrjänen, A. 2001. Oulun kauppaporvareiden seuraelämää 1800-luvun alkupuolella. U. Aartomaa, K. Grönholm & M. Tamminen (toim.) *Kulttuurihistoriallinen keittokirja*: 16–19. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tranberg, A. 2011. Kasvimaiden historiaa Pohjois-Pohjanmaan rannikolla ja Peräpohjolassa 1500-luvulta 1800-luvulle. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 237–250. Kirsti Paavolan juhlakirjatoimikunta, Oulu.
- Vilkama, R. 2011. Iin Haminan vainajien hammassairaudet pohjoisen ruokavalion kuvastajina n. 1400–1600 AD. J. Ikäheimo, R. Nurmi & R. Satokangas (toim.) *Harmaata näkyvissä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 251–264. Kirsti Paavolan juhlakirjatoimikunta, Oulu.
- Vilkama, R. & Niinimäki, S. 2011. Hammasterveys – Suu täynnä elämän jälkiä. T. Kallio-Seppä, J. Ikäheimo & K. Paavola (toim.) *Iin Vanhan Haminan kirkko ja hautausmaa. Arkeologisia tutkimuksia*: 108–118. Iin kunta, Ii.
- Virkkunen, A.H. 1953. *Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkua ajoilta isonvihan loppuun, 1610–1721*. Oulun kaupunki, Oulu.
- Virrankoski, P. 1973. *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla*. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Oulu.
- Vuorela, T. 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY, Porvoo.
- Wacklin, S. 1924 (1854). *Satanen muistelmia Pohjanmaalta*. Alkuperäisteos: *Hundrade minnen från Österbotten*, suom. K. A. Järvi. Gummerus, Helsinki.
- Yentsch, A. E. 1994. *A Chesapeake Family and Their Slaves. A Study in Historical Archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian tutkijatohtori, joka on väitellyt eläinosteologiasta Oulun yliopistossa. Tällä hetkellä hän työskentelee ruokakulttuuria käsittelevän tutkimusprojektin parissa Oulun yliopistossa.
anna-kaisa.salmi@oulu.fi

Arja Ahlqvist

Aikakirjojen Merjan maan kuppikivet ja niiden nykytilanne

Skålgropsstenar i krönikornas Merjaland och deras nuläge

I de områden i Centrala Ryssland, där folkstammen merja, eller merierna, enligt de ryska krönikorna bodde, utförde författaren i början av 1990-talet fältarbete samt kartlade ortnamn, språkmateriäl och kulturarv. I samband med fältarbetet hittades ett antal ovanliga skålgropsstenar, som överraskande nog, är aktuella igen. Under en forskningsresa i Centrala Ryssland under hösten 2011 insåg jag att i praktiken alla skålgropsstenar i Jaroslavl-området runt staden Rostov Velikij har blivit flyttade. En av dessa stenar, som varit centralt belägen i byn, hade man försökt göra sig av med genom att gräva ner den i marken. Till slut flyttades stenen under museal övervakning till Rostov. När den "hedniska" stenen dök upp innanför murarna i Kreml i Rostov orsakade den oväntad polemik, och slutligen fördes den till Rostovs köpmannagilles museums inhägnade gård, där den inväntar sitt kommande öde.

Taustaa

Vielä runsas tuhat vuotta sitten ja paikoit-tain pitkälti sen jälkeenkin Keski-Venäjän alue oli pääosin suomensukuisen väestön asuttamaa. Slaavilaisheimojen 800-luvun jälkipuoliskolla alkaneen kolonisaation seurauksena alueen suomalais-ugrilaiset kansat eli lähinnä muinaisvenäläisten aikakirjojen mainitsemat *merja*, *muroma* ja *meščera* alkoivat vähitellen sulautua tulok-kaisiin. Arkeologinen aineisto todistaa Kes-ki-Venäjän suomensukuisten kansojen pit-kästä esihistoriallisesta jatkumosta, mistä kertoo yksiselitteisesti myös alueen moni-kerroksinen suomalais-ugrilaisperäinen substraattipaikannimistö, jonka voi olet-taa perityvän osin aina tuhansien vuosien takaa.

Viime vuosikymmenten tutkimukset ovat antaneet vahvan perusteen arvioida merjalaisheimojen asuinalueen olleen ko-konaisuudessaan huomattavan laaja käsit-täen suurimman osan nykyisestä Jaroslav-lin alueesta, merkittäviä osia Kostroman, Ivanovon ja Vladimirin alueista sekä

vähäisiä maa-alueita Moskovon, Tverin ja Vologdan oblasteista (ks. Kuva 1; Leont'jev 1996: 26). Merjalaisarkeologiaan erikois-tunut A. E. Leont'jev (2000: 151–152) on kuitenkin myöhemmin huomauttanut merjalaisalueen määrittelyyn liittyvästä ristiriidasta, minkä taustalla on se, että *Povest' vremennyh let* eli Nestorin kronik-ka (1994: 13, 18) antaa perusteen kutsua merjalaisiksi vain nykyisen Jaroslavl-lin oblastin eteläosan suurten järvien, Neron (aikakirjoissa kaupungin mukaan Ros-tovinjärvi) ja Pleščejevon (aikakirjojen Kleščino) ympäristöjä asuttanutta väestöä. Leont'jevin mukaan ei ole minkäänlaista varmuutta siitä, että Kostroman Volgan-varren tai muun [aikakirjojen määrittele-män] alueen ulkopuolelle jäävä "suomen-kielinen"¹ väestö olisi ollut nimenomaan merjalaista. Vastaavasti nimistöntutkimuk-sen pohjalta on mahdollisuus perustella niin laajan merjalaisalueen kuin suppean, aikakirjojen Merjan maan ympäristöön si-joituvan asuinalueen erottaminen.

Keski-Venäjän kadonneitten suo-mensukuisten kansojen jälkeensä jättämä

kielellinen perintö, substraatti, on askarruttanut jo useita tutkijasukupolvia. Eri-tyisen ongelmallista tutkimuksessa on ollut sen perustuminen käytännössä hyvin sup-
pealle kirjalliselle paikannimiaineistolle. Omaan tutkimukseeni on alusta alkaen oleellisena osana kuulunut kenttätyö, jonka yhteydessä, 1990-luvun vaihteesta alkaen taltioitu laaja paikannimiaineisto taustatie-toineen on johtopäätösten pohjana. Ainut-laatuista tutkimusaineistoa on onnistunut tallentaa jopa aivan viime hetkillä ennen monien kylien lopullista autioitumista ja niiden viimeisten asukkaitten siirtymistä ajasta ikuisuuteen.

Paikannimistön ja muun kielenainek-sen lisäksi on kenttätyössä saatu tallen-netuksi myös paljon kulttuuriperintöä. Yhdeksi merkittäväksi matkojeni mielen-kiinnon kohteeksi ovat nousseet luonnon pyhät paikat, muun muassa kivet ja lähteet, joihin liittyvien perinteiden katson näillä seuduilla olevan pitkälti yhteydessä juuri alu-
een alkuperäisiin suomensukuisiin asuk-kaisiin.

Erityisen laajalti levinnyt ja merkit-
tävä ilmiö ovat *Sínij kámeń* ('sinikivi') -ni-miset kivet, joiden tutkimusteni mukaan on täytynyt kuulua metsästystä ja kalas-tusta harjoittaneiden yhteisöjen "merkki-

Kuva 1. Merjan maan sijainti. (Piirtänyt: K. Kepsu.)

järjestelmään”, muun muassa kulkureittien ja rajojen osoittajina, mistä syystä kiviä on pidetty myös pyhinä. Mitä ilmeisimmin siniset kivet ovat liittyneet varhaisempaan suomalais-ugrilaiseen kulttuuriperintöön, jota selvästi myös merjalaiset ovat erityisen aktiivisesti pitäneet yllä. Keski-Venäjältä löydettyjen varmojen sinisten kivien lukumäärä alkaa viimeisimmän, syksyllä 2011 tehdyn tutkimusmatkani jälkeen lähestyä jo kuuttakymmentä. Merkittävä on myös kenttätutkimusten yhteydessä löytyneiden *Bélyj kámeň* (‘valkea kivi’) -nimisten kivien ryhmä, lukumäärältään noin 15. (Tarkemmin sinisten ja valkeitten kivien problematiikasta Ahlqvist 2006: 4–15, painossa.)

Aikakirjojen osoittaman Merjan maan erikoisuutena on pidettävä kuppikiviä, joita on kyseiseltä alueelta löytynyt toistaiseksi kymmenkunta. Seuraavassa katsauksessa merjalaisalueen kuppikivistä esitetyt yleistiedot nojaavat pääosin aiempiin, venäjänkielisiin julkaisuihini (ks. erityisesti Ahlqvist 1996, 2006: 15–21).

Aikakirjojen Merjan maan ”kyläkivet” ja kumarrus kuppikivelle

Loppuvuodesta 1992 Keski-Venäjälle, historialliselle Merjan maalle tekemälläni tutkimusmatkalla sain yllättäen kuulla Jaroslavl-lin alueen Rostovin piirikunnan Dunilovon

kylässä sijaitsevasta erikoisesta kivistä, josta kertoi iäkäs informantti Dmitrij Mihajlovič Kolčín (synt. 1907, Poddyb’je) läheisestä Bol’saja Šugor’in kylästä. Informantin mielikuvan mukaan kivi syvennyksineen ikäänkuin esittäisi auringonkeh-rää. Kaikkinensa Kolčínin antamat tiedot tuntuivat erinomaisen hyvin sopivan kuvaukseen tyypillisestä kuppikivistä.

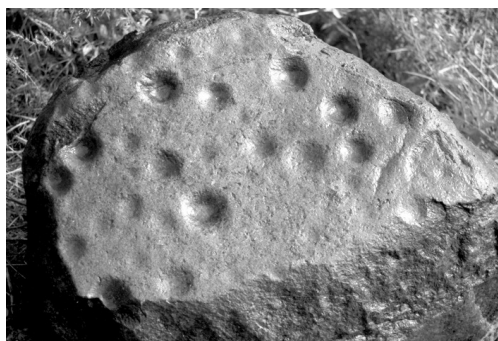
Seuraavana vuonna olin toivonut tapaa-vani D. M. Kolčínin uudelleen lisäkysymyksiä esittääkseni, mutta tämä hyvä informantti oli kuollut jo vuoden 1992 joulukuussa. Kolčínin esittämät tiedot olivat kuitenkin selkeä alkusysäys kuppikivien löytymiselle keskeiseltä merjalaisalueelta.

Uudella tutkimusmatkallani elokuussa 1993 suuntasin kymmenisen kilometriä Rostov Velikij’n kaupungista sijaitsevaan Dunilovon kylään, näyttävän *Hat’lovka*-nimisen mäen kupeeseen. Arvokkaita lisätietoja Dunilovon kivistä sain tuolloin erityisesti Marija Vasil’jevna Krest’janinolta (synt. 1924, Ivaševo) sekä tämän insinööritytäriltä Ljudmila Vladimirovna Knjazevalta (synt. 1950, Dunilovo). Kuppikiviä Dunilovosta löytyi täysin odottamatta kaksin kappalein.

Dunilovon kuppikivet kuuluvat keskeiseltä merjalaisalueelta, lähinnä Jaroslavl-lin alueen Rostovin ja Borisoglebin piirikunnista löytyneeseen ainutlaatuiseen kulttikivien ryhmään.² Vanhat asukkaat kutsuvat näitä kiviä yhteisellä nimellä *Mírskij kámen’*, vapaasti käännettynä

Kuva 2. Dunilovon 1. kuppikiven kääntäminen vuonna 1993. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 3. Dunilovon 1. kuppikivi vuonna 1993. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

'kylä(yhteisön) kivi'. Siitä huolimatta, että nimi on useimmiten yksikkömuotoinen (toisinaan myös monikossa *Mírskie kámni*), on kiviä yleensä ollut vierekkäin kaksi, ja ne muodostavat kokonaisuuden. Nämä kyläkivet ovat säännönmukaisesti sijainneet kyläasutuksen keskellä.

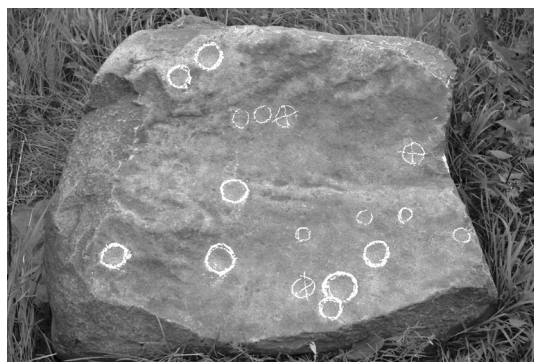
Niin ikään Dunilovon kivet sijaitsivat alun perin kylän keskellä, kaivon luona, noin 30–50 cm etäisyydellä toisistaan. Kivet siirrettiin kuitenkin syrjään tienrakennuksen yhteydessä 1980-luvulla, jolloin etsityn kiven tasainen kuppisivu joutui maata vasten. Ensimmäinen tehtävämme olikin saada kivi käännettyksi. Asia järjestyi matkalle osallistuneen puolisoni, muutaman vapaaehtoisen kyläläisen, Rostovista vuokraamani pikkubussin ja sen nokkaan kiinnitetyn vahvan köyden sekä kahden pitkän hirsiparrun avulla. Hetken ponnistelujen jälkeen saimme näkyviin kiven kauniin kuppisivun huolellisesti hioittuine kuppeineen (Kuvat 2 ja 3).

Tämä Dunilovon ensimmäinen kuppikivi on väriltään tummansiniharmaa, kivilajiltaan diabaasia³ ja osittain lohjennut. Jäljelle jääneen osan mitat ovat noin 123 cm x 85 cm. Kiven tasaisella pinnalla on noin 40 kuppia, joista 16 on suuria ja selkeästi erottuvia (Kuva kyseisestä kivistä liidutuin kupein Ahlqvist 1996: 255). Niiden halkaisija on suurin piirtein 4,5–8 cm, syvyys 0,8–2,5 cm. Vähemmän erottuvien kuppien halkaisija on noin 3–4 cm ja syvyys 0,3–0,7 cm. Dunilovon toinen, niin ikään

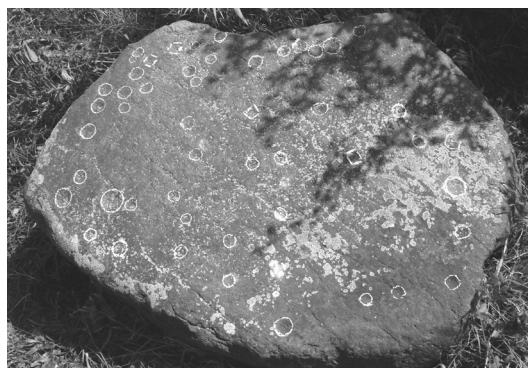
lohjennut kuppikivi on väriltään harmaa ja mitoiltaan noin 82 x 68 cm. Kiven kuppisivu on lievästi sisäänpäin kaartunut. Kivessä on kahdeksan kiistatonta, joskin heikosti erottuvaa kuppia, joiden halkaisija on suunnilleen 3–5 cm, syvyys 0,2–0,5 cm (Kuva 4).

Dunilovon kiviryhmän jälkeen alkoi löytyä muitakin kuppikiviä. Rostovin piirikunnan Ivaševon kylästä löytyi komea kuppikivi, joka sekin oli sijainnut alun perin kylän keskellä, kaivon vieressä, kahden koivun välissä. Alkuperäiseltä paikaltaan kivi siirrettiin syrjään niin ikään tienrakennuksen yhteydessä, viimeistään 1990-luvun alkupuolella. Tämä *Mírskoj/Mírskij kámeń* on tummanharmaa, kivilajiltaan uraliittiporfyyriittiä, kooltaan noin 168 x 114 cm ja korkeudeltaan 67 cm. Kiven kuppipinta on tasaisen laakea ja siinä on kaikkiaan yli 50 kuppia, joista 44 kiistatonta. Kupprien läpimitta on noin 3,2–7,5 cm (Kuva 5).

Suomen Akatemian Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusohjelmassa johdollani toteutetun hankkeen yhteydessä vuonna 1996 löytyi Ivaševon kylästä vuonna 1919 syntynyt informantti Jekaterina Vasil'jevna Šleina (satumoisin Marija Vasil'jevnan sisar), joka vahvisti, että kylän keskellä, Zemljanicynin talon kaivon luona, oli ollut nimenomaan kaksi kiveä, joita kutsuttiin yhteisellä nimellä *Mírskij kámeń*. Kivissä oli kuppeja. Niin ikään tämän jälkeen saatujen kuvausten perusteella näyttää ilmiselvältä, että Ivaševossa on ollut myös toinen kuppikivi.

Kuva 4. Dunilovon 2. kuppikivi kupit liiduttuina vuonna 1993. Varmat kupit kivessä on erotettu voimakkaammin vedoin, epävarminimmat ruksattu yli. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 5. Ivaševon kuppikivi kupit liiduttuina vuonna 1993. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Dunivolainen, Ivaševossa syntynyt M. V. Krest'janinova ja hänen lapsuuden leikkiverinsä Zoja Dmitrievna Guzeva (synt. 1923, Ivaševo) muistelivat vielä syksyllä 2011,⁴ miten kiven kupit olivat niin syviä, että "lapset keittivät kupeissa puuroa". Puuroainekset saatiin tiiliskiviä murskaamalla. Vuonna 1993 Ivaševosta löytynyt kuppikivi ei kuitenkaan kupprien mataluuden perusteella kovin hyvin tällaiseen toimintaan tuntuisi sopivan – kupprien syvyys kun on vain noin 0,2–2 cm. Informanttien mielestä lapsuuden leikkikiven kupit olivat syvempiä kuin Ivaševon löydetyn kuppikiven kupit. Haastateltujen naisten kertoman mukaan lapsilla oli myös vain tapana kosketella kiven kuppeja. Tytöt niin ikään katsoivat, että "kaikille riittäisi oma kuppi", mikä viittaisi selkeästi siihen, että toisessa kuppikivessä olisi ollut vähemmän kuppeja kuin löydetyssä, runsaskuppisessa kivessä. Z. D. Guzeva arveli "kiven kasvaneen", mikä on yleinen kiviin liittyvä uskomus Keski-Venäjällä. Voisi kuitenkin ajatella, että kiven olisi päinvastoin lapsen silmin täytynyt näyttää suuremmalta kuin mitä se nyt on – Ivaševon löydetty kuppikivihän on sikäläisittäin merkittävän kokoinen kivipaasi.

Erityisen mielenkiintoinen on tieto siitä, että Ivaševon kuppikivelle kokoonnuttii leikkimään myös *pan*-nimistä leikkiä, jossa

lyötiin puukepein puupölkkyä nimeltä *pan*. Leikki aloitettiin aina kuppikiveltä ja pölkyn perässä mentiin ympäri kylää. Rostovin ympäristössä *pan*-sanalla (monikossa *pany*) tarkoitetaan 'tarusankareita tai -jättiläisiä, jotka asuivat muinaislinnojen jäännöksissä ja suhtautuivat ihmisiin vihamielisesti' (ks. esim. Mel'ničenko 1988: 80). "Paneiksi" (myös *pánki* tai *panóvy mogíly*, *pánskie mogíly* 'panien haudat') kutsutaan Keski-Venäjällä laajalti hautakumpuja, kurgaaneja (ks. esim. Ahlqvist 1998: 28–31; 1999: 230–232). Murresanakirjoista ei *pan*-nimistä leikkiä löydy, joten kyse saat- taan olla täysin paikallisesta ilmiöstä. Leikin ja sen levinneisyyden selvittämiseen onkin pikimmiten syytä ryhtyä – on nimittäin luultavaa, että vain yksittäiset vanhat ihmiset tästä voivat enää jotakin tietää.

Ivaševon nykyisen kuppikiven "pari" on täytynyt siirtää pois viimeistään tietyömaan yhteydessä, mahdollisesti jostakin syystä jo paljonkin aiemmin. Mahdollisuuden toisen kuppikiven löytymiseen voisi tuoda kylän alueen systemaattinen inventointi. Rostovin ympäristön kuppikivien harvinaisuutta kuvaa hyvin Ivaševossa syntyneen M. V. Krest'janinovan ihmettely hänen muutettuaan avioitumisen myötä Dunilovoon ja nähtyään täälläkin samanlaisen kiven kuin oli hänen lapsuuden leikkikivensä Ivaševossa.

Kuva 6. Arkeologit Christian Carpelan ja Pirjo Uino tutkimassa Ivalan kuppikiveä vuonna 2007. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 7. Haurovon kahden maakiven muodostama kyläkiviryhmä, jonka luona vielä 1930-luvulla rukoiltiin ristinsaaton päätteeksi hyvää satoonnea. Näihin tilaisuuksiin osallistuivat nyt jo edesmenneet informantt A. M. Talanova (synt. 1906, oik.) ja K. A. Jevdokimova (synt. 1910). (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Neljäs kuppikivi nimeltään *Mírskij kámeń* löytyi Dunilovon naapurikylästä Ievlevosta, Borisoglebin piirikunnan puolelta, Hatilovkan toiselta sivustalta. Täälläkin kuppikivi sijaitsee keskellä kyläasutusta. Ievlevon kuppikivi on punaiseen vivahtava, kooltaan noin 136 x 75 cm, maksimikorkeudeltaan 67 cm. Kivessä on yksi luonnonmuovaa isompi laakeahko kuppi sekä noin 15 ihmiskäsin koverrettua kuppia. Ievlevon kiven kupit ovat kaikki suurin piirtein samankaltaisia, halkaisijaltaan noin 4,5 cm ja syvyydeltään 0,5 cm. Kyseisen kiven kupit näyttäisivät olevan tietyssä muodostelmassa, mihin aihepii-riin palaan muussa yhteydessä (Kuva 6).

Vuonna 1995 Venäjän tiedeakatemian arkeologian instituutin tutkijat Andrej Jevgen'jevič Leont'jev, Konstantin Ivanovič Komarov sekä nyt jo edesmennyt Aleksandr Antonovič Uzjanov kävivät katsomassa yllämainituista kuppikivistä kolme. He vahvistivat Dunilovon kahden kyläkiven ja Ievlevon kyläkiven kuppien selkeästi keinotekoisien, kivisellä työkalulla aikaansaadun alkuperän. Vuonna 2007 suomalais-arkeologeilla, Christian Carpelanilla ja Pirjo Uinolla, oli mahdollisuus käydä tutkimassa kyseiset kivet. Heidän arvionsa mukaan Rostovin ympäristön kupilliset kyläkivet ovat analogisia Suomen ja Itämeren piirin kuppikivien kanssa (Carpelan & Uino 2007 suullinen tiedonanto).⁵

Kyläkiviä nimellä *Mírskij kámeń* tai *Mírskie kámni* esiintyy myös joissakin muissa Rostovin ja Borisoglebin piirikunnan kylissä, kuten Ievlevon naapurikylässä Svagunovossa, Borisoglebin piirikunnan Haurovon ja Krasnovon kylissä sekä Rostovin piirikunnan Nikovon kylässä (ks. tarkemmin Ahlqvist 1996: 248). Suurin osa näistäkin kivistä joutui 1980-90-luvuilla tietyömaan uhreiksi, jolloin niitä siirrettiin alkuperäisiltä paikoiltaan. Osin kyläkiviä on varmasti jo aiemminkin siirretty kristinuskon vaikutuksesta, kuten myös muita kulttikiviä. Mainittujen kyläkivien näkyviltä pinnoilta ei kuppeja ole havaittu, mutta on vakavasti huomautettava, että tällaiset kivet tulisi tutkia myös nykyisiltä alapinnoiltaan. On enemmän kuin todennäköistä, että niiden joukosta löytyy lisää kuppikiviä.

Edelleen on saatu kerätyksi tietoja muistakin kylien keskuskivistä, joille ei ole kuitenkaan saatu tallennetuksi nimeä. Näidenkin kivien luona on pidetty kyläkokousta ja ristinsaattoja. Kyseiset kivet on vielä tarkistettava.

Tutkittavien kivien joukkoon on syytä lisätä myös *Časóvnja-* tai *deminutiivimuodossa Časóveńka* ('rukoushuone')-nimellä kutsutut kahden kiven ryhmät Rostovin piirikunnan Kuster'in ja Gorkin kylissä, sillä näiden pyhättöjen funktiot vastaavat täysin yllämainittujen kyläkivien

tehtäviä (ks. Ahlqvist 1996: 248). Nimi lie-
nee muuttunut siinä yhteydessä, kun paik-
ka on saanut rukoushuoneen, jollaisen tie-
detään varmuudella olleen ainakin Gorkin
kylän kivien yhteydessä.

Kaikki mainitut *Mírskoj kameń*- ja
Časovnja -nimiset kylien keskuskivet ovat
toimineet sekä kyläläisten kokouspaik-
kana että ortodoksisten ristinsaattojen pää-
tepisteenä ja rukouspaikkana. Poikkeuk-
sen näyttää muodostaneen ainoastaan
Svaginon kylä, jossa ristinsaatto ta-
pahtui kyläkiven lähetyvillä sijaitsevan
kaivon luona, jota kutsuttiin nimellä *Svjatój*
[*kolódec*] ('pyhä [kaivo]'). Joissakin kylissä
on papin johdolla käyty rukoilemassa
kyläkivien luona sadetta vielä 1930-lu-
vulla (Kuva 7).

Mírskoj kameń -nimisiin kiviin/ki-
viryhmiin liittyvien rituaalien voi näh-
dä perimmiltään kytkeytyvän maan-
viljelystaikuuteen: kivien luona rukoiltiin
hyvän sadon puolesta ja sateen saamiseksi.
Muun muassa Hauron kylässä ristin-
saatto kiersi helluntaina rukouksin koko
kylän, kaikki pellot, "jotta sato olisi hyvä,
jottei tulisi kuivuutta tai liikaa sadetta".
Rituaalien yhteydessä voi havaita tiettyjä
uhraamiseen liittyviä vivahteita, jotka toki
olivat ehtineet sekoittua ortodoksiperinteen
mukaisiin tapoihin: ristinsaaton ajaksi kivien
luokse yleensä sijoitettiin pöytäliinalla
peitetty pöytä, ikoneita, leipää ja vesiastia,
jonka pappi pyhitti. Ainakin Nikovossa
ikonit kuitenkin laitettiin kivien päälle.
Kivetkin siunattiin pyhällä vedellä. Nikovon
kylässä pöytäliinoin peitettyjä pöytiä tuotiin
myös talojen edustoille, ja niiden päälle
laitettiin viljaa.

Sangen mielenkiintoisia yksityiskohtia
saatiin tallennettua Suomen Akatemian
projektin aikana vuonna 1996 Dunilovon
asukkaalta Valerija Aleksandrovna
Krest'janinvalta (synt. 1921, Dunilovo).
Informantti ilmoitti, että kiven kupeista
juotiin [vettä], ja ristinsaaton aikana
kiville nimenomaisesti kumarrettiin!
Informantin äiti olikin sanonut tyttärelleen:
Naklonjásja, naklonjásja! eli "Kumarru,
kumarru!" Syksyllä 2011 selvisi, että

kyseinen informantti on vielä elossa, joskin
asuu toisella paikkakunnalla. Seuraavalla
matkalla toivonkin voivani kuulla uusia
tarkentavia tietoja Rostovin ympäristön
kuppikiviin liittyvistä perinteistä tältä
käytännössä viimeiseltä omakohtaisesti
kiviä kumartaneelta henkilöltä.

Uusia "kyläkiviä" ja arkeologista tutkimusta kaipaavia kuppikiviä

Syksyn 2011 matkallani sain joitakin
lisätietoja kahdesta jo aiemmin tiedossa
olleesta kyläkivistä. Kävin tarkistamassa
tiedon Rostovin piirikunnan Sokolovon
kylän *Mírskij kámen'* -nimisestä kivistä.
Kiven kuitenkin kerrottiin kadonneen
tienteon yhteydessä vuonna 1989. En löytä-
nyt kiveä paikasta, jonne sen arveltiin
voineen joutua. Sain kuitenkin tallennetuksi
aikalaisen kuvauksen kivistä ja siihen
liittyvän legendanpätjän. Täälläkin kivi
liittyi selkeästi vanhaan kaivonpaikkaan.
Rostovin piirikunnan Aleškovon kylä-
kivistäkään ei juuri noussut esiin lisä-
tietoja. Kuitenkin informantti Anatolij
Konstantinovič Skačkov (synt. 1930,
Aleškovon) kertoi käsityksensä, että esi-
sät olivat kiven jostakin tuoneet vartavas-
ten kylän keskusta. Hän myös mainitsi,
että kivi haluttiin viedä pois, mutta "me
emme antaneet".

Samaisella matkalla onnistuin kuule-
maan aivan uudesta *Mírskoj kámen'*/*Mírskie*
kámni -nimisestä kahden kiven ryhmästä
Mičkovon kylässä, ylempänä Ust'-je-joen
varrella. Tiedon tallensin hauraalta ikä-
naiselta Ol'ga Jakovlevna Kuznecovalta
(synt. 1920, Mičkovon) haastattellessani
häntä Borisoglebin piirikunnan Vysoko-
von vanhainkodissa. Ol'ga Jakovlevnalta
sain kuulla useammankin erityisen arvok-
kaan asian. Tieto kyläkivistä pitkähkön
taipaleen päässä niiden pääasiallisesta
esiintymisalueesta sekä kiviin liittyvä, eri-
tyisen arkaaiselta kuulostanut perinne-
tietous sai minut toimimaan välittömästi.

Kaiken lisäksi O. J. Kuznecovan puheesta saattoi päätellä, että toinen kivistä saattaisi olla juuri kuppikivi. Tulimmekin takaisin Vysokovoon heti seuraavana päivänä, jolloin minulle järjestettiin Mičkovon kylään ambulanssikyyti [sic!]. Istuin väliskärin paikalla yrittäen pitää kiinni, kun nelivetoinen UAZ hyppelehti liejuista tietä pitkin. Kuljettajan seuraksi etupenkille istuutui kylän entinen asukas Aleksandr Mihajlovič Kruglov (synt. 1940, Mičkovo).

Ol'ga-mummon kertomuksen mukaan kaksi kiveä sijaitsivat Mičkovon kylän keskellä. Nyt niiden välillä oli useamman kymmenen metrin välimatka. Kruglov kuitenkin tiesi tarkalleen, mistä nämä kaksi kiveä löytyisivät. Toinen kivistä on kuulemma nyt käännettynä päälipuoli maata vasten. Sen näkyvällä pinnalla kuppeja ei ollut. Ympäröivää maata oli kuitenkin selvästi suhteellisen hiljattain käsitelty. Kiven kääntämiseen ei tällä kertaa ollut mahdollisuutta, mutta edelleenkin ei ole poissuljettua, ettei kyseessä voisi olla kuppikivi. Toinen kivistä sen sijaan näytti paikalleen "juurtuneelta" maakiveltä, ja sen pinnalla oli ainoastaan jokunen luonnonmuovaama painanne.

Käännetyn kiven reunalla kasvoi ukontulikukan ensimmäisen vuoden lehtiruusuksia. Venäläisarkeologien keskuudessa tekemieni tiedustelujen mukaan näyttäisi siltä, että tumman tulikukan tai ukontulikukan mahdollista yhteyttä muinaisasutukseen ei ole Venäjällä lainkaan käsitelty. Venäläiseen rautakauden asutusta koskevaan kirjallisuuteen perehtyneen Pirjo Uinon huomiot vahvistavat epäilyksen: venäläisessä arkeologisessa kirjallisuudessa Uino ei muista nähneensä mainintaa arkeofyyteistä. Hän arveleekin aiheen olevan pitkälti tutkimuksen valkoista aluetta, joskin tilanne on saattanut muuttua yhteistyön laajentuessa, varsinkin luovutetun Karjalan alueella. (Uino 2012 kirjallinen tiedonanto.)

Omien havaintojeni mukaan niin tummaa tulikukkaa kuin ukontulikukkaakin löytyy yllättävän usein Keski-Venäjän arkeologisesti todennettujen varhaisrau-

takautisten muinaislinnojen jäännöksiltä ja vanhoilta tuntuvien kyläasutusten yhteydestä. Osuvasti oli A. M. Kruglov vanhemman veljensä Sergei Mihajlovič Kruglovin (synt. 1935, Mičkovo) kanssa antanut Mičkovon kyläkivellä kasvavalle kukalle itse keksityn nimen *kámennyj cvetók* ('kivikukka').

Kruglovin veljekset vakuuttivat, että Mičkovon kyläkivien luona rukoiltiin Jegorij'n päivänä, kuudentena toukokuuta. Tuolloin kyläläiset kokoontuivat näiden kivien, erityisesti tasaisemman, luokse ruokomaan karjan ja paimenen puolesta. Rukouksesta veljekset muistivat sellaisia pätkiä kuin "jotta [karja] ei katoaisi", "jotta sudet [eivät söisi]", "suojele karjaa syksyyn saakka". Rukoushetkiä oli johtanut iäkäs naishenkilö nimeltään Elampija Arbuzova, joka kuoli noin vuonna 1956. Tilaisuuden aikana otettiin pieniä ryyppyjä ja syötiin lounaaksi paikalle tuotuja retikoita, kaalia, kananmunia, suolasieniä, leipää sekä voitaikinasta kaulittuja piirakoita, *slojónki*. Kivi toimi pöytänä, ja ensin se lakaistiin. Kiven ympärille tuotiin penkkejä, tuoleja ja lypsypalleja, mikäli oli kylmä ilma. Lämpimällä säällä istuttiin maassa. Jäljelle jäänyttä ruokaa jätettiin myös kivelle. Täällä Ust'je-joen takaisella metsäseudulla tuntui säilyneen häivähdys hyvin arkaaisesta kyläkiviin liittyvästä perinteestä.

Yllämainittujen *Mirskoj kameń* -kivien ryhmään lukeutuvien kuppikivien lisäksi alueelta on löytynyt muitakin kuppikiviä tai sellaisiksi oletettavia kiviä, joilla on kulttimerkitys. Rostovin ympäristön kuppikiviä muistuttaa selkeästi Jaroslavlin alueen Pereslavlin piirikunnan Vypolzovon rauniokirkon lattian alta täysin sattumalta löytynyt laakea kivi mataline, tasakokoisine kuppeineen. Kirkkojen rauniot ja kirkkomaiden tienoot ovat täällä yleensä hyvin otollisia paikkoja kulttikivien löytymiselle – tosin on pantava merkille, että tässä tapauksessa voi huomioda vain kuppikivet tai muut sellaiset kivet, joissa on ihmisen työstämiä jälkiä. Muutoinkin tällaisten, jopa satoja vuosia sitten paikalle siirrettyjen ja täten asiayhteydestään

kokonaan irroitettujen kivien historia jää täysin hämäräksi, sillä edes arkistotietoja ei tällaisista tapauksista juurikaan liene. Pereslavl'n piirikunnasta on kuitenkin saatu tallennettua yksi, toistaiseksi vielä varmistamaton tieto *Mirskoj kameń*-nimisestä kivistä. Onkin odotettavissa, että vastaava ilmiö on löydettävissä myös Pereslavl'-Zalesskij'n kaupungin suunnalta – onhan Rostovin ohella juuri paikallisen Pleščejevo-järven ympäristö kuulunut aikakirjojen mainitsemaan Merjan maahan.

Hyvin mielenkiintoisilta vaikuttavat yksittäiset kupit kahden erillisen kulttikiven pinnassa. Toinen kivistä on *Lešihin kámeń* ('hiidenkivi') Rostovin piirikunnan Kobjakovon kylän takaisella metsäalueella, entisen ratsutien varrella. Punagraniittisen kiven keskellä on yksi kuppi, joka ei kivilaadun ja kiven muutoin tasaisen pinnan huomioiden voi olla muuta kuin kaiverrettu. Jälki kuitenkin on karkeaa verrattuna merjalaisalueen tunnustettujen kuppikivien kauniisti hiottuihin pintoihin. Pyhänä pidettyyn "Hiidenkiveen" liittyy tarinoita ja kiven kupissa on väitetty poltetun vahakynttilää.

Vastaavankaltainen, karkeasti kaiverretun näköinen kuppi löytyi Ivavovon alueen Komsomol'skijn piirikunnan Stepaševon kylän "takapellolla" sijaitsevan *Sínij kámeń* ('sinikivi') -nimisen kiven tasaiselta sivustalta, jonka vakuutettiin aiemmin ollen kiven päälipuoli. Paikallisen informantin mukaan vanhuksat pitivät kiveä pyhänä, mitä korostaa myös kupin viereen karkeasti kaiverrettu ristinmerkki. Sadonkorjuun lopuksi kyseiselle "Siniselle kivelle" on jätetty "jyviä linnuille". Ei liene poissuljettua, että vastaavanlaiset karkeatekoiset kupit kivissä ovat täällä myöhempää perua – jonkinlainen kaiku perinteisten kuppikivien muistosta. Kupit olisi kuitenkin näissä tapauksissa työstetty selkeästi varhaisempien kulttikivien kylkeen.

Edelleen on Rostovin piirikunnasta löytynyt pari päällystältään tasaista kivenjärkeä, joissa kummassakin on useampi laakea, laajahko kuppi. Borodinon

kylänraitin varrella sijaitsevassa kivessä on 4–5 laakeaa, hiotulta näyttävää kuppia. Lovcyn kylään taas on tuotu *Zolotája górka* ('kultamäki') -nimiseltä pellolta laakea kivipaasi, jossa on kaksi laakeaa, isohkoa kuppia. Nämä tapaukset vaativat kuitenkin ehdottomasti asiaatuntevan arkeologin arvion, kuten myös Komsomol'skin piirikunnan Jurcevon kylästä löytynyt hävinneen talon nurkkakivi yksine kuppeineen, jonka suippo mutta leveähkö muoto näyttää täällä toistaiseksi ainoalta laajissaan. Erikoiselta vaikutti myös Jaroslavlin alueen Gavrilov-Jamin piirikunnan Vakurihan kylän erään talon yksikuppinen porraskivi, joka arveltiin tuodun lähikylän pajasta. Kuppi oli täynnä niin tiivistä maa-ainesta, ettei se tavanomaisin konstein irronnut. Mikäli nämä kupit ovat ihmiskäden työtä, niin mikä mahtaisi selittää eron edellisten kivien "perinteisen mallisiin" kuppeihin?

Aikakirjojen Merjan maalta löytyneet kuppikivet liittyvät selkeästi maanviljelysyhteisöön ja oletettavasti nimenomaan merjalaiseen kulttuurivaiheeseen, joka venäläisarkeologien piirissä ajoitetaan 500-luvulta noin 1000-luvulle jKr. (ks. esim. Leont'jev 1996; 2000: 150) mutta jonka muun muassa nimistöntutkimuksen näkökulmasta on täytynyt jatkua merkittävästi pitempään. Muutoin ei esimerkiksi alueen massiivinen suomalais-ugrilaisen paikanimistön säilyminen (mukaanlukien ns. mikrotoponyymit) aina meidän päiviimme saakka olisi ollut mitenkään mahdollista. Useimmat muut kulttikivityypit, kuten siniset kivet ovat sen sijaan jo laajan levinneisyytensä ja arkaisten, metsästäjäyhteisöihin viittaavien funktionensa vuoksi oletettava alkuperältään jonkin historiallisen merjalaisalueen kuppikiviä varhaisemmiksi.

Aikakirjojen Merjan maan kuppikivien ajoittaminen on mahdollista arkeologisilla tutkimuksilla, mihin liittyen muistutetaan, että kuppikivien alkuperäiset sijainnipaikat kylien keskellä on saatu useimmissa tapauksissa selvitettyä, ja yhä vielä useimmissa kylissä vanhimmat kanta-asuk-

kaat pystyvät nämä paikat riittävän tarkasti näyttämään. Suurta merkitystä on lisäksi sillä, löydetäänkö kyseisiä kyllä arkeologisesti tutkimalla juuri merjalaisaikaan viitattavia materiaalsien kulttuurin jäännöksiä. Tällaisen tutkimuksen toteuttaminen on nyt suunnitteilla.

Itämeren piirin kuppikiviä vastaavien kulttuurimuistomerkkien löytäminen Keski-Venäjältä nostaa esiin monia kysymyksiä, joihin olisi helpompi löytää vastaus, mikäli kuppikivijatkumo Itämeren suunnalta Jaroslavlin alueen eteläosiin olisi riittävän selkeä. Toistaiseksi näiden alueiden välillä on aiempaa tietoa kuppikivistä vain Novgorodin seudulta, nimittäin Ilmajärven länsirannalta, Msta-joelta sekä Valdain ylänköalueelta (ks. tarkemmin Tallgren 1917: 101; Uino 1997: 94–95; Tvauri 1999: 115–121). A. M. Tallgren (1917: 101) katsookin Suomen ja Valdain uhrikivien muodostavan koillisen haarauksen lännestä saapuneesta kulttuurivirtauksesta (ks. myös Uino 1997: 95).

Novgorodin seudulta itään, Tverin maalta on myös olemassa joitakin kuppikiviksi tulkittuja havaintoja (Kurbatov 1996: 93–100), mutta kyseisten kivien liittyminen toisaalta Itämerenpiiriin, toisaalta aikakirjojen Merjan maan kuppikivitradiitioihin ei ole vielä lainkaan selvää.

Myöskään Pošehon´jen seutu Jaroslavlin alueen luoteisosassa ei tämänhetkisten tietojen perusteella täytä vaatimuksia, joita tarvittaisiin kuppikivijatkumon löytämiseksi Itämeren piiristä keskeiselle merjalaisalueelle. Jo pitkään on ollut tiedossa E. I. Jakuškinin (1868: 161) esille tuoma ”viisikuppinen kivi” Pošehon´jen kaupungin likeltä. Tämä entisen Fjodorinskojen kylän mukaan nimetty kulttikivi *Fjódorin(ski) kámen´* tai *Fedósín kámen´* on mielestäni kuitenkin liitettävä ns. ”jälkikivien” ryhmään, mihin viittavat sekä kiveen liitetyt legendat pyhästä Fjodorasta että itse syvennyksen luonne. Hauskana yksityiskohtana mainittakoon kuitenkin tämän kiven suurimman syvennyksen peittävä kivinen irtokansi, jonka alla uhrirahat ovat pysyneet hyvässä tallessa.

Viime vuosina on Venäjällä yritetty ehdottaa kuppikivien kategoriaan jos jonkinlaista kiveä, muun muassa Moskovan alueen pohjoisosista. Oletetuista kuppikivistä on yleensä esitetty kovin ylimalkaista tietoa, eikä niiden kuviakaan ole julkaistu (ks. esim. Malanin 2004: 91). Olisikin tärkeä selvittää, onko näillä kivillä mitään yhteyttä Itämeren piirin ja aikakirjojen Merjan maan kuppikiviin ja ovatko ne ylipäättään kuppikiviä. Erään tällaisen ”kuppikiveksi” esitetyn, Pereslavl´-Zalesskijn kaupungin Spaso-Preobraženskij´n tuomiokirkon edustalle kuljetetun tumman kivenjätkäleen kävimme Christian Carpelanin ja Pirjo Uinon kanssa tarkastamassa vuonna 2007. Oli harvinaisen selvää, että rosoisen kiven pinnalla oleva syvennys ei voi olla muun kuin luonnon muovaama. Itse kivi muistuttaa ulkoiselta olemukseltaan kovasti kuuluisinta, Pleščejevo-järven rannalla sijaitsevaa ”Sinistä kiveä”, jonka ”veljenä” jotkut paikalliset asukkaat kiveä pitävätkin.

Rostovin ympäristön kuppikivien yllättävä nykytilanne eli ”kivet liikekannalla”

Lokakuussa 2011 Rostov Velikij´n kaupunkiin saapuessani sain kuulla kummia. Elokuussa 2011 oli Jaroslavlisti asuva kulttikivitutkija Svetlana Borisovna Černecova päättänyt lähteä katsomaan oikeata kuppikiveä Dunilovon kylään siitä syystä, että hän oli kesän matkoilla Jaroslavlin alueella löytänyt kiven, jonka hän siinä olevien syvennysten perusteella alustavasti arvioi voivan kuulua kuppikivien ryhmään (Černecova 2011 suullinen tiedonanto).

Dunilovossa S. B. Černecovaa odotti yllätys: minkäänlaista kuppikiveä ei näkynyt mailla halmeilla. Käännyttyään paikallisen asukkaan L. V. Knjazevan puoleen, joka oli jo vuonna 1993 auttanut retkikuntaani kuppikiven kääntämisessä, alkoi vyyhti

selvitä. Osoittautui, että heti sen jälkeen, kun Christian Carpelanin ja Pirjo Uinon kanssa olimme kesäkuisena päivänä vuonna 2007 lähteneet Dunilovosta, kuppikiveä lähimpänä sijaitsevan talon tuolloinen emäntä oli kaivauttanut kiven maan sisään. Emäntä oli yksiselitteisesti päätellyt kuppikiven olevan "hautakivi" tai "kuolleitten kivi", jollaista kylässä ei tarvittaisi. Tämän jälkeen omistaja oli myynyt tonttinsa ja muuttanut kylästä pois.⁶

Kuppikivestä oli jäänyt näkyviin noin 7 cm korkuinen kulma, joka nyt häiritsi talon uutta nuorta isäntää uudisrakennuksen pystyttämiseksi. Maasta töröttävän kulman perusteella Knjazeva oli päätellyt kyseessä olevan samainen, aiemmin tutkittu kuppikivi. Tuota pikaa Černecova organisoi kiven ylöskaivamisen. Kiven alareuna oli nyt ollut 1,5 metrin syvyydessä, kuppipuoli taaskin alaspäin. Jälleen kivi kuitenkin löysi tiensä päivänvaloon.

Černecova oli edelleen hädissään, sillä tontin uusi omistaja antoi kaksi viikkoa aikaa toimittaa kivi pois. Muuten hän kaivauttaisi sen vielä syvemmälle, "niin että kukaan ei sitä enää löytäisi". Černecova ei onnistunut saamaan minuun puhelimitse yhteyttä, niinpä hän kirjoitti pikaisesti asiasta *Rostovin maa: Historia ja kulttuuri* -verkkosivuille (Černecova 2011a).⁷ Rostovin museosta oli tullut pian vastaus: "Kivi on haettu pois." Kiven siirtämiseen oli liittynyt jonkinlaisia draamallisiaakin piirteitä: Dunilovon kyläläisten puolesta kuppikiveä oli ollut hyvästelemässä L. V. Knjazeva tyttärensä kanssa; Rostovin Kremlissä kivi taas ymmärtääkseni otettiin museon puolesta juhlallisesti vastaan.

Dunilovon kuppikivi sijoitettiin Rostovin Kremliin, ns. Metropoliitan puutarhaan, jossa Svetlana Černecovan kanssa kävimme sitä katsomassa lokakuun 25. päivänä 2011. Täällä Kremlin paksujen muurien sisäpuolella, nuorten päärynäpuiden katveessa kuppikivi olisi ollut arvoisessaan ympäristössä. Kiven uudesta sijaintipaikasta tuli kuitenkin kovin lyhytaikainen. Huhujen mukaan kup-

pikiven tuominen Kremliin ehti aiheuttaa melkoisen mylläkän, joka kuulemma liittyy niin kirkollisiin piireihin kuin kenties museon sisäisiin valtataisteluihinkin.

Ajat muuttuvat. Venäjällä on jo tehty ja ollaan tekemässä suuria muutoksia joidenkin kaupunkien museoalueina pitkään toimineiden vanhojen linnoitusten siirtämiseksi paikallisten hiippakuntien hallintaan. Näin on tapahtunut jo Rjazanissa (ks. Rjazanin museon verkkosivut).

Totena jo kerrotaan, että myös Rostov Velikij'n mahtava Kreml', joka on toiminut museona vuodesta 1883 ja kuulunut Venäjän kansojen erityisen arvokkaiden kulttuuriperintökohteiden joukkoon vuodesta 1995 (ks. Rostovin museon verkkosivut), tultaisiin siirtämään Jaroslavl'n hiippakunnan omistukseen. Museosta ja siihen liittyvästä tutkimustyöstä, johon vielä arkeologi A. E. Leont'evin johtajakautena (1999–2009) täällä merkittävästi panostettiin, jäänee täten vain muisto.

Rostovissa alkoi pian kiertää huhuja, että kohta Dunilovon kuppikivi siirrettäisiin Kekiinle nimettyyn Rostovin kauppiaskunnan museoon nykyisen Lenininkadun varrelle. Tällä välin ehdin tehdä Rostovista kaksi lyhyttä poikkeamaa Ivanovon ja Kostroman alueitten syrjäseuduille. Palattuani jälleen Rostoviin sain kuulla, että kuppikivi oli jo siirretty Kekiinle museoon. Marraskuisena pakkasaamuna suuntasin kulkuni tuohon uudehkoon museoon. Varmistettuani vartijalta, että kuppikivi oli tuotu museoon, pyysin päästä katsomaan sitä. Vartija kysyi: "Oletteko Kremlistä?" Kerroin, etten ole, ja etsin laukustani Suomen Akatemian venäjänkielistä todistusta, *spravkaa*, joka on monella tutkimusmatkallani auttanut kiperimmissä tilanteissa. Tällä välin mies ehti jo kysyä, oletteko muuten vain kiinnostunut kivistä. Vastasin, että olen henkilökohtaisesti löytänyt kyseisen kiven vuonna 1993. Asiallisesti vartija lähti hakemaan museon johtajaa paikalle.

Johtajan luvalla vartija saattoi minut sisäkautta museon piha-alueelle, jo kovin tutuksi tulleen kuppikiven luokse. Sain

jääda itsekseni kiveä kuvaamaan. Tuossa tilanteessa alkoi tuntua siltä, että tästä kivistä on tullut kuin suojattini, jonka kohtaloa joudun sydän syrjällään valvomaan. Kekinin museon pihamaalla, sinne johtavien vanhojen puisten ajoporttien takana Dunilovon kuppikivi on nyt kuitenkin täydellisesti turvassa – tosin samalla myös piilossa ylimääräisiltä katseilta ja kenties kiusallisiltakin kysymyksiltä. Käytännössä kukaan ulkopuolinen ei välttämättä koskaan tulisi kiveä siellä näkemään (Kuva 8).

Johtaja oli ehtinyt ilmoittaa minulle, että museoon on luvattu tuoda toinenkin [kuppikivi]. Olin jo aiemmin kuullut, että museo oli valmis kuljettamaan Rostoviin myös Ivaševon kuppikiven. Varmistin, oliko kyse kenties juuri tuosta kuppikivestä, mutta johtajaa ei tästä oltu tarkemmin informoitu. Mainitsin, että kyseinen kivi tuntuu olevan hyvässä tallessa omassa alkuperäisessä ympäristössään, mihin johtaja vastasi sen olevan turvassa täälläkin...

Svetlana Černecovan kanssa päätimme käydä Dunilovossa varmistamassa, mihin kylän toinen kuppikivi on joutunut, sillä Černecova ei ollut sitä elokuun käynnillensä havainnut. Siellähän tuo toinen kuppikivi kuitenkin oli samalla paikalla kuin löytämisensä aikaan vuonna 1993 sekä vielä vuonna 2007, jolloin sen suomalaisarkeologien kanssa viimeksi näimme. Černecova vain oli ehtinyt käännättää tämän toisen kiven kuppisivu alaspäin, sillä tottumattomuuttaan hän ei ollut erot-
tanut hentoja, matalia kuppeja kiven pin-

nassa. Esitin toivomuksenani, että tätä kuppikiveä ei nyt nostettaisi parrasvaloihin Venäjällä, jolloin se pysyisi varmemmassa tallessa. Dunilovon toinen kuppikivi on nyt siis turvallisesti ”kasvot” alaspäin paikalla, jolle tietyömiehet sen kaivon luota siirsivät alun kolmattakymmenettä vuotta sitten. Kylässä vakituisesti asuva L. V. Knjazeva vakuutti minulle, ettei antaisi viedä kylän toista kuppikiveä pois. Knjazeva on alun alkaenkin suhtautunut kylän kulttuuriperinnön suojelemiseen suurella myötätunnolla ja ymmärryksellä – siitä huolimatta, että hänen nuoruudessaan huviteltiin viertämällä joukolla Dunilovon muodoltaan pyöreämpää, ensimmäistä kuppikiveä tien toiselta puolelta toiselle.

Kummajaiset eivät päättäneet tähän. Dunilovosta ajoimme S. B. Černecovan kanssa Ivaševon kylään. Elokuussa Černecova oli käynyt tutustumassa myös tämän kylän kuppikiveen ja löytänyt sen piha-alueelta – aivan eri paikasta kuin missä minä olin sen dokumentoinut vuonna 1993 ja sittemmin varmistanut sen olevan paikoillaan vielä vuoden 2011 kevättalvella. Kivi on täytynyt siirtää läheiselle pihamaalle huhtikuisen käyntini jälkeen. Arvelisin, että taannoista pikaista käyntiäni kuppikivelle on joko seurattu naapuritalon ikkunasta tai on vain nähty lumessa kiven luokse vieneet jälkeni ja päätetty toimia. Tällainen aktiivisuus tuntuu jopa hyväksyttävältä, sillä mitä ilmeisimmin kyseinen isäntä halusi vain pelastaa kiven ja säilyttää sen kylän omana kulttuuriperintönä.

Kuva 8. Dunilovon 1. kuppikivi tämänhetkisessä sijoituspaikassaan Kekinin kauppiasmuseon suljetulla piha-alueella Rostovissa, marraskuu 2011. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Pihalla maan pinnalle nostettuna Ivaševon kuppikivi näytti nyt huomattavan massiiviselta ja vaikuttavalta. Otin uudet mitat, kun kivi nyt oli kaikin puolin näkyvissä, ja kiven leveysmittaan tulikin hieman lisää! Olisiko syynä retkikuntamme aiempi mitausvirhe vai pitäisikö ajatella kiven kasvaneen, kuten täällä yleisesti ajatellaan... (Kuvat 9 ja 10.)

Näytin S. B. Černecovalle myös kiven aiemman sijaintipaikan, jolle kasvillisuus ei vielä ollut ehtinyt levittäytyä. Kiven sijaintipaikan alta ja viereltä poimin jokusen keramiikan palasen, joista vanhimmat arkeologi A. E. Leont'jev määritteli 300–400 vuotta vanhoiksi, ehkä varhaisemmiksikin (Leont'jev 2011 suullinen tiedonanto). Tässä yhteydessä on kuitenkin muistettava, että kyseiselle paikalle, mahdollisesti jopa noin 70 metrin päähän alkuperäisestä sijaintipaikastaan, kivi siirrettiin vasta parisenkymmentä vuotta sitten, kuten yllä todettiin.

Samaisella kiertokäynnilläämme Svetlana Černecova halusi tutustua myös Ievlevon kuppikiveen. Täälläkin minua odotti pieni yllätys: kivi oli oikealla paikallaan ja suurin piirtein aiemmassa asennossa, mut-

ta nostettuna nyt kokonaan maan pinnalle ja hieman suoristettuna. Kiven väri erottui nyt paremmin: aiemmin pinta oli näyttänyt harmaalta, mutta maasta nostettu osa olikin selkeän punerva. Kiven lähelle oli rakennettu uusi kaivo. Kiven viereen oli tehty kukkaistutus ja laitettu juhannusrusun alku. Tällainen hoivaaminen osoittaa ilahduttavasti, että Ievlevossakin pidetään edelleen arvossa vanhoja perinteitä, eikä kovin helposti annettane kyläkiveä pois-vietäväksi.

Ievlevon kuppikiven vakaaksi oletamaani tilanteeseen saattaa kuitenkin nyt olla tulossa epätoivottua muutosta. Svetlana Černecova on nimittäin hiljattain julkaissut valokuvia Ievlevon kuppikivestä *Rostovin maa* -verkkosivuilla (ks. Černecova 2012). Lyhyen kirjoituksen yhteydessä esitetty vetoamus siitä, että "kiveen ei saa koskea", voi toimia täysin päinvastoin. Laajan yleisön tietoisuuteen täten saatettu Ievlevon kuppikivi saattaa vetää puoleensa epäterveellä tavalla Venäjän kulttikivistä kiinnostuneita piirejä, joiden silmissä kohde on nyt "vapaata riistaa".

Kuva 9. Ivaševon kuppikivi siirrettynä syrjään taannoisen tienrakennuksen seurauksena, huhtikuu 2011. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Kuva 10. Ivaševon kuppikivi nykyisessä sijoituspaiikassaan yksityisellä pihamaalla, lokakuu 2011. (Kuvannut: A. Ahlqvist.)

Lopuksi

Kiertokäyntimme Rostovin ympäristön kuppikivien luokse osoitti, että kaikkiin kuppikiviin oli viime vuosien kuluessa tavalla tai toisella koskettu. Tosin Dunilovon toinen kuppikivi joutui tavallaan vahingossa käännetyksi, mikä kenties koitui sen onneksi. Ivaševon ja Ievlevon kuppikivet ovat toistaiseksi turvassa niillä paikoillaan, missä nyt sijaitsevat. Olisi myös suotavaa, että Rostoviin Kekinin museoon sijoitettu Dunilovon ensimmäinen kuppikivi voisi valvotuissa oloissaan olla yleisön nähtävillä.

Venäjällä kulttuurimuistomerkin suoje-lukseen ottaminenkaan ei aina ole pystynyt takaamaan kohteen koskemattomuutta. Valitettavan huono esimerkki valvomat-tomasta kohteesta on Pleščejevo-järven le-gendaarinen *Sínij kámen*. Siitä huolimatta, että tämä kuuluisin ”Sininen kivi” kuuluu harvojen arkeologisesti luetteloitujen kult-tikivien joukkoon Jaroslavlin alueella ja koko Keski-Venäjällä, kivi tuhoutuu pik-kuhiljaa ihmisten naputellessa siitä paloja joko terveydenedistämistarkoituksessa tai yksinkertaisesti vain muistoksi. Mielestäni tämä on nähtävissä jo verrattaessa tästä ”Si-nisestä kivistä” 1980-luvun loppupuolella ottamiani valokuvia myöhempiin kuviin.

Jaroslavlin oblastin Arkeologisessa kar-tassa *Sínij kámen* on määritelty ”kult-tikohteeksi”, jota on palvottu aina kau-kaisesta menneisyydestä myöhäiselle keskiajalle (ajoitus mesoliittinen kivikausi -1600-luku). Arkeologisesti kivi on tut-kittu jo vuonna 1850 (ks. Komarov 2005: 162; Ahlqvist painossa). Mainittakoon, että perinteisesti venäläisärkeologioiden suhtau-tuminen ns. kulttikohteisiin, muun muassa pyhiin kiviin - muista luonnon pyhistä paikoista puhumattakaan - on ollut jopa vähättelevä. Kulttikivitutkimusta ovat-kin huomattavasti enemmän harjoittaneet alan entusiastit ja kotiseutututkijat kuin ammattiärkeologit. Uskoisin selkeää muu-tosta kuitenkin olevan ilmassa, mihin osal-taan ei ole voinut olla vaikuttamatta se, että

systemaattisen kenttäkeruun yhteydessä 1990-luvulta alkaen on löytynyt merkit-tävä määrä aiemmin täysin tuntemattomia ”kulttikohteita”.

Hieman toisentyypiseen ongelmaan törmäsin syksyn 2011 matkallani erään toisen sinisen kiven suhteen. Moskova-lainen kesäasukas oli kuljettanut Ivanovon alueen Il’jinskin piirikunnan Bordovojen kylän pellolla sijainneen ”Sinisen kiven” suljetulle piha-alueelleen. Kivellä on kat-sottu olevan parantavaa voimaa, mikä lieenee ollut teon vaikuttimena. Muutoin-kin kiveen on liitetty hyvin arkaaisiksi ja ainutlaatuisiksi katsottavia piirteitä ja legendoja. Kiven luona on muun muassa nähty varhaisina aamun hetkinä valkeisiin vaatteisiin pukeutunut naishahmo, jonka kyläläiset ovat katsoneet suojelevan kaik-kea, mikä pellolla kasvaa. Itse kiveä ei tuo henki kuitenkaan valitettavasti ole kyennyt suojelemaan. Bordovojen ”Sinisen kiven” tapauksessa näyttää nimittäin siltä, että kivi on nyt ehtinyt kadota jo kesäasukkaankin pihamaalta...

Kulttikivien siirtelyn myötä käytän-nössä myös kiviin liittyvä tieto, uskomuk-set ja perinteet katoavat nopeasti erityisesti, jos kiviä siirrellään yksityisiin tarkoituksiin, kuten aiemmin myös kirkkomaiden yhtey-teen. Siirtelyn myötä kiviin liittyvä arkeo-loginen konteksti samoin menetetään. On yritettävä mahdollisimman tarkasti paikal-listaa erityisesti kuppikivien alkuperäinen sijaintipaikka nyt, kun se vielä useimmissa tapauksissa on mahdollista kylien vanho-jen kanta-asukkaiden avulla. Tämä avaa mahdollisuuden kuppikivien ympäristön arkeologiselle tutkimukselle, mikä toki on suotavaa ulottaa laajemminkin kyseisten kylien maille.

Uskon, että Dunilovon kuppikiven ta-pauksessa ratkaisu siirtää kivi museon hal-lintaan oli ainoa oikea vaihtoehto. Toinen mahdollisuus olisi toki ollut tehdä kivelle ”arkeologinen passi” eli tehdä siitä suojeltu muinaisjäänös. Mutta miten tällöin olisi pystytty ilman valvontaa takaamaan kiven pysyminen kylässä? Luonnollisesti olisin suonut tälle Keski-Venäjän kuppikivien

kaunottarelle paremman kohtelun kuin sen maahankaivamisen ja siirtelemisen paikasta toiseen. Nyt Dunilovon kuppikivi on asiayhteydestään irroitettu arkeologinen muistomerkki vailla kaikkea taustatietoa, opastaulusta puhumattakaan. Ensimmäinen tehtävä olisikin nyt rekisteröidä artefakti siihen liittyvine taustatietoineen ja saada aikaan asiallinen informaatiotaulu Kekanin museoon.

Kiitokset

Kiitokset Suomen Akatemialle, jonka liikkuusapurahalla tutkimusmatkani Keski-Venäjälle on pääosin tehty. Viimeisimmät matkani keväällä ja syksyllä 2011 on tehty apurahan nro 137601 turvin.

Olen kiittollinen arkeologeille, Christian Carpelanille ja Pirjo Uinolle pitkäaikaisesta taustatuesta Keski-Venäjän kulttikivitutkimuksiini liittyen. Kiitokset Pirjo Uinolle myös tätä kirjoitusta koskevista tärkeistä kommentteista. Lisäksi kiitokset kartan piirtämisestä maantieteilijä Kaisa Kepsulle.

Samoin kiitän arkeologi A. E. Leont'jevia, joka jo 20 vuoden ajan on yleensä ensimmäisenä saanut Rostovissa kuulla tutkimusmatkojeni kulttikivilöydöksistä ja jaksanut niistä kanssani iloita. Yhdeksi matkan onnistumisen mittareista onkin nousut uusien dokumentoitujen pyhien kivien, erityisesti sinisten kivien lukumäärä.

Bibliografia

Suulliset ja kirjalliset tiedonannot

- Carpelan, C. & Uino, P. 2007. Suullinen tiedonanto.
 Černecova, S. B. = Чернецова, С. Б. 2011. Suullinen tiedonanto.
 Leont'jev, A. E. = Леонтьев, А. Е. 2011.

- Suullinen tiedonanto.
 Uino, P. 2012. Kirjallinen tiedonanto.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahlqvist, A. [Алквист, А.] 1996. Загадочные камни Ярославского края. *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum*, Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars VII. Litteratura. *Archaeologia & Anthropologia*: 247–255. Jyväskylä.
- Ahlqvist, A. 1998. Сустратная лексика финно-угорского происхождения в говорах Ярославско-Костромского Поволжья. Papinniemi, J., Lindstedt, J. & Pesonen, P. (toim.) *Studia Slavica Finlandensia*, XV. *Studia Slavica Finlandensia in Congressu XII Slavistarum Internationali Cracoviae anno MCMXCVIII oblata*: 5–38. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Helsinki.
- Ahlqvist, A. 1999. Kertomuksia Keski-Venäjältä II. Tsaari ja Ruhtinatar ynnä muita Neron rantojen asukkaita. Tapani Salminen (toim.) *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 88: 221–235. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Ahlqvist, A. [Алквист, А.] 2006. Культовые камни на земле древних мерян. [Cult stones on the land of ancient Merias.] *Финно-угроведение* 1: 3–34.
- Ahlqvist, A. (painossa). Blue stones in the context of traditions of worshipping stones in former Finno-Ugric territories of Central Russia. Frog, A.-L. Siikala & E. Stepanova (toim.) *Mythic Discourses: Studies in Uralic Traditions. Studia Fennica Folkloristica*. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Jakuškin, E. I. 1868 = Якушкин, Е. И. Молитвы и заговоры в Пошехонском уезде. *Труды Ярославского Губернского Статистического Комитета*, 5: 157–182. Ярославль.
- Komarov, K. I. 2005 = Комаров, К. И. Археологическая карта России: Ярославская область. Институт археологии РАН, Москва.

- Kurbatov, A. V. 1996 = Курбатов, А. В. Историко-культурные валуны Тверской области. *Тверь, Тверская земля и сопредельные территории в эпоху средневековья*, 1: 91–104. Тверь.
- Leont'jev, A. E. 1996 = Леонтьев, А. Е. Археология мери: К предыстории Северо-Восточной Руси. Археология эпохи великого переселения народов и раннего средневековья. Вып. 4. Институт археологии Российской Академии наук, Москва.
- Leont'jev, A. E. 2000 = Леонтьев, А. Е. К истории археологического изучения мери. *Российская археология: Достижения XX и перспективы XXI вв. Материалы научной конференции*, 150–152. Ижевск.
- Malanin, I. D. 2004 = Маланин, И. Д. Материалы разведки Синих камней Подмосквья в 2003 году. *Краеведение и регионоведение: Межвузовский сборник научных трудов*. Часть 1: 86–92. Владимир.
- Mel'ničenko, G. G. 1988 = Мельниченко, Г. Г. (отв./научн. ред.), *Ярославский областной словарь*. Вып. 7. ЯГПИ имени К. Д. Ушинского, Ярославль. 1988.
- Nestorin kronikka 1994 = *Nestorin kronikka*. Akateemikko Dmitri Sergejevitš Lihatšovin venäjänkielisestä tulkinasta suomentanut Marja-Leena Jaakkola. WSOY, Porvoo.
- Uino, P. 1997. *Ancient Karelia. Archaeological studies.* / Muinais-Karjala. *Arkeologisia tutkimuksia*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 104. Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1917. Suomen uhrikivet. *Kotiseutu*, 10: 95–102.
- Tvauri, A. 1999. Cup-marked stones in Estonia. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*. Vol. 11: 113–169.
- земля. История и культура <http://rostland.blogspot.com/2011/08/blog-post_21.html> (Luettu 13.1.2012)
- Černecova, S. B. 2011b = Чернецова, С. Б. В деревне Дунилово Ростовского района найден мерянский камень-чашечник. <<http://merjamir-ru.livejournal.com/775.html>> (Luettu 13.1.2012)
- Černecova, S. B. 2012 = Чернецова, С. Б. Свагуновский "минарет". *Ростовская земля. История и культура* <http://rostland.blogspot.com/2012/02/blog-post_9265.html> (Luettu 27.2.2012)
- Rjazanin museon verkkosivut = *Рязанский историко-архитектурный музей-заповедник*. <<http://ryazankreml.ru>> (Luettu 13.1.2012)
- Rostovin museon verkkosivut = *Государственный музей-заповедник Ростовский Кремль*. <www.rostmuseum.ru> (Luettu 13.1.2012)

Viitteet

- 1 Venäläisessä arkeologisessa tutkimuksessa käytetään yleisesti termiä ”suomalainen” (*finn, finskij* jne.) tarkoitettaessa suomalais-ugrilaisia kieliä, kansoja ja kulttuureita.
- 2 Venäjällä käsitettä ”kulttikivi” (*kul'tovyj kámen'*) käytetään yleisenä tieteellisenä terminä tarkoitettaessa mitä tahansa pyhänä pidettävää kiveä tai niiden muodostamaa erillistä muinaisjäännöstyyppiä.
- 3 Kuppikivien kivilajin määrittäminen ei asiantuntemuksen puuttuessa juurikaan ole ollut mahdollista. Kivinäytteet on saatu Dunilovon 1. kuppikivistä sekä Ivaševon kuppikivistä. Kyseiset näytteet on analysoitu vuonna 1993 Helsingin yliopiston geologian laitoksella apulaisprofessori Jaakko Siivolan ja dosentti Martti Lehtisen toimesta. Ainoastaan joidenkin lohjenneiden kulttikivien osalta olen säilönyt kivinäytteitä jatkotutkimuksia varten. Viimeisimmän tutkimusmatkani aikana tällainen valmiiksi lohkeillut ja rapautunut kivi oli eräs *Bélyj kámen'*

Elektroninen aineisto

- Černecova, S. B. 2011a = Чернецова, С. Б. Время собирать камни. Или ”пропадёт, не пропадёт...?” *Ростовская*

(‘valkeakivi’) Ivanovon alueen, Il’jinskin piirikunnan Čurilovon kylässä.

- 4 Syksyn 2011 haastattelut Dunilovon ja Ivaševon kylissä on tehty yhdessä tutkija S. B. Černecovan kanssa (ks. alempana).
- 5 Valitettavasti Ivaševon kuppikiveä emme tuolloin, vuoden 2007 kesällä etsinnöistä huolimatta löytäneet runsaan kasvillisuuden seasta. Sen sijaan Carpelan ja Uino tarkistivat toiseen kategoriaan kuuluvan kiven yksittäisen kupin: kyse on Rostovin piirikunnassa, Šalkovon suoalueen reunamilla sijaitsevasta *Sinij kámen’* (‘sinikivi’) -nimisestä kivistä, jonka kupin arkeologit katsoivat olevan muuta, selkeästi myöhempiä alkuperää kuin kuppikivien kupit.
- 6 Toiminta tuntuu kovin omituiselta, sillä Venäjällä tonttien rajan pitäisi alkaa talon kadunpuoleisesta kulmasta, josta tontti jatkuu talon sivuitse sen taakse (vaikka yleisesti ottaen kukkatarhan laittaminen talon edustalle onkin sallittua). Dunilovon kuppikivi ei millään lailla voinut kuulua yksityisen hallitsemaan maa-alueeseen.
- 7 Käytännössä sama S. B. Černecovan kirjoitus eri otsikolla [‘Rostovin piirikunnan Dunilovon kylästä on löydetty merjalainen kuppikivi’] mutta samoine epätarkkuuksineen löytyy myös Livejournal-palvelimen merjalaissivustolta (Černecova 2011b). Niin viimeksi mainitulla sivustolla kuin *Rostovin maa* -blogisivuilla esitetyistä vastineista käy hyvin ilmi, miten helposti innokkaitten ”uusmerjalaisten” (?) sekä ilmiselvästi jo asiaa tuntemattoman museotyöntekijän käsissä aineisto on lyhyessä ajassa ehtinyt pahasti sekoittua: Dunilovon kuppikivistä onkin yhtäkkiä tullut sininen kivi. Kuppiki-vellä ei kuitenkaan ole mitään tekemistä sinisten kivien kategorian kanssa; lähietäisyydellä sen sijaan on Šalkovon suon ”Sininen kivi”, joka on mainittu tämän artikkelini loppuviiteissä 5.

Arja Ahlqvist, FL, tutkija, jatko-opiskelija. Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit, Helsingin yliopisto.

Eeva-Maria Viitanen

8 ½ – kenttätöissä Pompejissa

8 ½ – fältarbete i Pompeji

Helsingfors universitets Pompejiprojekt har undersökt ett stadskvarter i Pompeji sedan 2002. Efter att fältsäsongen avslutas år 2012 är alla byggnader i kvarteret dokumenterade, och den egentliga publiceringen kan komma igång på allvar. I artikeln granskas projektets delområden och skeden, samtidigt som projektets forskningsmässiga beslut, och deras ändamålsenlighet, diskuteras i förhållande till den byggnadsarkeologiska forskningen. Betydelsen av att se helheten betonas i hänseende till grunddokumentationen och den byggnadshistoriska tolkningen.

Syyskuussa 2002 ryhmä innokkaita suomalaisia antiikintutkijoita Helsingin yliopistosta suuntasi ensimmäistä kertaa Napolinlahdelle, Etelä-Italiaan. Ryhmä jalkautui Pompejiin tarkoituksenaan aloittaa yhden kaupunkikorttelin tutkimukset. Ensimmäisen kahden viikon aikana tavoitteena oli kokeilla, miten suunnitelmassa hahmotellut menetelmät toimisivat käytännössä. Mukana oli arkeologeja, arkkitehteja, maanmittari, valokuvaaja sekä pieni joukko opiskelijoita, yhteensä parisenkymmentä henkilöä. Muutama oli tehnyt Italiassa kenttätöitä aiemmin, muutamalla oli lisäksi muualta arkeologista työkokemusta, vain yksi oli osallistunut kaivauksiin Pompejissa. Helsingin yliopiston Pompeji-projektin (*Expediitio Pompeiana Universitatis Helsingiensis* eli EPUH) tulevaisuus ei näin jälkikäteen arvioiden näyttänyt välttämättä kovin positiiviselta. Intoa ja hyvää tahtoa kyllä riitti, taitoakin oli monilla, mutta käytännön kokemusta ja tietoa juuri Pompejin arkeologiasta oli hyvin vähän.

Työn teki mahdolliseksi Pompejin muinaismuistohallinnon (silloinen *Soprint-*

endenza archeologica di Pompeii) taloudellinen ja tieteellinen itsenäisyys. Viraston johtajana toiminut Pietro Giovanni Guzzo päätti 1990-luvun lopulla avata kohteen ulkopuolisille tutkimusryhmille, myös ulkomaalaisille, kunhan tutkimuskohteina olisivat kokonaiset korttelit. Näin saataisiin systemaattisesti kerättyä tutkimustietoa sekä näkyvistä rakenteista että uusista, stratigrafisista kaivauksista vuoden 79 jKr. lattia- ja maanpintojen alapuolelle. Kaupungin pinta-alasta on kaivettu esiin noin 2/3 eli 44 hehtaaria Vesuviuksen syksyn 79 jKr. purkauksen aikaansaamien kerrosten alta. Suurin osa näistä kaivauksista on tehty 1700- ja 1800-luvuilla, eikä niitä ole koskaan julkaistu kunnolla. Voisi ehkä puhua myös raivauksesta, sillä kevyt hohkakivisorra, vulkaaninen tuhka ja irtonaiset rakennusjätteet poistettiin pystyssä olevien seinien välistä ja maan tasoilta ilman sen kummempaa kaivausta aina 1800-luvun lopulle saakka. Tällöin alettiin lopulta kiinnittää enemmän huomiota tuhokerrosten sisältöön. Ottaen huomioon suuren muinaisjäännösalueen ylläpidon ongel-

mat sekä jatkuvan rakenteiden rapautumisen olikin todella korkea aika ryhtyä keräämään tietoa laajasti. Tutkimuksia on tehty erityisesti Pompejin länsiosissa, mistä on edistytty sittemmin myös keskeemmälle kaupunkia (Kuva 1). Kokonaisjulkaisujakin on alkanut ilmestyä viime vuosina (esim. Coarelli & Pesando 2006; Verzar-Bass & Oriolo 2010).

EPUH:n ensimmäistä vaihetta vuoteen 2007 saakka johti professori emeritus Paavo Castrén, ja rahoitus saatiin pääosin Helsingin yliopiston tutkimusmäärärahoista sekä Suomen Akatemialta. Toinen vaihe aloitettiin 2009 ja sitä johtaa dosentti Antero Tammistö. Työtä rahoittavat Suomen Kulttuurirahasto ja Emil Aaltosen Säätiö. Olen itse ollut mukana alusta alkaen kokonaisuuden suunnittelusta toteutukseen. Kentällä olen vastuussa erityisesti rakennusarkeologisesta tutkimuksesta; mukaan on mahtunut myös useimpien kaivausalueiden töiden johtaminen. Syksyllä 2012 on edessä näillä

näkymin projektin viimeinen kenttäkausi, jolloin viimeisetkin tutkimamme korttelin osat dokumentoidaan ja perustyö saadaan päätökseen. Takana on kohta siis yhteensä 8 ½ kuukautta kenttätöitä yhdessä maailman tunnetuimmista muinaisjäännöksistä. Vaikka työ ei olekaan vielä lopussa – julkaisu(je)n valmistelu on vielä edessä – voi tässä vaiheessa jo katsoa taaksepäin ja pohtia sitä mitä olemme tehneet, miksi ja mitä siitä on opittu.

Kortteli kaupungin sydämessä

Suunnitteluvaiheessa ei ollut aivan selvää, mihin suomalaisryhmän energia Pompejissa suuntautuisi. Puhuttiin kaupungista löytyneiden amforoiden eli savisten kuljetusastioiden tutkimisesta sekä jopa kaivauksista kaupungin länsipuolella tavoitteena selvittää Pompejin sataman paikkaa.

Kuva 1. Tutkittavan kaupunkikorttelin sijainti Pompejissa (musta) sekä muut tutkittavana olevat korttelit (tunmanharmaa). Kaivamattomat alueet on merkitty vaaleanharmaalla. (Piirtänyt: E.-M. Viitanen.)

Kuva 2. Marcus Lucretiuksen talon keskellä sijaitseva puutarha suihkulähteineen ja marmoriveistoksineen 1960-luvulla. (Kuvannut: H. Väänänen.)

Tiivis yhteistyömme Pompejin museoviranomaisten kanssa johti kuitenkin valitsemaan heidän ehdotuksestaan tutkimuskohteeksi kaupunkikorttelin – niitähän useimmat muutkin projektit tutkivat. Kortteli sijaitsee aivan Pompejin maantieteellisessä keskuksessa, kaupungin läpi kulkevan pohjois-eteläsuuntaisen pääkadun varrella, ja 1800-luvun lopulla tehdyn osoitejärjestelmän mukaan se on numero IX 3 eli alueen (lat. *regio*) IX kortteli (lat. *insula*) 3. (Kuva 1.)

Kortteli on kaivettu esiin kahdessa vaiheessa. Läntinen julkisivu paljastettiin ilmeisesti osin jo 1840-luvun alkuvaiheessa, mutta vasta 1846 kaikki oviaukot kaivettiin esiin. Niistä yksi, sittemmin korttelin suurimmaksi asuintaloksi osoittautuneen Marcus Lucretiuksen talon oviaukko, valittiin kaivauksen kohteeksi jo seuraavana vuonna ja samalla kertaa suurin osa luoteiskulmasta kaivettiin esiin. Tästä työstä on museoviranomaisten dokumentaation lisäksi myös englantilaisen arkkitehdin ja antikvaarin Edward Falkenerin julkaisema kuvaus (1860), jonka sisältämät tiedot rakenteista ja esineistöstä ovat olleet erittäin hyödyllisiä. Kaivausten jälkeen talo oli jonkin aikaa varsin suosittu vierailukohde, sillä Marcus Lucretiuksen talon korotettu puutarha marmoriveistoksineen oli vaikuttava näky. (Kuva 2.) Vuosisadan loppupuolella kuitenkin uudet ja vielä hienommat asuintalot kiinnostivat kaivajia ja

turisteja enemmän. Talo suljettiin yleisöltä ja se vaipui miltei unholaan 1900-luvun lopulle saakka. Muu kortteli kaivettiin esiin 1870-luvun ensimmäisinä vuosina (Fiorelli 1875), mutta koska löydetty rakennukset eivät olleet hienosti koristeltuja asuintaloja, kaivauksia ei koskaan julkaistu kunnolla, eikä alueeseen ole juurikaan kiinnitetty huomiota sen jälkeen. Suurin osa esinelöydöistä sekä osa seiniä koristaneista maalauksista vietiin Napoliin arkeologiseen museoon (*Museo Archeologico Nazionale di Napoli*), jossa ne edelleenkin ovat. Kaivausraportit ja muistiinpanot kentältä ovat melko lakonisia työn kuvauksia sekä esineluettelaita, joista eivät aina selviä löytöpaikat edes talon tai korttelin tasolla.

Rakennuskannaltaan tutkimuskohteemme on varsin samankaltainen kuin sitä ympäröivät korttelit. Sen hiukan yli 3000 neliön alueella on 18 erillistä yksikköä, joissa on yksi tai kaksi omaa oviaukkoa. Näistä neljä on asuinrakennuksia, joihin ei liittynyt suoraan kaupallisia tiloja tai työpajoja – oviaukkojen numeroiden perusteella talot 5/24, 15, 23 ja 25. Useimmat muut talot ovat erilaisia asuintilojen, kauppojen ja työpajojen yhdistelmiä. Luoteiskulmassa oli kankaiden värjäämiseen erikoistunut työpaja (talo 1–2) ja lounais- sekä kaakkoiskulmassa oli isot leipomot (talot 10–12 sekä 19–20). Lounaiskulman leipomon yhteydessä oli myös lämmintä ruokaa ja juomia myynyt baari. Muiden kauppojen ja

Kuva 3. Korttelin pohjakaava ja erillisten rakennusten rajat. Kuvassa näkyvät myös projektin aikana paikalleen mitatut rakenteet. (Piirtänyt: M. Holappa.)

Kuva 4. Työn edistymisen korttelissa 2002-2012. (Piirtänyt: M. Holappa.)

työpajojen erikoisaloja ei pystytty varmasti tunnistamaan (Ynnilä 2008), mutta kauppalista ruuanvalmistusta voidaan arvailla parin kaupan tarkoitukseksi (Viitanen 2010) ja metalliesineiden valmistusta on ehdotettu eräiden muiden kohdalla (esim. talosta 17, Eschebach 1993: 417). (Kuva 3.)

Suurin osa kaupoista ja työpajoista sijoittuu pääkadun varrelle korttelin länsipuolelle sekä etelään, jossa oli myös vilkas kauppakatu. Korttelin pohjoispuolelle rakennettiin juuri ennen Pompejin tuhoa isoa kylpylää, mikä muutti liikukumismahdollisuuksia alueella. Pohjoinen katu on luultavasti aina ollut melko kapea ja kiveämätön, mutta se oli aiemmin ollut avoin myös kärryille – kylpylä kavensi kadun käytännössä vain jalankulkuun sopivaksi. Korttelin itäpuolelle kulkenut katu oli aiemmin jatkunut pohjoiseen ja ilmeisesti ollut vilkas läpikulkuliikenteen väylä. Kylpylä sulki senkin käytännössä kärryliikenteeltä. Meidän korttelimme koillisnurkalla onkin tyhjä tontti (”talot” 21–22), jollaiset ovat melko harvinaisia tiiviisti rakennetussa Pompejissa. On todennäköistä, että kun muu kortteli korjattiin melko nopeasti kaupunkia vuonna 62 jKr. pahasti runnelleen maanjäristyksen jälkeen, johtivat kylpylän rakentamisen aiheuttamat muutokset tontin hylkäämiseen.

Korttelin 18 rakennusyksikössä on yli 150 huonetta, joista jokaisessa on näkyvissä ainakin neljä seinää ja lattia. Useissa huoneissa on myös muita rakenteita, erityisesti vesihuoltoon, viemärointiin sekä tulenkäyttöön liittyviä. Nopea laskutoimitus osoitti meille työn alkaessa, että luvassa oli 800–900 näkyvän rakenteen dokumentaatio, mihin saattoi lisätä suuren määrän kaivauksissa odotettavissa olevia rakenteita.

Työvaiheet

Aloitimme työt Marcus Lucretiuksen talosta eli rusinoista pullassa: talossa oli parhaiten säilynyt arkkitehtuuri, hienoimmat seinä-

maalaukset, eniten informaatiota vanhoista kaivauksista sekä eniten muuta aikaisempaa tutkimusta (mm. Dwyer 1982). Talon dokumentaatio vaati eniten erilaista osaamista, ja alkuvaiheen runsas rahoitus mahdollisti suuren tutkimusryhmän. Rakenteiden dokumentaatio ja kaivaukset saatiin valmiiksi Marcus Lucretiuksen talossa jo vuonna 2005, minkä jälkeen siirryimme seuraavaan rakennukseen eli taloon 25. Vuoden 2006 kenttäkauden jälkeen pidimme pientä taukoa ja paino oli kaivauslöytöjen käsittelyssä. Vuosina 2007–2008 valmistelimme Helsingissä projektia ja Marcus Lucretiuksen taloa esitelleen *Domus Pompeiana – Talo Pompejissa* -näyttelyn Amos Andersonin taidemuseoon (Castrén 2008; Kaarto et al. 2009).

Toinen vaihe aloitettiin Suomen Kulttuurirahaston myöntämällä vuoden apurahalla vuonna 2009. Koska jatkosta ei ollut vielä tietoa, pyrimme saamaan kaikki keskeneräiset työt valmiiksi siltä varalta, että rahoitukseen tulisi pitkä tauko. Paino oli edelleen löytöjen käsittelyssä, minkä lisäksi teimme valmiiksi korttelin luoteiskulman talon 1–2 rakenteiden dokumentaation. Nykyinen projektirahoitusajattelu ei suosi tällaista pitkä ajanjakson vaativia tutkimuksia, mutta onneksi Emil Aaltosen säätiö päätti antaa vielä kolmivuotisen apurahan. Sen turvin olemme jatkaneet korttelin rakennusdokumentaatiota – kaivauksia ei ole voitu jatkaa tällä rahoituksella. Vuonna 2010 tutkimuksen kohteena oli 25 huonetta korttelin lounaiskulmassa ja viime syyskuussa 34 huonetta eteläpuolella. Jäljellä on vielä teoriassa koko itäreuna, mutta ranskalaisen leipomoita tutkineen projektin (Monteix 2009) yhteistyön ansiosta suurin osa kaakkoiskulmasta on jo dokumentoitu. Ranskalaisryhmä on tehnyt myös kaivauksia. Viimeiseksi kenttäkaudeksi on luvassa parisenkymmentä huonetta ja korttelimme koilliskulman tyhjän tontin ihmetyä. (Kuva 4.)

Aloittaminen tuosta parhaiten tunnetusta talosta oli järkevä ratkaisu. Marcus Lucretiuksen talon rakenteiden analysointi oli helppoa ja nopeaa verrattuna raken-

nuksiin sen ulkopuolella. Talon länsipuolen seinämaalauksin koristettujen huoneiden yhteydessä saattoi kehittää valittuja metodeja eteenpäin ilman, että korjattavaa aineistoa oli valtavasti. Talon pohjoisosan koristelemattomat huoneet antoivat sopivasti esimakua siitä, mitä muualla oli luovassa. Rakennusarkeologisen työn nopeus mahdollisti myös sen, että kaivaukselle jäi tarpeeksi aikaa. Lisäksi oli mahdollista todella kouluttaa opiskelijoita alusta alkaen arkeologisen tutkimuksen eri osa-alueiden metodeihin. Suurin osa alun ydinryhmästä on halunnut ja pystynyt jatkamaan toiseen vaiheeseen, mikä on mahdollistanut tehokkaan etenemisen pienellä budjetilla. Olemme myös pystyneet rekrytoimaan jonkin verran uusia tekijöitä, joiden ohjauksessa ”vanhat” ovat tärkeässä asemassa.

Analogista ja digitaalista metodologiaa

Työn tavoitteena on alusta alkaen ollut luoda systemaattinen dokumentaatio kaikista korttelin näkyvistä rakenteista sekä niiden koristeluista. Tämän lisäksi pystyimme tekemään kaivauksia vuoden 79 jKr. tasojen alapuolelle Marcus Lucretiuksen talossa, sen naapurissa eli talossa 25 sekä kadulla korttelin pohjoispuolella (Kuva 4). Teemme myös omaa, tarkasti mitattua pohjakaavaa (Kuva 3). Vanhojen kaivausten tulosten selvittämiseksi on tehtävä myös arkistotutkimusta sekä jäljitettävä 1800-luvun esinelöytöjä. Myös talon restaurointihistoriaa on pyritty tutkimaan jonkin verran. Työssä on mukana arkeologeja tutkimassa rakennuksia ja esineitä sekä tekemässä kaivauksia; taidehistorioitsijoita ja arkkitehti seinämaalauksen tutkimuksessa sekä ammattivalokuvaaja vastaamassa kuvallisesti dokumentaatiosta. Aluksi mukana oli myös maanmittareita, joiden avulla mitaustyöt saatiin alkuun, mutta myöhemmin niistä on vastannut arkeologit.

Tekijöitä on paljon ja eri tutkimusten tavoitteet ja tarpeet ovat erilaisia. Kaikkia

palvelevan dokumentaatiojärjestelmän kehittäminen vei aluksi paljon aikaa ja energiaa. Pelkästään eri rakenteiden käytännölliseen nimeämiseen tarvittiin useampi yritys: aluksi seinille annettiin juokseva numero, mutta se osoittautui pian epäkäytännölliseksi, sillä virheitä syntyi liian helposti. Sitten siirryttiin huonenumeroihin ja kirjainten yhdistelmiin, joita kuka tahansa pystyy itse muodostamaan ja joka ei vaadi erityisen luettelon ylläpitoa. Myös juoksevat numerot jouduttiin kuitenkin säilyttämään, koska niitä oli jo käytetty niin paljon, että uuden koodin laittaminen kaikkiin dokumentteihin ei yksinkertaisesti ollut mahdollista. Suurin osa erilaisista numeroinneista perustuukin huoneiden numeroihin ja niiden yhdistämiseen kirjaimiin ja muihin numeroihin. Huone on osoittautunut tärkeimmäksi perusyksiköksi, ja muun aineiston järjestäminen huoneiden perusteella on ollut luonnollisin ratkaisu.

Arkeologinen työ perustuu yksikökaivauksen periaatteisiin, jotka ovat helposti sovellettavissa myös rakennusarkeologiaan (vrt. esim. Viitanen 2009). Rakenteet puhdistetaan maakerroksista ja kasvillisuudesta, niistä piirretään luonnos, ne valokuvataan ja lopuksi tehdään sanallinen lomakedokumentaatio. Kaikki rakenteet myös mitataan takymetrillä osaksi pohjakaavaa. Luonnoksen tarkoituksena on ilmaista rakenteissa havaittujen stratigrafisten yksiköiden paikat. Aiemmin tapana on ollut huolellisesti piirtää jokainen seinä kivi kiveltä, mutta useimmat nykyisistä projekteista eivät ajan säästämiseksi enää tee näin, vaan tilalla käytetään valokuvaukseen perustuvia menetelmiä kuten fotogrammetriaa. Suomessa kuvaukset syötetään tietokantaan ja luonnokset digitoidaan. Suurin osa dokumentaatiosta on lopulta digitaalista. Kaivausten löydöt ovat osittain tietokannassa, mutta esimerkiksi 1800-luvun kaivausten löydöt puuttuvat sieltä kokonaan. Kuvien metadata on kerätty taulukko-ohjelmaan; tietokannassa on vain kuvanumerot. Pohjakaavan perusmittaukset eli seinät ja selkeät

rakenteet saatiin tehdyksi jo kaudella 2005, ja sen jälkeen on keskitytty yksityiskohtiin sitä mukaa, kun ne paljastuvat huoneiden järjestelmällisissä tutkimuksissa. Mittaukseen kuuluu myös korttelin poikkileikkausten tekeminen.

Jäljellä olevien seinämaalausten kuvallinen ja sanallinen dokumentaatio perustuu maalausten rakenteen ja kuva-aiheiden analyysiin. Piirroksissa käytetään apuna seinien digitaalisista kuvista mallinnettuja ja oikaistuja, mittakaavaan tulostettuja pohjia, joihin lisätään kentällä mittoja, yksityiskohtia jne. Lopuksi ne piirretään käsin puhtaaksi. Seinämaalauksiin liittyvä data onkin vielä lähes kokonaan analogista.

Kokonaisvaltaisen digitaalisen dokumentaation tekeminen on osoittautunut hankalasti tehtäväksi. Arkeologisessa ryhmässä on ollut halua ja taitoa tehdä digitalisoiminen itse. Rakennusarkeologinen aineiston sekä kaivauksissa löytyneiden rakenteiden ja maakerrosten dokumentaatio on digitaalista, mutta esineistön saaminen mukaan on tuottanut vaikeuksia. Seinämaalausryhmässä vastaavaan tilanteeseen ei ole koskaan edes pyritty. Ryhmässä ei enää ensimmäisen vaiheen jälkeen ole ollut varsinaista tietokanta-asiantuntemusta – nykyisen tietokannan täyttäminen ja ylläpito onnistuu, mutta kehittäminen ei juurikaan. Mikäli suuria teknisiä ongelmia esiintyisi, ne saattaisivat jäädä ratkaisematta. Ulkopuolisen asiantuntemuksen hankkiminen on useimmiten ollut liian kallista, eikä yliopistollakaan ole ollut mahdollisuutta käytännön avun tarjoamiseen. Aineiston jakaminen kansainväliselle tutkijayhteisölle esimerkiksi verkon kautta digitaalisessa muodossa olisi ihanteellista, sillä suunniteltuihin painettaviin julkaisuihin ei kuitenkaan pystytty sisällyttämään kaikkea perustietoa. Kuva-aineiston pystymme luultavasti arkistoimaan ja jakelemaan yliopiston kautta jälkipolville saataviksi, mutta tekstit ja varsinkin tietokanta ovat hankalia. Vaikka onnistuisimme saamaan kaiken tiedon jaettavaksi, tiedostojen päivittäminen uusiin formaatteihin ja/tai verkkosivujen ylläpitäminen ja uusiminen projektin

loputtua ovat epävarmalla pohjalla – kuka päivittää ja maksaa?

Ensimmäisessä vaiheessa teimme myös yhteistyötä silloisen EVTEK Muotoiluinstituutin (nyk. Metropolia) kanssa kolmiulotteisen mallin tekemiseksi. Malli tehtiin lopulta osaksi *Domus Pompeiana* -näyttelyä. Se oli museokävijöille tarjottuun Marcus Lucretiuksen talon virtuaalivierailuun mainio ja toimiva väline, mutta tutkimuksen kannalta vaikeasti hyväksikäytettävä.¹ Jotta malli olisi käyttökelpoinen tutkimuksessa, pitäisi mukana olla melkein koko ajan myös mallin tekijä – tekninen puoli vaati ainakin silloin paljon erityisosaamista. Tieto ja sitä kautta oivallukset rakenteiden tulkinnasta ja rakennushistoriasta täydentyvät hitaasti sitä mukaa, kun työt korttelissa ovat edistyneet. Virtuaalisten rekonstruktioiden suunnittelu, tekeminen ja arviointi vaativat usein käytännössä paljon vertailevaa tutkimusta kenttätöön lisäksi. Usein lisätietoja ei ole edes saatavilla; esimerkiksi Pompejin talojen yläkertojen tutkimusta ei ole vielä tehty kovinkaan paljon. Luotettavan ja käyttökelpoisen mallin tuottamiseen tarvittaisiin hyvä tekninen tekijä sekä arkeologi (tai ehkä jopa useampia), jotka voisivat tehdä yhteistyötä pitkän aikaa. Asia on jälleen ajankohtainen, sillä viimeiselle kenttäkaudelle saamme ehkä mukaan tanskalaisen yrityksen, joka tekee ilmakuvien perusteella mallinnettuja kolmiulotteisia malleja.

Rakennusarkeologian teoria ja käytäntö

Aloittaessamme oma kokemukseni roomalaisesta arkkitehtuurista perustui pitkälti Rooman alueeseen, erityisesti Nemin yhteispohjoismaisen kaivausten antamaan kokemukseen ja näkemykseen (esim. Viitanen 2003; Guldager Bilde 2005). Nemissä käytetty dokumentaatiomenetelmä ei ollut mielestäni aivan tyydyttävä, ja tätä projektia varten pyrin etsimään ratkaisuja myös muualta. Klassillinen arkeologia ei

ole tunnetusti ollut metodisen kehityksen eturintamassa ja mallit rakennusarkeologiseen tutkimukseen löytyivät lopulta italialaisesta keskiajan arkeologiasta (Parenti 1988a; 1988b). Periaatteet oli helppo soveltaa projektin tarpeisiin, mutta käytännössä esimerkiksi stratigrafisen analyysin kulminaatiopiste eli Harrisin matriisi jää useimmiten tekemättä, sillä kaikki seinien rakennusvaiheiden saati edes seinien väliset suhteet eivät olleet nähtävissä. Marcus Lucretiuksen talossa ensimmäisten huoneiden seinät olivat seinämaalauslaastien peitossa, ja vaatimattomastikin koristelluissa taloissa seinät ovat usein olleet laastin peitossa. Seinäpintoja ja varsinkin nurkkia peittävät koristelaastin jäänteet peittävät tehokkaasti myös stratigrafiset suhteet. (Kuva 5.)

Pompejissa rakennuksilla on pitkä restaurointihistoria, joka juuri maasta esiin kaivetuilta kohteilta luonnollisesti useimmiten puuttuu. Tietoja restauroinneista on saatavilla melko vähän (vrt. De Albentiis 1998) – joidenkin suurten töiden ajankohdat ja parhaassa tapauksessa kohteetkin pystyy löytämään arkistoista. Seiniä on korotettu esimerkiksi modernien kattojen rakentamista varten sekä estämään laitomat vieraat korttelin parhaiten säilyneissä osissa. Jatkuva ylläpito, esimerkiksi seinien pintakivien toistuva saumauslaastitus tai mosaiikkilattioiden rekonstruktiot, on jäänyt dokumentoimatta. Aluksi jouduimmekin käyttämään paljon aikaa sen pohtimiseen, mitkä osat seinistä ovat alkuperäisiä ja mitkä 1800-luvulla tai myöhemmin

tehtyjä. Nykyään osaamme jo automaattisesti epäillä seinien yläosia moderneiksi. Myös seinien keskiosien laastit ovat usein epäilyttäviä, sillä maasta nouseva kosteus saostaa suoloja juuri noille korkeuksille, mikä johtaa seinän pinnan voimakkaaseen rapautumiseen. Ja näitä osiahan on tietysti konservoitu. Yksi syy siihen, miksi korttelia alun perin tarjottiin meille, lienee ollut tieto tulevasta isosta restaurointiprojektista. Italialainen konservointiyritys restauroikin suurimman osan korttelista vuosina 2007–2009, mutta työ jäi ilmeisesti hiukan kesken rahoituksen loputtua. Työn tuloksena seinäpinnat ovat nyt kyllä oikein hyvässä kunnossa, mutta antiikkiset osat usein saavuttamattomissa. Toistaiseksi uuden, harmaan laastin erottaa helposti muista, mutta voi vain kuvitella, että muutaman kymmenen vuoden kuluttua se alkaa näyttää samalta kuin aikaisemmatkin laastit. Koko korttelin rakennusanalyysi olisi pitänyt saada valmiiksi ennen restaurointia, mutta se ei ollut projektillemme taloudellisesti mahdollista.

Kaivauksista kronologinen selkäranka

Ensimmäisessä vaiheessa pystyimme huoneiden perusdokumentaation lisäksi tekemään myös kaivauksia. Kaivaminen ei ole kovin paljon kalliimpaa kuin rakennus-

Kuva 5. Rakennusarkeologinen työ on pääasiassa lomakkeiden loputonta täyttämistä. Työn touhussa Samuli Simelius (etualalla) ja Essi Ruuskanen. (Kuvannut: T. Tuukkanen.)

arkeologinen tutkimus, sillä näin suuressa kohteessa molempiin tarvitaan paljon tekijöitä, joiden matkat, majoitukset ja työ on korvattava. Ero syntyy siitä, että kaikki löytöjen käsittely täytyy tehdä Pompejissa, jolloin kaivauksen kokonaiskustannukset nousevat korkeiksi. Peruskenttäkausien aikana löydöt ehditään pestä, lajitella, laskea ja punnita, mutta piirtämistä, valokuvausta ja diagnostisten löytöjen analysointia varten on palattava vielä erikseen Pompejiin. Löytöjä tulee paljon miltei joka paikasta – paitsi tietysti usein sieltä, mistä niitä eniten toivoisi.

Kaivausten tavoitteena oli saada esiin korttelin aikaisempia vaiheita, mikä on joskus yllättävän haastavaa. Vuonna 2003 eli ensimmäisenä kaivauskautena kaivausalueiden paikat valittiin melko sattumanvaraisesti. Opimme ainakin sen, että lattioiden alle on usein haudattu suuria määriä rakennusjätettä isoihin jätekuoppiin; että kuopat sijaitsevat usein huonetilojen keskellä ja että ne ovat tuhonneet mahdolliset aikaisemmat kerrokset ja rakenteet. Useimmiten tällaiset kuopat liitetään vuoden 62 jKr. maanjäristyksen jälkeisiin korjaustöihin, ja niin näyttää tapahtuneen meidänkin tapauksessamme. Puutarhassa sekä muutamissa huonetiloissa onnistuimme seuraavina vuosina paremmin, vaikka esimerkiksi puutarhan kaivausalueet oli valittu edelleen melko sattumanvaraisesti.

Puutarhasta löytynyt arkaainen eli 500-luvulle eKr. ajoittuva kylmämuurattu seinän pätkä sai italialaiset kollegat jopa hieman kateellisiksi, sillä he eivät itse olleet vielä löytäneet vastaavia. Marcus Lucretiuksen talon pohjoispuolelta onnistuimme löytämään luultavasti 400–300 -luvuille eKr. ajoittuvan mahdollisen jätekuopan. Arkaaisen keramiikan ohella nämä edustavat vanhimpia löytöjä korttelin alueella. Talon 24 kaivauksissa löytyneiden kolmen päällekkäisen lattiapinnan välisissä täyte- maissa sen sijaan ei ollut löydön löytöä ja niiden ajoitusta on vaikea määrittellä edes kahden kaivausalueen löytöjen perusteella. Pohjoisen kadun kaivauksissa löysimme sitten juuri sen mitä halusimmekin. Talon

24 julkisivu on rakennettu massiivisista kalkkikiviharkoista kylmämuuraamalla ja tämä rakennustekniikka liitetään yleensä kaupungin varhaisiin vaiheisiin. Sijoitimme toiveikkaasti julkisivun viereen pienen kaivausalueen, jolta löytyi hyvin säilynyt perustusoja. Ojasta löytynyt keramiikka ajoittuu 300–200 -lukujen eKr. vaihteeseen. Nykyisten käsitysten mukaan Pompejin olemassa oleva katuverkko kortteleineen luotiin juuri tuolloin (mm. Coarelli 2008). Pienten kaivausalueidemme vaatimattoman oloiset löydöt kertovat täsmälleen samaa tarinaa kuin koko kaupungin kaivaukset (vrt. Castrén et al. 2008).

Kaivaukset antavat myös sen kal-lisarvoisen kronologisen viitekeh-yksen, johon maan pinnalle näkyviä rakenteita voi yrittää sijoittaa. Ongelmana on, että alkuvaiheen jälkeen korttelin alue rakennettiin ilmeisesti vähitellen täyteen ja muutostyö on ollut jatkuvaa aina Pompejin lopulliseen tuhoon saakka. Mahdollisuudet seinien rakentamisen tai niiden myöhempien muutosten ajoittamiseen ovat melko huonot ilman kaivauksia. Erilaisia rakennustekniikoita ja -materiaaleja on perinteisesti liitetty eri aikakausiin – puhutaan esimerkiksi kalkkikivi- ja tuffikaudesta (mm. Carrington 1933), mutta uudempi tutkimus on kumonnut monia näistä käsityksistä. Jotkut rakennustekniikat, kuten esimerkiksi kalkkikiviharkoista tehtyjen pystyrakenteiden ja laastin avulla sidottujen kalkkikivikappaleiden yhdistelmä (lat. *opus africanum*), ovat olleet käytössä aivan varhaisimpina aikoina (Peterse 1999), mutta myös ilmeisesti paljon myöhemmin. Tiilet sekä tiilien ja pienten kiviharkkojen yhdistelmät on liitetty Pompejin viimeiseen vaiheeseen vuoden 62 jKr. jälkeen, mutta ne voivat olla myös paljon aikaisempia (esim. Wallat 1993). Seinämaalausten avulla voi saada jonkinlaisen *terminus ante quem* -ajoituksen, mikäli niiden tyyli voidaan tunnistaa. Tämä pätee erityisesti asuintaloissa, mutta kaupoissa ja työpaikoissa on seinissä ollut maalauksia vain harvoin.

Kaivaustiedon tukeman alueen ulkopuolella ajoittaminen perustuu eni-

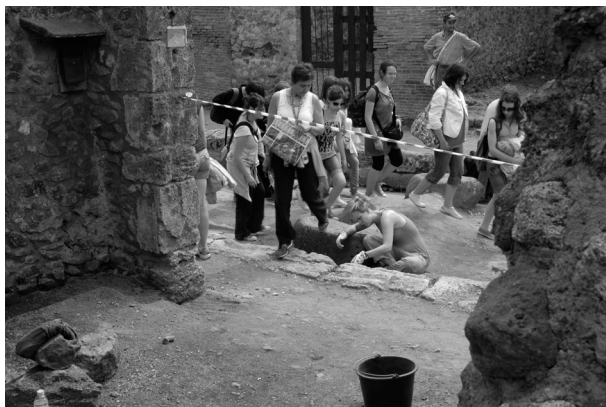
mäkseen stratigrafisiin suhteisiin, joiden perusteella näyttää siltä, että parhaiten vanhimman muotonsa säilyttäneet rakennukset sijoittuvat korttelin pohjoisreunalle eli talojen 24 ja 25 julkisivuun ja osittain sisäseiniin. Nämä talot voidaan ajoittaa 300–200 -lukujen vaihteeseen eKr. tai hiukan sitä nuoremmiksi. Korttelin luoteiskulman talon 1–2 ulkoseinät ja osa sisäseinistä on pystytetty ehkä 100-luvulla eKr. perustuen yhdelle pitkälle seinälle tehdyn varhaisen seinämaalauksen ajoitukseen. Marcus Lucretiuksen talon kohdalla lie-
nee ollut ns. *atrium*-talo jo ennen vuoden 62 jKr. jälkeistä valtavaa uudelleenrakentamista. Löysimme nykyisestä atriumista eli talon keskellä olevasta isosta hallista jälkiä sen keskellä sijainneesta vesialtaasta ja -säiliöstä, jotka viittaavat siihen, että myöhemmin rakennettu talo noudatti pääpiirteissään samaa pohjakaavaa. Korttelin lounaispuoli Marcus Lucretiuksen talon eteläpuolella (talot 6–13) on myös pääosin viimeiseen vaiheeseen kuuluvaa rakennuskantaa.

Tilanne muuttuu jälleen korttelin keskivaiheilla. Talojen 14, 15 ja 16 julkisivuja on muokattu melko myöhäänkin, mutta talojen sisäosia luultavasti melko vähän. Tästä kertovat paitsi seinillä säilyneet 1. vuosisadalle eKr. ajoittuvat maalaukset, myös monet muutokset seinärakenteissa sekä tukitut ovi- ja ikkuna-aukot. Tällaisia ei korttelin lounaiskulmassa juuri näkynyt. Ranskalaisten kollegojen tutkimusten mukaan tilanne kaakkoiskulman leipomossa

on samantyyppinen kuin lounaassa, sillä ulkoseinissä on havaittavissa vanhoja rakennustekniikoita, mutta sisäseinät ovat kaivausten perusteella vuoden 62 jKr. jälkeiseltä ajalta. Koilliskulman tyhjän tontin jäljellä olevien seinien maalaukset ovat 1. vuosisadalta eKr. ja nähtäväksi jää, millaisia tuloksia itse saamme korttelin itäpuolesta ensi syyskuussa.

Pompeji työyhteisönä

Antiikintutkimus on hyvin kansainvälinen ala, sillä sitä tehdään aktiivisesti useimmissa länsimaissa, myös Australiassa ja Pohjois-Amerikassa. Työyhteisö Pompejissa heijastaa tätä hyvin. Ensimmäisenä kenttäkautena olimme yhteydessä saksalaiseen, ranskalaiseen, useampiin italialaisiin sekä ruotsalaiseen projektiin. Koska olemme yleensä olleet paikalla touko- tai syyskuussa, emme ole tavanneet moniakaan keskellä kesää Pompejissa työskenteleviä tutkimusryhmiä. Läheisimmät suhteet ovat muotoutuneet italialaisiin ja ruotsalaisiin, joiden kanssa on tehty kaikenlaista yhteistyötä ja annettu apua puolin ja toisin. Mahdollisuus nähdä muiden tekemisiä, verrata niitä omiinsa sekä kuulla uusista tuloksista todella nopeasti ovat olleet hyvin tärkeitä projektimme kehittymiselle. On myös hyvin tyydyttävää todeta oman tietämyksen lisääntyminen: kuunteluoppilaan asemasta olemme edistyneet tuottamaan

Kuva 6. Korttelin länsipuolen kauppojen tutkimuksen aikana arkeologit kohtasivat turistikin usein. Jalkoihin jäämässä jalkakäytävän rakenteita puhdistamassa oleva Essi Ruuskanen. (Kuvannut: T. Tuukkanen.)

omia näkemyksiä ja ajatuksia Pompejista (mm. Holappa & Viitanen 2011).

Pompejia luonnehtii työpaikkana myös turistien valtava määrä: siellä käy vuosittain pari miljoonaa vierailijaa. Korttelimme ei onneksi sijaitse aivan keskeisillä turistien kulkuväylillä ja muutamaa tilaa lukuun ottamatta sen alue on yleisöltä suljettu. Sitä paitsi olemme paikalla aina kiihkeimmän turistikauden ulkopuolella. Turisteja kiinnostaa yleensä kaksi asiaa: mistä löytyy purkauksen uhrien kipsivaloksia ja missä on Pompejin kuuluisa ilotalo. Tämän lisäksi pääseminen sisälle toimistonamme toimivaan, mutta yleisöltä muuten suljettuun Marcus Lucretiuksen taloon ilahduttaisi monia. Mittausryhmä joutuu säännöllisesti myös vastailemaan takymetriä koskeviin kysymyksiin ja toivomaan, ettei turistilauma kävele suoraan asemoidun laitteen yli. Joskus turistikin yllättää, sillä muistelen itse keskustelleeni pitkään amerikkalaisen korjausrakentamista työkseen tekevän pariskunnan kanssa, joka välittömästi ymmärsi rakennusarkeologisen tutkimuksen tavoitteet ja ongelmat. (Kuva 6.)

Tärkein tekijä projektin toiminnan kannalta on kuitenkin Pompejia hallinnoiva museoviranomainen. Perinteisesti ulkomaisia ryhmiä on Italiassa kiusattu erityisesti tutkimuslupien suhteen – luvat on usein myönnetty vasta, kun tutkimusryhmä on jo saapunut paikalle ja pyöritellyt peukaloitaan pari päivää. Viime vuoteen saakka Pompejissa ei ole ollut tällaisia ongelmia kaupungin muinaismuistohallinnon autonomian ansiosta; päättäjät eivät ole olleet riippuvaisia ministeriön päätöksistä. Suurin muutos tapahtui vuonna 2006, jolloin kaivauksia varten ryhdyttiin vaatimaan turvasuunnitelmia – syynä tähän sääntöjen tiukentamiseen oli ehkä hiukan aiemmin muualla Italiassa kaivauksilla sattunut ikävä kuolemantapaus. Tilanne on kuitenkin muuttumassa, sillä viime vuonna vanhat projektit saivat viimeisen kerran luvat Pompejin kautta. Tänä vuonna luvat myöntää ministeriö kuultuaan ensin Pompejin virastoa. Odotamme jännityksellä, mitä tuleman pitää.

Työ tekijäänsä opettaa?

Arkeologia on tavallaan käsityötä, jota voi oppia parhaiten tekemällä. Oppimisprosessi vaatii aikaa ja aluksi olikin varsin pelottavaa ryhtyä touhuamaan melko pienellä tiedolla ja kokemuksella yhdessä maailman tunnetuimmista muinaisjännöksistä. Kaikki ei olekaan aina mennyt ihan suunnitelmien mukaan, mutta pääasiassa olemme mielestäni onnistuneet välttämään pahimmat epäonnistumiset. Aineiston määrä on myös haastava seikka. Jo keskisuuren kaivausalueen aineiston hallitseminen on vaikeaa, saati sitten kun tutkimuskohde on kokonainen, hyvin säilynyt kaupunkikortteli. Tietokantaan on tähän mennessä kertynyt yli 5500 erilaista rakennetta ja maakerrosta; diagnostisia löytöjä pienistä kaivauksistamme on tuhansia.

Projektin lähestyessä loppuaan kokonaisuuden merkitys on alkanut korostua. Seinien analyysissä on otettava huomioon paitsi se, mikä on juuri siinä huoneessa tarkasteltavissa, myös se, mikä löytyy seinän toiselta puolelta. Kentällä käydään useastikin katsomassa muita huoneita ja yritetään ottaa analyyseissä huomioon niiden antama tieto. Mutta vasta, kun työ on tehty kokonaisvaltaisesti myös seinän toisella puolella, kokonaisuus alkaa hahmottua, ja samalla joutuu usein myös muuttamaan aikaisempia tulkintojaan. Alun perin oli tarkoitus yrittää saada Marcus Lucretiuksen talon tutkimukset julkaistuksi nopeasti ensimmäisen vaiheen kenttätöiden päätyttyä, mutta työ viivästyi muun muassa *Domus Pompeiana* -näyttelyprojektin takia. Nyt, kun olemme työstäneet miltei kaikki huoneet Marcus Lucretiuksen talon ympärillä, monet vuoden 2006 tulkinnat ovat alkaneet tuntua melko hatarilta ja epätodennäköisiltä. Kuluneen talven aikana minulla oli mahdollisuus työstää kaivauskertomuksiamme ja aineistojamme aivan alkuvaiheesta lähtien ja saatoin vain ihmetellä, miten pinnallisia monet silloiset tekstini ovat. Aika sekä käytännön työn myötä kertynyt kokemus ovatkin saa-

neet alkuvaiheessa aivan mykiltä tuntuneet seinät kertomaan tarinaansa hiukan vuolaammin.

Bibliografia

- Carrington, R. C. 1933. Notes on the building materials of Pompeii. *Journal of Roman Studies* 23, 125–138.
- Castrén, P. (toim.) 2008. *Domus Pompeiana – Talo Pompeijissa. Näyttelykirja. Amos Andersonin taidemuseo, Helsinki, 1.3.–25.5.2008*. Otava, Helsinki.
- Castrén, P., Berg, R., Tammisto, A. & Viitanen, E.-M. 2008. In the heart of Pompeii – Archaeological studies in the Casa di Marco Lucrezio (IX, 3, 5.24). P. G. Guzzo & M. P. Guidobaldi (toim.) *Nuove ricerche archeologiche nell'area vesuviana (scavi 2003–2006). Atti del Convegno Internazionale, Roma 1–3 Febbraio 2007*, 331–340. Studi della Soprintendenza archeologica di Pompei 25. “L’Erma” di Bretschneider, Roma.
- Coarelli, F. 2008. Il settore nord-occidentale di Pompei e lo sviluppo urbanistico della città dall’età arcaica al III secolo a.C. P. G. Guzzo & M. P. Guidobaldi (toim.) *Nuove ricerche archeologiche nell'area vesuviana (scavi 2003–2006). Atti del Convegno Internazionale, Roma 1–3 Febbraio 2007*, 173–176. Studi della Soprintendenza archeologica di Pompei 25. “L’Erma” di Bretschneider, Roma.
- Coarelli, F. & Pesando, F. (toim.) 2008. *Rileggere Pompei. L’insula 10 della Regio VI*. Studi della Soprintendenza archeologica di Pompei 12. “L’Erma” di Bretschneider, Roma.
- De Albentiis, E. 1998. Archeologia e restauri di epoca moderna. Un’indagine campione nell’insula VI, 8 di Pompei. *Rivista di studi pompeiani* 9, 125–153.
- Dwyer, E. 1982. *Pompeian Domestic Sculpture: A Study of Five Pompeian Houses and Their Contents*. Archaeologica 28. G. Bretschneider, Roma.
- Eschebach, L. (toim.) 1993. *Gebäudeverzeichnis und Stadtplan der antiken Stadt Pompei*. Böhlau, Köln.
- Falkener, E. 1860. Report on a house at Pompeii, excavated under personal superintendence in 1847. *The Museum of Classical Antiquities: Being a Series of Essays on Ancient Art* 2. Longman, Green, Longman and Roberts, London.
- Guldager Bilde, P. 2005. The Roman villa by Lake Nemi: from nature to culture – Between private and public. B. Santillo Frizell & A. Klynne (toim.) *Roman Villas Around the Urbs. Interaction with Landscape and Environment. Proceedings of a Conference at the Swedish Institute in Rome, September 17–18, 2004*, 211–219. The Swedish Institute in Rome Projects and Seminars 2. The Swedish Institute, Rome.
- Fiorelli, G. 1875: *Descrizione di Pompei*. Tipografia Italiana, Napoli.
- Holappa, M. & Viitanen, E.-M. 2011: Topographic conditions in the urban plan of Pompeii: The urban landscape in 3D. S. J. R. Ellis (toim.) *The Making of Pompeii. Studies in the History and Urban Development of an Ancient Town*, 169–189. *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 85. *Journal of Roman Archaeology*, Portsmouth, Rhode Island.
- Kaarto, P., Lipasti, T., Seppälä, M., Tammisto, A., Törmä-Aumola, T. & Wassholm, H. 2009. *Exercitia. Näin näyttely tehtiin. Domus Pompeiana – Talo Pompeijissa. Amos Andersonin taidemuseo. Helsinki, 1.3.–25.5.2008*. Metropolia Ammatikorkeakoulu, Vantaa.
- Monteix, N. 2009. Pompéi, recherche sur les boulangeries de l’Italie romaine. *Fasti Online Documents & Research* 168. <<http://www.fastionline.org/docs/FOLDER-it-2009-168.pdf>> (Luettu 27.2.2012)
- Parenti, R. 1988a. Le tecniche di documentazione per una lettura stratigrafica dell’elevato. R. Francovich & R. Parenti (toim.) *Archeologia e restauro dei monumenti. I ciclo di lezioni sulla ricerca appli-*

cata in archeologia, Certosa di Pontignano (Siena), 28 settembre – 10 ottobre 1987, 249–279. All’Insegna del Giglio, Firenze.

Parenti, R. 1988b. Sulle possibilità di datazione per una lettura stratigrafica dell’elevato. R. Francovich & R. Parenti (toim.) *Archeologia e restauro dei monumenti. I ciclo di lezioni sulla ricerca applicata in archeologia, Certosa di Pontignano (Siena), 28 settembre – 10 ottobre 1987, 280–304. All’Insegna del Giglio, Firenze.*

Peterse, K. 1999. *Steinfachwerk in Pompeji: Bautechnik und Architektur.* Gieben, Amsterdam.

Verzar-Bass, M. & Oriolo, F. (toim.) 2010. Rileggere Pompei II. *L’insula 13 della Regio VI.* Studi della Soprintendenza archeologica di Pompei 12. “L’Erma” di Bretschneider, Roma.

Viitanen, E.-M. 2003. The North Wing of the Roman Villa at loc. Santa Maria, Nemi. *Lazio & Sabina 1 = Lavori e Studi della Soprintendenza per i Beni Archeologici del Lazio I*, 269–272.

Viitanen, E.-M. 2009. Theory and practice of designing an archaeological project – A case study in Pompeii, Italy. *SKAS 4*, 27–35.

Viitanen, E.-M. 2010. Kauppoja ja työpajoja Pompejissa: Helsingin yliopiston Pompeji-projekti kentällä 2010. *Fossa 3*, 13–23.

Wallat, K. 1993. *Opus testaceum* in Pompeji. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Römische Abteilung 100*, 353–382.

Ynnilä, H. 2008. Iha(na)n arkista Pompeji-tutkimusta. *Roma VII*, 56–65.

Pompeji-projektin lisäksi työskentelee tutkijatohtorina Helsingin yliopiston Maailman kulttuurien laitoksella dos. Kalle Korhosen johtamassa *Texts in Ancient Spaces. Inscribed Text in its Spatial Context in Roman Italy* -projektissa.

Viitteet

- 1 Varhaisempi versio mallista on nähtävissä verkossa Marcus Lucretiuksen talon virtuaalivierailussa: <http://arkisto.metropolia.fi/pompeji/>.

Kirjoittaja on filosofian tohtori, joka

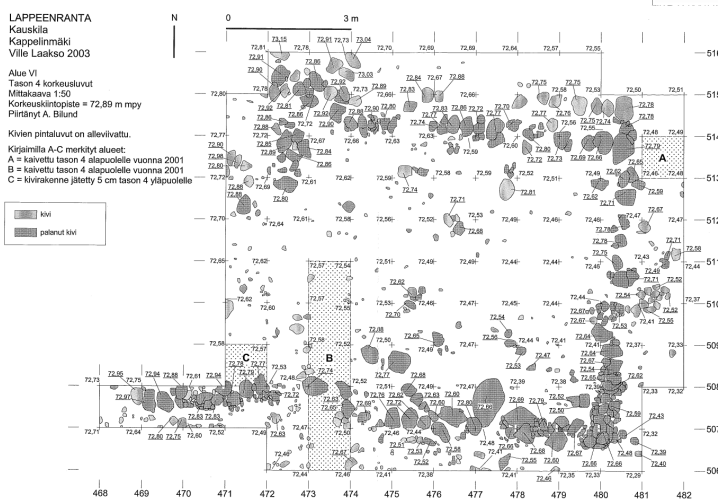
Jukka Luoto

Lappeenrannan Kauskilan kappeli – sauvakirkko?

Kappelinmäki-nimi on tehnyt aina tiettäväksi sen, että Kauskilassa, noin 10 km Lappeenrannan nykyisestä Linnoituksesta etelään, on ollut varhaishistoriallinen kappeli. Näin ovat asian esittäneet mm. Matthias Akiander (1868) ja Björn Cederhvarf (1907). Unto Salon kaivaukset toivat päivänvaloon kalmiston tällä mäellä (Salo 1957), ja vihdoinkin Ville Laakson kaivaukset 2001–2004 paljastivat tuon kappelin paikan (Laakso 2011: 99–106). Kappelin paikka paljastettiin vuonna 2003 tasokaivauksena, jonka ala oli 107 neliometriä. Laakso ajoittaa kappelin n. 1300–1600, joskin yksi radiohiilimääritys antaisi mahdollisuuden varhaisempaankin ajoitukseen (Laakso 2011:104–107). Kappelin löytymisen on yksi keskeisiä arkeologisia saavutuksia siinä kenttätöiden sarjassa, joka sai alkunsa 1990-luvun alussa. Silloin herättiin huo-

maamaan, ettei Etelä-Karjalan muinaisjään-
nösten inventointi ole likimainkaan tuonut
päivänvaloon kaikkea maakunnan esihis-
toriaa valottavaa. Timo Miettinen suoritti
vuosina 1974–1985 maakunnan pitäjien
perusinventoinnin (Miettinen 1974–1978,
1979a–c, 1980a–c, 1981, 1990).

Jo kohteen löytymisestä lähtien kappe-
lin rakenteesta on ollut toisistaan poikke-
via näkemyksiä. Kaivausten johtajat (Ville
Laakso ja Antti Bilund) näkevät asian niin,
että paikalla on alun perin ollut harvan
kivijalan varaan tehty, 11 x 7 m laajuinen
neliömäinen rakennus, joka on kivien ra-
pautumajäljistä päätellen palanut. Se on
korvattu vähän isommalla rakennuksella,
jonka seinän peruskiviä löydettiin alkupe-
räisen kappelin seinän pohjoispuolelta ti-
viinä kivrivinä. Nämä kivet eivät ole pala-
neita (Kuva 1). (Laakso 2003.)

Kuva 1. Lappeen Kauskilan
kappelin pohjakaava.
(Kartta: V. Laakso 2003.)

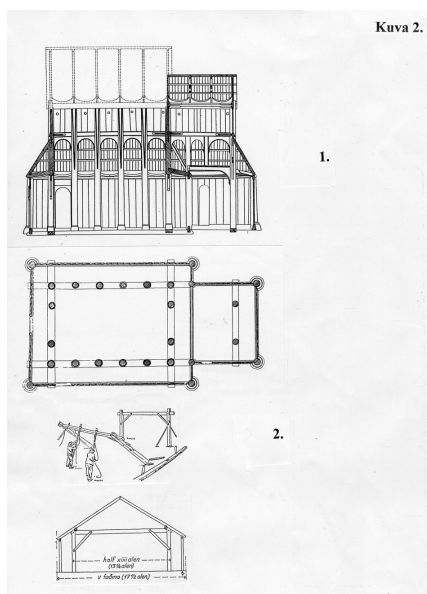
Havainnot eivät oikeastaan anna käsitystä rakennusten koosta ja konstruktios-
ta. Olosuhteet kaivauspaikalla viittaavat
kuitenkin vahvasti siihen, että kyseessä
olisi mittasuhteiltaan edellä mainitun
kaltainen neliömäinen rakennus (vrt.
myöh.). Suomessa on tietenkin luonnol-
lisinta olettaa, että kyseessä olisi ollut hir-
sirakennus. Näin suuren hirsihuoneen
salvaminen edellyttää kehittyntä tek-
niikkaa varaamisineen ja sidostappien eli
karojen käyttämisineen (Hämäläinen 1930:
250). Kivijalan käyttö edellyttää perinteis-
essä rakentamisessa sitä, että lattia on ol-
lut koho- eli ns. rossipermanto. Myös se
on rakenteena myöhäinen, 1800-luvulta
(vrt. esim. Hämäläinen 1930: 235). Kuiten-
kin myös primitiivisemmässä multapenk-
kikonstruktiossa alushirret saatettiin tukea
löyhin kivirivein (Hämäläinen 1930: 236).

Oma tulkintani on kuitenkin se, että
kyssä olisi ollut sauvakirkko ja että esiin
kaivetut peruskivet kuuluisivat yhteen
ja samaan rakennukseen siitäkin huo-
limatta, että kaivajat näkevät toisten kivien
kärsineen palosta, toisten ei.

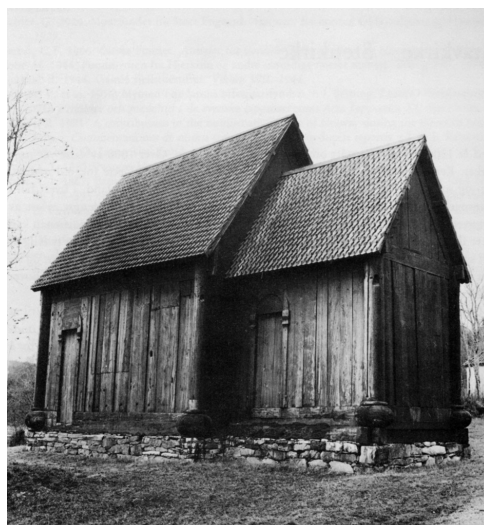
Olennaista sauvakirkoissa on se, että
kirkkahuone on muodostettu pystyttämäl-

lä molemmille pitkille seinille vastakkaisia
pystypaalupareja. Näin muodostuu suora-
kaiteen muotoinen kirkkosali, jonka pituus
määräytyy sen mukaan, kuinka monta
paaluparia on käytetty (Berg 1972) (Kuva
2.2). Rakennus ja paalut voivat seistä kivi-
perustalla kuten Kauskilassa on ollut asian
laita, ja paalujen välit on täytetty pystyyn
asetetuin lankuin niin, että on saatu suljettu
rakennus. Kirkkorakennukseen on liitetty
samalla tekniikalla tehty kuori (vrt. Haug-
lid 1986: 210) (Kuva 3). Kauskilan kirkossa
tai kappelissa on ollut hyvin vaatimaton
alttarisyyvennys. Sen rakenne ei oikein ole
selvinnyt riippumatta siitä, tulkitaanko
koko konstruktio hirsisalvos- vai sauvatek-
niikalla toteutetuksi.

Kaivausalue ei ollut kovin laaja, minkä
vuoksi rakennuksen länsipään rakenne
ei ole selvä. Kaivauskarttojen perusteella
(Laakso 2003) näyttää siltä, että eteläinen
pitkä sivu jatkuisi länteen kaivetun alueen
ulkopuolelle, mutta muuten on kyllä toden-
näköistä, ettei rakennuksessa ole ollut ki-
viperustaista länsiseinää. Maankamara ko-
hoaa pian kaivausalueen ulkopuolella niin,
ettei ole syytä uskoa siltä löytyvän raken-
nuksen länsipäätä, ellei se sitten ole hau-

Kuva 2.1. Kaupangin sauvakirkko R. Haug-
lidin (1986) mukaan. **2.2.** Sauvakirkon kon-
struointi A. Bergin (1972) mukaan.

Kuva 3. Primitiivinen Holtälän sauvakirk-
ko. (Kuva: R. Hauglid 1986.)

tautunut jonkin maansiirtotyön alle. Paikka on nykyisin luonnontilaista metsämaata eli maansiirtokin liittyyi jollain tavoin paikan varhaishistoriaan.

Länsiseinän kiviperustuksen puuttuminen tai rakenteen keveys länsiosassa jopa ilman paalutuksia näyttää olevan yleistä vanhimmissa saksalaisissa sauvakirkoissa (Hauglid 1986: 211, Fig. 2) (Kuva 4). Tällainen laatikkomainen sauvakirkkorakenne ei ole ollut erityisen tukeva. Kehitys on johtanut siihen, että rakennus on ympäröity katetulla käytävällä. Käsityksen täydellisestä sauvakirkkorakenteesta saa Kaupangin kirkon piirroksista (Hauglid 1986: 228, Fig. 12) (Kuva 2.1). Tällä tavalla laajennettua rakennusta kannattavat pystypaalut – sauvat – sijoittuvat kirkkosalin sisälle. Merkitsevä pantavaa on muun muassa se, että länsipäädyn katettu käytävä on rakennuksen nuorin osa. Tässä tapauksessa alkuperäinen länsiseinä on kuitenkin tukeutunut paaluihin.

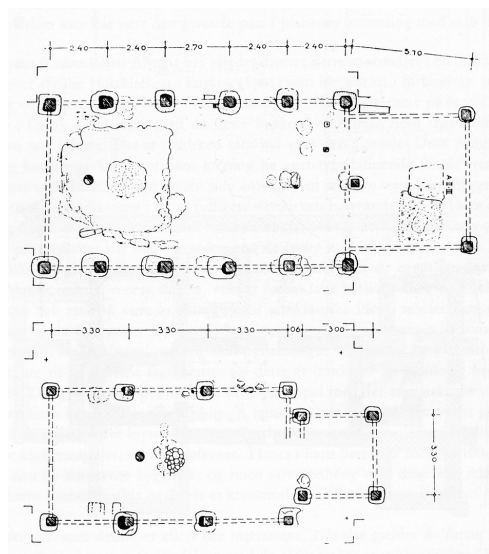
Täydellisessä sauvakirkossa laatikkomaista keskusrakennusta ympäröi katettu käytävä joka suunnalta. Kauskilassa sellainen on siis todettu vain rakennuksen pohjoissivulla. Ilmeisesti käytävää ei ole

ollut ainakaan länsi- eikä itäseinällä. Kyseessä on ollut hyvin primitiivinen sauvakirkkokonstruktio.

On hyvin tyypillistä, että vanhat, puretut tai palaneet kirkon jäännökset jäävät uuden kirkon seinien sisään. Tämä on ollut varmasti yksi syy, miksi Laakso ja Bilund ovat kehittäneet ajatuksen kahdesta ajallisesti peräkkäisestä kirkkorakennuksesta. Pitäisin kuitenkin Kauskilan tilannetta, jossa uusi kirkon seinä olisi rakennettu vain vajaan metrin päähän edellisestä käytämättä vanhan kirkon peruskiviä hyväksi, hieman outona. Pikemminkin ulompi kivirivi kertoisi siis kirkkoa reunustaneesta katetusta käytävästä.

Edellä esitetty ei ole itse asiassa ainakaan jyrkässä ristiriidassa kaivaushavaintojen kanssa. Voidaan nimittäin hyvin ajatella, että alunperäinen sauvakirkko on tehty ilman katettua käytävää, ja palon jälkeen kirkkoa uudistettaessa se olisi varustettu katetulla käytävällä. On myös niin, että varsinaisten paalujen/sauvojen alla on ollut kivien päällä hirsi, johon paalut ovat tukeutuneet. Näiden hirsien palo on varmasti rapauttanut aluskivien pintaa. Tätä ei välttämättä tarvitse olettaa ulkoseinien osalta. Seinien ulkokate ei ole edellyttänyt raskasta alushirttä. Näin myös kate-
tun käytävän seinäkivet ovat säästyneet palolta.

Ville Laakson esiin kaivamassa Kauskilan kappelissa on ollut lasimaalauksin koristettu ikkuna. Rakennuksen konstruointiin on käytetty rautanauloja, mikä hyvin sopii yhteen hahmotellun sauvakirkkorakenteen kanssa, mutta naulat voivat yhtä hyvin olla peräisin ovista tai kattorakenteista. Mielestäni tässä kysymyksessä voidaan päästä lähemmäksi totuutta esittämällä eri tulkintoihin perustuvia rekonstruktiopiirroksia. Niiden tekemiseen hyvä dokumentaatio antaa mahdollisuudet.

Kuva 4. Saksalaisia sauvakirkon pohjakaavoja 800-luvulta. (Kuva: R. Hauglid 1986.)

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Laakso, V. 2003. *Arkeologiset kaivaukset Lappeenrannan Kauskilan Kappelinmäellä kesällä 2003*. Etelä-Karjalan museo, Lappeen kotiseutuyhdistys, Museovirasto.
- Miettinen, T. 1974. *Lappeenrannan muinaisjäännostien perusinventointi 1974*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1975. *Taipalsaaren muinaisjäännostien perusinventointi 1975*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1976. *Imatran, Joutsenon ja Nuijamaan muinaisjäännostien perusinventointi 1976*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1977. *Ruokolahden muinaisjäännostien perusinventointi 1977*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1978. *Rautjärven muinaisjäännostien perusinventointi 1978*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1979a. *Parikkalan muinaisjäännostien perusinventointi 1979*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1979b. *Saaren muinaisjäännostien perusinventointi 1979*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1979c. *Uukuniemen muinaisjäännostien perusinventointi 1979*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1980a. *Lemin muinaisjäännostien perusinventointi 1980*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1980b. *Luumäen muinaisjäännostien perusinventointi 1980*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1980c. *Suomenniemen muinaisjäännostien perusinventointi 1980*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1981. *Savitaipaleen muinaisjäännostien perusinventointi 1981*. Museovirasto, arkeologian osasto.
- Miettinen, T. 1990. *Ylämaan muinaisjään-*

nösten perusinventointi 1981, 1985.
Museovirasto, arkeologian osasto.

Tutkimuskirjallisuus

- Akiander, M. 1868. *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*. Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors.
- Berg, A. 1972. *Savbygning, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid XVII:83-90*. Örnförlaget, Helsingfors.
- Cederhvarf, B. 1907. *Tietoja "Kauskilan kappelin" kirkosta Lappvedenpitäjässä*. *Suomen Museo* 1907: 18-20.
- Hauglid, R. 1986. *Stavkirke - Stenkirke. Viking 1985/86: 209-234*.
- Hämäläinen, A. 1930. *Keski-Suomen kansanrakennukset. Kansatieteellisiä kuvauksia II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki*.
- Laakso, V. 2011. *Ensimmäiset lappeelaiset - pitäjän alue esihistoriasta keskiajalle, Kauskilasta keisarin aikaan. Lappeen historia I, Esihistoriasta vuoteen 1865: 12-118*. Lappeenrannan kaupunki, Porvoo.
- Salo, U. 1957. *Lappeen Kauskilan varhaiskeskiaikainen kalmisto*. *Suomen Museo* 1957: 35-53.
- Vuonna 1945 Turussa syntynyt arkeologian dosentti (TY) Jukka Luoto toimii amanuenssina Etelä-Karjalan museossa (Lappeenranta).
jukka.luoto@sorvi.net

Mervi Suhonen

Esinetutkimus nyt! Esinetutkimusverkosto Arfactan avajaiskonferenssi 6.–7.10.2011

Arfacta on kaikille esineistä ja niiden tutkimuksesta kiinnostuneille avoin verkosto. Kaksipäiväisen avajais tapahtuman 50 esitelmää aikataulutettiin niin, että jokaisessa osiossa oli useiden tieteenalojen edustajia. Näin saavutettiin aitoa tieteidenvälisyyttä. Arfacta rajaa tehtäväkenttensä siihen, mitä tavallisesti arkikielessä ajatellaan esineiksi. Maisemaelementit kuten rakennukset jätettiin siis konferenssin aihevalikoimasta pois. Esitelmien tiivistelmät on julkaistu Arfactan verkkopalvelussa (www.arfacta.fi).

Konferenssissa tärkeintä oli huomata, kuinka teoreettiset näkökulmat ovat kääntyneet tai kääntymässä eri tieteenaloilla samoihin suuntiin. Tämän osoittivat jo tapahtuman kolme avainpuhujaa, jotka edustivat arkeologiaa, muotoilun tutkimusta ja kansatiedettä. Ajankohtaisia ovat esineiden ja niiden käyttäjien mikrohistoriat (provenienssi, elinkaari) sekä esineiden ja niiden valmistajien tai käyttäjien välisen suhteiden pohdinta. Esineiden kontekstuaalisuus on luonnollisesti keskeinen lähtökohta, ja esineiden avulla tulkitaan ihmisten välisiä sosiaalisia verkostoja yhä hienosyisemmin. Yhteistä on myös kiinnostus siihen, miten tutkijan omat taidot ja lähestymistapa vaikuttavat esineen tulkintaan. Uudehkojen esineiden kohdalla tämä on vielä tuntuvampaa kuin arkeologiassa, koska tutkimuskohteesta on jo lähtökohtaisesti monenlaista niin sanottua faktatietoa – tiedon todenperäisyys ja yksiselitteisyys sen sijaan ei ole varmaa.

Arkeologien puheenvuoroja konferenssissa oli kahdeksan. Moni muukin esitelmä

käsitteli esineitä, joita on käytetty joskus menneisyydessä ja joiden käyttökontekstit askarruttavat meitä nyt. Toiseksi konferenssissa käsiteltiin nykyaikaisia, teollisesti tai käsityönä valmistettuja esineitä kuten lastenvaatteita ja räsymattoja. Arkeologille tällaiset aineistot tarjoavat ideoita siitä, miten sosiaalisia konteksteja voi purkaa ja tulkita. Kolmas keskeinen aihepiiri olivat museokokoelmat, joiden kerääminen ja valitseminen on problemaattista muilla aloilla paitsi arkeologiassa, mutta joiden hyödyntäminen on kaikille yhteinen periaatteellinen ja resurssikysymys.

Esinetutkimuksen perustasolla

Helsingin kaupunginmuseon tutkuspäällikkö Minna Sarantola-Weiss muistutti myös perinteisen esinetutkimuksen tärkeydestä. Konferenssissa ei pysähty erikseen pohtimaan, mikä kullakin alalla on perustietoa esineistä. Arkeologille se tarkoittanee löytöjen ryhmittelyä ja sijoittamista keskeisten ominaisuuksiensa perusteella typologisiin konteksteihinsa. Muutoin esineaineistoja on vaikea kytkeä muuhun materiaaliseen kulttuuriin tai ajallisiin ja topografisiin konteksteihin. Vastoin odotuksiani typologioista kuultiin konferenssissa vain yksi esitys. *Puukon historia* -kirjan (2009) julkaissut Anssi Ruusuvuori¹ kertoi käyttämistään ryhmittelykriteereistä ja lupasi kirjalleen jatkoa.

Arkeologi Jaana Riikonen palasi esitelmässään Turun Kaarinan Kirkkomäen

ruumishautakalmiston tekstiililöytöihin. Hän havainnollisti, kuinka hautalöydöstä edetään asusteen tulkintaan. Riikonen (2005) päättelee, ettei Lounais-Suomessa kannettu myöhäisrautakaudella sivuliinoja eli kaattereita toisin kuin Tyyni Vahter (1931–32) sittemmin klassikon aseman saavuttaneessa artikkelissaan väitti. Monitieteisessä tapahtumassa työskentelymenetelmän kuvaus vaihe vaiheelta olikin paikallaan. Arkeologia on esinetieteen positiivisessa maineessa, vaikka itse surkuttelisimme oman esinetutkimuksemme tilaa (esim. Suhonen 2008).

FM Liisa Seppäsen esitelmä kuului konferenssin englanninkieliseen osuuteen *Artefact studies in Finland*, joka oli suunniteltu erityisesti ulkomaisia kutsuvieraita varten. Hän osallistui Åbo Akademin pääarakennuksen tontin laajoille arkeologisille kaivauksille ja niiden jälkitöihin Turun maakuntamuseolla yli kymmenen vuotta sitten ja on sen jälkeen voinut seurata läheltä, mitä tieteellistä tietoa erittäin massiivinen löytöaineisto on tuottanut sekä mitä ongelmia sen tutkimuskäyttöön on liittynyt.²

Provenienssit

Laboratiivisten menetelmien yleistyessä arkeologisen esineanalyysin tarkkuusvaatimukset kasvavat. Keramiikan provenienssitutkimus on yksi esimerkki lisääntyvistä metodimahdollisuuksista, kuten Elisabeth Holmqvist-Saukkonen Muinaistutkijan viime numerossa kirjoitti.

Kaikki vanhoista esineistä kiinnostuneet kysyvät, mistä heidän tutkimuskohteensa ovat peräisin. FM Satu Frondelius on selvittänyt Kansallismuseon kokoelmiin kuuluvan muotokuvaminiatyyrikon naisuuden alkuperää. Kirjallisten ja esinelähteiden tarjoamat johtolangat yhdistyvät, mikä on tuttua myös historiallisen ajan arkeologiassa.

Provenienssitutkimuksen teorioita eritteli FL Tiina Koivulahti esimerkkinään

eräs Louvressa esillä oleva maalaus. Taidehistorioitsija etsii katkeamatonta ketjua esineen kuten veistoksen valmistuksesta sen nykyiseen olinpaikkaan ja omistajaan asti. Arkeologiassa olemme tottuneet nimeämään tätä elinkaareksi. Tunnistamme artefaktin valmistus- ja käyttövaiheita, arkeologisoitumisprosessin, löytymishetken ja esineen vaiheet konservoinnissa, kokoelmissa sekä mahdollisesti näyttelyssä tai tieteellisen väittelyn kohteena.

Erilaisen näkökulman toi antiikkikauppias Jyrki Lammi, jolle on tärkeää pystyä identifioimaan myyntiin hankkimansa esine nopeasti ja luotettavasti sekä mahdollisuuksien mukaan kasvattaa sen myyntiarvoa keräämällä tietoa elinkaaresta. Lammin mukaan antiikkikauppias tietävät esineistä erittäin paljon, mutta asiantuntemus jää hiljaiseksi tiedoksi, jota ei julkaista missään ja joka siten ei päädy tiedeyhteisön ulottuville. Samaa voitaneen sanoa esinekeräilijöistä, joista monet ovat omalla kiinnostuksen sarallaan huippuasiantuntijoita, mutta joiden tietoja akateemiset tutkijat pitävät harrastelijamaisina, koska niitä ei ole muotoiltu tieteellisiksi artikkeleiksi. Arkeologille oivia informantteja voivat olla mm. perinneikäisten harrastajat ja menneisyyden kuten keskiajan elävöittäjät. Haaste itsellemme on, miten tieteellinen tutkimus tavoittaa harrastajat.

Mitä oudompi esine ja vieraampi konteksti, sitä enemmän esinetutkimuksen haasteet lähestyvät esihistoriallisen ajan löytöjen tulkintaa. *Sheela-na-gig* -veistokset ovat Brittein saarilla mm. kirkkoihin veistettyjä, alastonta naishahmoa muistuttavia figuureja. Vaikka teokset herättävät hyvin paljon uteliaisuutta ja niitä on säilytettävänsä vuoksi vuosisatojen kuluessa sensuroitukin, ei edelleenkään ole selvää, mitä keskiajan ihmiset niistä ovat ajatelleet. FM Sofia Lahden taidehistoriallinen tutkimusaihe, pääkallon muotoiset pyhiinjäännösrelikvaariot, ovat puolestaan esimerkki kristillisestä kulttiesineestä, joka on tuntematon ja hämmentävä huolimatta siitä, että yksi tällainen esine on löydetty aivan läheltä, Turun tuomiokirkosta.³

Arkeologi näkee analogian niin sanottujen kulttiesinetulkintojen kanssa. Tulemme ikään kuin tunnustaneeksi, etteivät kaikki esihistorialliselta ajalta meille arkeologisoituneet arvoitukset toistaiseksi ole ratkaistavissamme.

Käyttök kontekstit ja muuttuvat arvostukset

Löytöaineiston karttuessa käsitys esine-tyypin merkityksestä omana aikanaan voi muuttua kuten FT Georg Haggrén kertoi käyneen astialasilöytöjen kohdalla. Aikaisemmin arkeologit pitivät lasia erityisenä harvinaisuutena vielä uuden ajan alun ruokapöydissä ainakin niin syrjäisessä paikassa kuin Turun hiippakunta. Kaivauksilta on kuitenkin alkanut löytyä yhä lisää todisteita siitä, että lasia käytettiin jo keskiajalla jopa maaseudun kylissä. Tietomme esineiden käyttök konteksteista laajenee, mutta oletus niiden käyttötavoista pysyy ennallaan. Herkästi särkyvät lasiasiat olivat kodeissa luultavasti juhlaesineistöä vielä pitkään.

Nykyaikaisia uskontoon ja riitteihin liittyviä esineitä ovat *solyk* eli pyyheliinat, joita suomensukuiset marilaiset sekä antavat toisilleen lahjoina esimerkiksi häissä että ripustavat traditionaalisiiin, ei-kristillisiin uhrilehtoihinsa. Heitä haastatellut Kulttuurien museon intendentti Ildikó Lehtinen haluaa muistuttaa Marcel Maussin vaihdantateoriasta: ensisijaisia lahjan saajia ovat esisien henget ja jumalat, ovathan he maailman varallisuuden varsinaisia omistajia. Arkeologin näkökulmasta mielenkiintoinen on myös tieto, että arvokkaassa kontekstissa esiintyvän pyyheliinan ei välttämättä tarvitse olla erityisen komea – myös yksinkertaisia froteepyyhkeitä voidaan Marinmaalla käyttää samaan tapaan kuin käsityönä kirjailtuja valkoisia pyyhkeitä. Löytöaineistosta tulkitsimme helposti prestiesineiksi vain erityisen taidokkaasti tai harvinaisista raaka-aineista valmistetut esineet. Lahjan arvoa ei kuitenkaan välttämättä ole mitattu materiaalisilla kriteereillä.

Talous- ja sosiaalishistorioitsija Marja Vuorinen on pohtinut sosiaalisen aseman manifestointia henkisessä valtataistelussa 1800-luvun Suomessa. Kun vanha aatelisto alkoi menettää yhteiskunnallista vaikutusvaltaansa nousevalle sivistysporvaristolle, myös yhteiskunnan perinteisesti ylimmälle luokalle kuuluneita esineitä kuten vaakunoita alettiinkin katsoa karsaasti. Se, mikä oli ollut ehdotonta prestiisiä, muuttuikin kyseenalaiseksi. FM Outi Järvinen Kansallismuseon rahakammioista toi nykyajan esimerkin, miten esineen arvostus voi hälvetä. Hänen mukaansa voidaan hyvin kysyä, onko aiemmin usein kunnianosoituksiksi teetettyjen mitalien tie käyttöesineyryhmänä päättymässä.

Miten tunnistaissimme tämänkaltaisia murroksia esihistoriallisessa aineistossa kuten Etelä-Suomen rautakautisten kalmistojen löydöissä? Usein ajattelemme, että löytök kontekstiinsa nähden varhaisemmalta esihistorian periodilta peräisin olevat esineet olivat oman aikansa antiikkia, huipparvostettuja perintöesineitä. Mutta oliko vanhanaikainen miekkatyyppi tai solki väheksytty jäänne entisiltä, takapajuisilta ajoilta?

Tekijyys

Käsityötiede on tieteenala, jota arkeologit ovat hyödyntäneet vasta hyvin niukasti. Tohtoriopiskelija Anna Kouhia esitteli käsitöitä toisaalta tuotteina eli valmiina esineinä, toisaalta prosesseina eli kokeuksina, joita käsin tekeminen tuottaa. Sen enempää keskeneräinen kuin valmiskaan käsityö ei Kouhian mukaan itsessään kann merkityksiä vaan muuttuu todeksi vasta sosiaalisissa ympäristöissä. Ajattelutapa on sovellettavissa myös muinoin valmistettuihin esineisiin.

Konferenssissa kiinnitettiin muutokin paljon huomiota tekijyyteen kuten arkkitehtuurin, tekstiilitaitteen tai muotoilun tutkimuksessa on luontevaa. Arkeologille erityisen hyödyllistä oli kuulla,

kuinka esineiden "tekemisen" voidaan ajatella jatkuvan vielä, kun niitä tutkitaan. Alkuperäinen esine kuten taideteos on tietysti objektina koko ajan sama, mutta ei silti staattinen. Valokuvaamalla Sinebrychoffin taidemuseon muotokuvamaalauksia poikkeavissa valaistuksissa Jorma Puranen on saanut niistä esiin paljon konservoinnin kannalta mielenkiintoista kuten halkeamia ja lakan kiiltoeroja. Samalla koko muotokuva katsotaan uusin silmin. Kun osa maalauksesta peittyi hajaheijastuksiin tai ylivalotuksiin, osa kasvoista näkyy poikkeuksellisen kirkkaasti. Tyypillisessä taidemuseon salivalaistuksessa katsojan puolesta on etukäteen tehty valinta, joka rajoittaa hänen vuoropuheluaan teosten kanssa. Ei ihme, etteivät vitriineihin pysäytyneet arkeologiset artefaktit juuri säväytä katsojaa, jollei niihin kohdisteta perustellusti valittua valokiilaa.

Taideteoksiin liittyy oleellisesti myös aitouden tutkiminen. Se ei ole objektiivista aidoksi tai epäaidoksi tuomitsemista vaan prosessi, jossa esineeseen kiinnitetään aidon attribuutti. Päätös on tutkijan, mutta esine sanelee hänelle tarkat reunaehdot, miten pitkälle tulkinnassa voi mennä. Myös arkeologiassa on tärkeää eritellä, mitä esine itse ehdottomasti on ja mitä tutkija tuo siihen lisää.

Esineiden omistaminen ja niistä luopuminen

Omistaminen on yksi ihmisen olemassaolon tapa, väittää kulttuurihistorioitsija Leena Rossi viitaten Jean-Paul Sartreen. Omistajaksi voi tulla valmistamalla esineen itse, pitämällä sitä hallussaan tai hankkimalla esineeseen liittyvää erityistietoa. Arkeologi pohtii, missä määrin muinaisen yhteisön käsityöläiset olivat luovia taiteilijoita ja käyttänsä tuotosten omistajia. Millaisia sääntöjä esineen omana pitämisestä ja yhteisomistuksesta on eri aikoina ollut? Tietämyksen myötä syntyvä omistussuhde liittyy tutkimusaineistojen oikean- ja

vääränlaiseen hallintaan: miten yksittäisen tutkijan oikeus tiettyyn löytöaineistoon tai johonkin esineryhmään syntyy ja millä perusteella se pysyy yllä arkeologiyhteisön sisällä, kun muinaisesineet samalla ovat juridisesti yhteistä kulttuuriperintöömme?

Lokan allasevakoita Giellagas-instituutissa tutkiva Anna-Liisa Väyrynen sekä Sotkamon Talvivaaran kaivosaluetta kulttuuriantropologina tutkiva Anneli Meriläinen-Hyvärinen ovat haastatelleet ihmisiä, jotka ovat sanelupolitiikan vuoksi menettäneet kotinsa. Nämä ovat kertoneet esineistä, joita vanhoilta kotikonnuilta muistetaan, ja tavaroista, joita sieltä lähdettäessä on otettu mukaan. Liikkuvaa elämäntapaa tai muuttoliikkeitä tutkiva arkeologi kysyy, mitä muinoin kannatti ottaa mukaan, mitä jättää vanhalle paikalle maatumaan? Miten niitä esineitä kohdeltiin, jotka oli pakko hylätä, kun materiaallinen yltäkylläisyys ei vielä ollut tehnyt ihmisistä välinpitämättömiä? Lokan aluetta käsittelevän esinetutkimuksen mielenkiintoa arkeologin kannalta lisää se, että Väyrynen käyttää työssään FT Christian Carpelanin vuonna 1959 ottamia valokuvia. Nykyisinkin arkeologi voi kenttämatoillaan vierailla paikoissa ja kodeissa, joita ei kohta enää ole. Onko digikameroin varustautuneilla inventoijilla viireyttä myös oman aikamme kansatieteelliseen dokumentointiin?

Vuoropuhelua esineiden kanssa

Konferenssin helmiä olivat mielestäni osiot, joissa käsiteltiin esineiden abstraktia toimijuutta ja niiden vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Taidehistorioitsija Hanna Pirinen korosti, että esine itse on mykkä eikä ala puhua ennen kuin siltä kysytään oivaltavia kysymyksiä. Hän kritisoi, etteivät esineet ole edes tiedonlähteitä, jos niistä ei aseteta tutkimuskontekstiin. Lähdekritiikillä tarkoitetaan historiantutkimuksessa paitsi yleensä kriittistä suhtau-

tumista aineistoon, myös viisiportaista tarkastelukehikkoa, jolla materiaalin käyttökelpoisuutta voidaan arvioida systemaattisesti. Kuitenkin Pirisen mukaan nykyisin ollaan innostuneita näkökulmaistuvista virtauksista ja halutaan pitää kaikkia aineistoja lähtökohtaisesti mielenkiintoisina.

Arkeologi Visa Immonen korostaa ihmiselle luontaista tapaa kokea esineet moniaistisesti. Hän katsoo, että esimerkiksi ruokailtaessa tai liturgisessa seremoniassa ihmiskehon ja esineen kohtaaminen voi olla sukupuolittunutta ja sisältää jopa seksuaalisia merkityksiä. Esimerkit ovat uuden ajan alusta ja liittyvät tapakulttuurin muutoksiin.

Käsityötieteen dosentti Marketta Luutonen näkee käsityötuotteet kiinnitysalustoina, joihin erilaiset merkitykset voivat kiinnittyä. Hän pitää esineitä konstruktivisina siksi, että ne voivat palvella hyvin erilaisia omistajia, käyttäjiä tai kokijoita. Luutonen on kiinnostunut esineiden semiotiikasta kuten myös omasta esitelmäaiheestaan Muinaistutkijan viime numerossa artikkelin julkaissut arkeologi Marko Marila.

Sosiologi Timo Kalanti varoitti, että esineet ovat tunteettomia ja aiheuttavat yhtä tehokkaasti vahinkoa kuin tekevät hyödyllisiä asioita. Käsien käytettävät työkalut kuten veitset säätelevät tarkasti, mitä liikkeitä käyttäjä voi turvallisesti tehdä niin kauan kuin väline on hänen käsissään. Koneet kuten autot ovat vielä paljon vaativampia, koska niiden liikettä ei välttämättä edes saa pysähtymään vaaratilanteen uhatessa. Yleensä ajattelempa, että mitä tarkoituksenmukaisempia työkaluja esihistoriallisella ihmisellä oli käsillä, sitä tehokkaammin hän pystyi hyödyntämään elinympäristöään ja sitä "onnellisempi" hän oli. On mielenkiintoista ajatella, että esineet jatkuvalla läsnäolollaan ovat ikään kuin muokanneet ja kouluttaneet ihmislajia, jonka omia kulttuurisia tuotteita ne ovat.

Tietojenkäsittelytieteen professori Kari Kuutti tuli Artefactan konferenssiin kertomaan, että hänen alallaan olisi tar-

vetta alati muuttuvan ja nopeasti katoavan "esine"-tuotannon, tietokoneohjelmien ja käyttöliittymien, tutkimukseen inhimillisen työn tuotteina. Ohjelmistot tosin ovat artefakteina olemassa toisaalta koko ajan, toisaalta vain edellyttäen, että ihmisellä on apunaan sopivat esineet, tietokoneet tarpeellisine apulaitteineen.

Museokokoelmien ongelmia

Yleisen historian professori Taina Syrjämä kertoi Helsingin Kaivopuistossa vuonna 1876 järjestetystä tapahtumasta, jonka idea oli periaatteessa sama kuin maailmannäyttelyissä. Ensimmäistä kertaa Suomessa oli näytteillä monialainen esineiden valikoima, jota katsomaan matkustettiin kauempaakin. Vierailta odotettiin asianmukaista käyttäytymistä, ja kuitenkin heillä oli myös omat, spontaanit tapansa reagoida näkemäänsä. Esineet puhuteltivat – ihmiset vastasivat. Nykyisissä museoissa yleisön reaktio vitriineissä oleviin arkeologisiin löytöihin voi olla välinpitämättömyys. Salivalvojen havainnot, sosiologia ja kasvatustiede ovat hedelmällisenä apuna, kun pohditaan ja kokeillaan arkeologisen tiedon yleistajuistamisen uusia tapoja.

Etnografisissa, historiallisissa tai nykykulttuuria dokumentoivissa museoissa on jatkuva kysymys, miksi jotkin esineet pääsevät kokoelmiin, toiset eivät. Työväenmuseo Werstaan edustaja FM Kalle Kallio näytti valokuvia 1800-luvun rautatienrakentajista työmaillaan. Kuviin dokumentoituneista työvälineistä eräät edustavat esinetyyppejä, joita ei ole lainkaan museoissa eikä ehkä säilynyt missään. Aikalaiset eivät kiinnittäneet huomiota arkisten tavaroiden tulevaan historialliseen arvoon. Ajatus, että kulunut esine on voi olla upouutta mielenkiintoisempi, on akateeminen ja uusi. Arkeologille käyttöjäljet artefakteissa ovat tuttu tutkimusaihe, mutta kaivauksella arkisten massalöytöjen tutkimus voi jäädä erityisten löytöjen varjoon.

FL Petro Pesonen ja FM Tarja Sundell toivat konferenssiin Argeopop-projektin uutiset ja kertoivat, että projektin tarpeisiin laadittava esinetietokanta on karttunut hyvin ja se tulee mahdollisesti jatkossa saataville muuhunkin tutkimuskäyttöön. Kuulijoiden oli konferenssissa luultavasti vaikea suhteuttaa tätä loistavaa edistysaskelta siihen tilanteeseen, joka maassamme muutoin vallitsee arkeologisten esinetietokantojen suhteen. Toisaalta ilman järjestelmällistä kokoelmatyötä ja kaivauksilla yleistyvää tietokantapohjaista löytöluettelointia ei voisi edes ajatella sellaista laajaa tietokantahanketta, johon Argeopop omalta osaltaan on ryhtynyt.

Minna Sarantola-Weiss käytti tilaisuutta hyväkseen muistuttaakseen, ettei museoissa ja yliopistoissa tehtävän tutkimustyön tarvitse poiketa toisistaan sen enempää tasoltaan kuin muutoinkaan. Museot kärsivät siitä, että niin sanotusti tuottava työ kuten yleisöä houkuttelevien näyttelyiden rakentaminen syö resurssit eikä omissa kokoelmissa olevien tietoaarteiden tutkimiselle jää lainkaan aikaa. Yliopistojen vastauspuheenvuoro jäi tällä kertaa puuttumaan, mikä voi olla hyvä, sillä konferenssin tavoitteena oli osoittaa esinetutkimuksen arvo ja luoda uskoa tulevaisuuteen.

Lopuksi

Artefacta-verkkopalvelun sivut julkistettiin konferenssin aikana ja ne ovat osoitteessa www.artefacta.fi. Verkoston motto on jatkaa asiallista keskustelua esineistä. Lähitulevaisuudessa perustetaan vertaisarvioitu tieteellinen verkkojulkaisu, joka keskittyy esinetutkimukseen.

Bibliografia

Elektroninen aineisto

www.helsinki.fi/bioscience/argeopop/.
(Luettu 12.1.2012)

Tutkimuskirjallisuus

- Holmqvist-Saukkonen, E. 2012. Keramiikan koostumus, valmistustekniikat ja verkostot: materiaalianalyysit arkeologiassa tutkimuksessa. *Muinaistutkija* 1: 32–45.
- Mauss, M. 2006. Lahja: Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa. (Alkuperäisteos: 1923–1924. *Essai sur le don*.) Ranskan ja englannin kielistä suomentaneet J. Nurmiainen ja J. Hakapää. Tutkijaliiton julkaisusarja 94. Tutkijaliitto, Helsinki. 3. painos.
- Marila, M. 2012. Mielen ja aineen suhteesta sekä evoluutiosata filosofiassa ja arkeologiassa. *Muinaistutkija* 1: 60–68.
- Riikonen, J. 2005. Iron Age aprons from southwestern Finland and other cloths and pendants worn on the waist. S. Mäntylä (toim.) *Rituals and relations: studies on the society and material culture of the Baltic Finns*. Humaniora 336: 31–72. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, Helsinki.
- Suhonen, M. 2008. Esinetutkimus – murheenkryynistä yhteiseksi ilonaiheeksi. *Arkeologipäivät 2007*: 14–27. Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
- Vahter, Tyyni 1931–1932. Kaatterit. *Suomen Museo* 38–39: 40–49.

Viitteet

- 1 Janne Rantasen kirjoittama kirjaesittely julkaistiin Muinaistutkijan numerossa 3/2011.
- 2 Seppänen viimeistelee Turun keskiaikaista rakennuskulttuuria käsittelevää väitöskirjaa, jonka keskeinen lähdeaineisto ovat AA 1998:n kaivaushavainnot. Löydöistä yksityiskohtaisimmin on tähän mennessä analysoitu nahkaesineet, joita käsittelevät Janne Harjulan lisensiaattityö *Sheaths, Scabbards and Grip Coverings: The use of leather for portable personal objects in the 14th–16th century Turku* (2005) ja väitöskirja *Before the Heels: Footwear and Shoemaking in Turku in the Middle Ages and at the Beginning of the Early Modern Period* (2008) on julkaistu Suomen keskiajan arkeologian seuran sarjassa *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae*.
- 3 Esine kuuluu J.-P. Taavitsaisen johtaman Turun tuomiokirkon pyhäinjäännökset -projektin aineistoon.

Kirjoittaja on Artefactan verkkotoimitaja vastuualueenaan arkeologia.

Riikka Tevali

Tietoa pintaan! Uutta meriarkeologiaa Itämerellä -seminaari 18.11.2011

Suomen yliopistoissa ei kai ole vielä usein jouduttu tilanteeseen, jossa opinto-ohjelmaan kuuluva opintokokonaisuus joudutaan järjestämään kokonaisuudessaan sponsorirahoituksella. Näin kävi Helsingin yliopiston merihistorian oppiaineelle, kun sille ei enää järjestynyt rahoitusta kuluvalle lukuvuodelle. Sponsoriksi oppiaineelle saatiin kuitenkin Nord Stream AG, jonka kiinnostus merellistä kulttuuriperintöä kohtaan poiki myös *Tietoa pintaan!* -seminaarin. Kaikille meriarkeologiasta kiinnostuneille tarkoitettuna yleisöseminaarin järjesti Helsingin yliopiston merihistorian opintokokonaisuus, jonka amanuenssi Anne Ala-Pöllänen oli myös päivän koordinaattori. Nord Stream AG on panostanut Itämeren maissa huomattavasti muun muassa vedenalaisen kulttuuriperinnön inventointiin sekä luonnonsuojeluun. Myös Suomessa panostus on tuottanut runsaasti uutta tietoa aluevesiemme ulkopuolella olevalla ns. talousvyöhykkeellä sijaitsevista muinaisjäännöksistä sekä muista hylkykohteista. Näin ollen seminaari oli enemmän kuin paikallaan.

Nord Streamin löytöjen lisäksi seminaarissa kuultiin aamupäivällä Suomen omasta tämänhetkisestä meriarkeologiasesta tutkimuksesta sekä meriarkeologian tilasta yleensä niin viranomaisten kuin muiden toimijoiden puolesta. Iltapäivällä vuoro annettiin ulkomaisille vieraille, joita seminaariin olikin saapunut runsain määrin. Nord Streamin esitykset kattoivat lähes koko Itämeren alueen ja tarkemmin kuultiin Ruotsin viimeaikaisista julkis-

suutta saaneista löydöistä. Seminaarin aamupäivän puheenjohtajana toimi Anne Ala-Pöllänen ja iltapäivän puheenjohtajana toimi Ruotsin Södertörn Högskolan meriarkeologian professori sekä Helsingin yliopiston meriarkeologian dosentti Johan Rönnby. Rönnby toimii myös Södertörnin Meriarkeologisen tutkimuksen instituutin MARIS-ryhmän koordinaattorina. Ryhmän tohtoriopiskelijoihin kuuluvat suomalaisista meriarkeologeista Minna Leino sekä Riikka Alvik, joiden esitelmät kuultiin myös perjantain seminaarissa. MARIS-ryhmän vierailu Suomessa jatkui kokoontumisella lauantaina Suomenlinnan Paarlasihuoneessa, jossa MARIS ja heidän kontaktiryhmäänsä kuuluvat tohtoriopiskelijat kertoivat omista tutkimuksistaan.

Tietoa pintaan! -seminariin ilmoitettiin etukäteen Helsingin yliopiston internet-sivujen palvelun kautta ja jo varhaisessa vaiheessa yleisön suuri suosio pakotti järjestäjät vaihtamaan seminaarin paikkaa pienemmästä huoneesta Helsingin yliopiston päärakennuksen vanhan puolen suureen saliin, jossa oli tarpeeksi paikkoja kaikille kiinnostuneille. Seminaariin osallistui noin 160 kuulijaa, ja myös lehdistön edustajia saapui kuulemaan esityksiä. Muun muassa Vrouw Maria-hylky ja sen kohtalo kiinnostivat mediaa.

Seminaarin avasi FT Ilkka Herlin ja avaussanoissa kuulumme työstä Itämeren suojelemiseksi, mikä sopikin hyvin tilaisuuden luonteeseen.

Esitelmät

Aamun session aikana kuultiin Museoviraston ja Suomen Merimuseon tuki ry:n *Vrouw Maria veden alla* -hankkeesta kolmen luennoitsijan voimin. Projektipäällikkö Sallamaria Tikkanen aloitti kertomalla yleisesti kolmivuotisesta hankkeesta, joka alkoi 1.4.2009 ja jonka on määrä jatkua vuoden 2012 loppuun saakka. Yksi hankkeen päätavoitteista on pohtia, miten tehdä Vrouw Maria saavutettavaksi. Vrouw Marian hylky makaa 41 metrin syvyydessä kaukana mantereelta Saaristomeren kansallispuiston rajoitusosan alueella, jota sitovat myös muut rajoitukset. Alueen poikki ei kulje virallisia meriväyliä, vaan se on ympärivuotista liikkumiskieltoaluetta ja Natura-aluetta, jolla sukeltaminen ja ankkuroiminen on kielletty. Lisäksi Vrouw Marialle on muinaismuistolain perusteella vahvistettu suojelualue, jonka halkaisija on 1,5 kilometriä. Myös Museovirasto anoo sukellus- ja tutkimusluvan alueelle Metsähallitukselta. Muita Vrouw Marian saavutettavuutta rajoittavia tekijöitä ovat Tikkasen mukaan hyllyn suuri sijaintisyvyys, joka rajoittaa sukeltajan aikaa hyllyllä, syvyydestä johtuva pimeys sekä hyllyllä usein vallitseva huono näkyvyys, joka johtuu osaltaan myös Itämeren huonosta tilasta. Hankkeen haasteena onkin hyllyn tekeminen saavutettavaksi näissä olosuhteissa. Saavutettavuuteen pyritään tekemällä tutkimusta 1700-luvun maailmasta sekä itse hylystä, joihin kuuluvat myös arkeologiset tutkimukset. Näistä hanke julkaisee blogia *Vrouw Maria veden alla*¹, joka on edelleen toiminnassa ja johon päivitetään myös jälkitöiden aikana saatuja analyysituloksia hyllyn ruumasta otetuista näytteistä. Jo aikaisempien tutkimusten aikana hyllyn ruumasta nostettuja esineitä on 3D-skannattu, ja itse hylystä ollaan tekemässä virtuaalisimulaatio yhteistyössä Aalto-yliopiston Medialaboratorion kanssa. Virtuaaliset esineet ja simulaatio tulevat esille Suomen Merimuseon tulevaan *Mereen menetetyt – Vrouw Marian ja St. Mikaelin tari-*

na -näyttelyyn Kotkaan 25.4.–2.12.2012. Hyllyn maisemaa on selvitetty vuoden 2011 aikana laserkeilaamalla vedenlaista laaksoa, jossa hylky lepää sekä pinnan yläpuolista ympäristöä. Hanke huipentuu vuoden 2012 lopussa yleisöseminaariin, jonne kutsutaan puhujiksi kotimaisia ja kansainvälisiä asiantuntijoita ehjien hylkyjen säilyttämisen saralla. Vrouw Maria -tutkimuksen tulevaisuus on osa hankkeen loppuraportointia, ja siinä myös hyllyn nostaminen ja museointi pidetään avoimena vaihtoehtona. Tosin nostamiseen liittyy edelleen suuria ratkaisemattomia ongelmia, joita ovat ainakin hyllyn sijainti Natura 2000-alueella sekä muut alueella toimimista rajoittavat luvat. Lisäksi tulevat suuret kysymykset kokonaisten hylkyjen konservoinnissa sekä rahoitus, jonka turvaaminen kymmeniä vuosia tulevaisuuteen on epävarmaa.

Meriarkeologi ja tutkija Riikka Alvik jatkoi kertomalla Vrouw Marialla hankkeen aikana tehdyistä meriarkeologisista tutkimuksista ja siitä, miten Vrouw Marian tarina paljastuu pala kerrallaan tutkimusten edistyessä. Historiallisista lähteistä aluksen tutkimuksissa erittäin hyödyllisiä ovat olleet esimerkiksi Vrouw Marian kapteenin antama meriselitys onnettomuudesta ja pelastetun tavaran luettelo (Turun maakunta-arkisto) sekä aluksen lastiluettelo (Juutinrauman tullitilit). Lähteistä paljastuu, että alukseen oli lastattu ainakin 34 eri kauppiaan omistamia tavaroita: sokeria, väriaineita, sinkkiä, hopeaa, elohopeaa, kankaita, elintarvikkeita sekä määrittelmätöntä kappaletavaraa, jonka arvo oli huomattava. Pelastetun tavaran luettelon mukaan aluksesta saatiin pelastettua muun muassa hopeaa, kahvia, teetä, indigoa ja arvoesineitä, mutta suuri osa lastia oli jäänyt laivaan. Lastiluettelossa mainittu arvokas kappaletavara on tulkittu keisarinnan agentin Amsterdamista huutokaupasta keisarinalle hankkimiksi arvokkaiksi tau-luiksi. Vrouw Marian uppoamisen jälkeen alkoi diplomaattinen kirjeenvaihto Ruotsin ja Venäjän valtakuntien välillä keisarinna Katariinan taidearteiden pelastamiseksi. Juuri taiteen takia alus on saanut niin paljon

huomiota niin aikalaisten kirjeenvaihdossa kuin nykypäivänäkin. Arkeologisessa aineistossa ei kuitenkaan vielä ole todisteita tällaisesta lastista. Lastista on hankkeen aikana nostettu muun muassa silmälasilinssejä, tupakkapiippuja Goudasta, tupakan lehtiä ja hohkakiveä. Otetuista näytteistä on analyysissä paljastunut viinirypäleiden siemeniä, punaiseksi värjättyä villaa ja mahdollisesti indigoa (väriaine). Näyttäisi siltä, että ilman taideaarteitakin Vrouw Marian hylky on arvokas tutkimuskohde, jonka kautta voidaan tutkia yksittäisten kauppatuotteiden ja materiaalien reittejä tai kauppaa laajempaa kokonaisuutena, johon liittyvät ainakin pankki- ja vakuutustoiminta, rahtaus ja miehistön palkkaaminen, kauppareitit, kauppasuhteet sekä siirtomaat. Vrouw Marian hylky on osa maailmanlaajuisia kauppamerenkulun historiaa.

Tutkija-konservaattori Rami Kokko viimeisteli Vrouw Mariaa esittelevän osuuden kertomalla tarkemmin näyteanalyysistä osana hyllyn tutkimuksia. Tähän mennessä sekä itse hylystä on otettu useita näytteitä muun muassa puulajitunnistukseen, ja viime kesänä näytteitä otettiin myös erityisesti ruumasta. Näytteet sisältävät sekä epäorgaanista että orgaanista materiaalia. Puunäytteistä saadaan lajitunnistuksen lisäksi tietoa puusolukon kunnosta, joka kertoo koko hyllyn kunnosta ja mahdollisista rakenteellisista heikkouksista. Lisäksi puunäytteistä on tehty puulustoajoituksia. Muihin analyysihin kuuluvat alkuaineiden sekä potentiaalisesti haitallisten yhdisteiden pitoisuuksien määrittäminen (rauta, rikki) puuaineksessa. Nämä vaikuttavat pitkälti puun säilyvyyteen. Analyysimenetelmiin kuuluvat mikroskooppiset ja kemialliset tutkimukset, röntgentutkimus sekä DNA-määritykset. Itse näytteet on otettu hylystä sahaamalla tai erilaisin näytteenottimin, kuten injektioruiskulla. Myös ROV (*remotely operated vehicle*) on mahdollinen näytteenotossa. Puulajitunnistuksen tuloksena tiedämme, että Vrouw Marian runko on tammea ja sen kiinteä takila on mäntyä. Kansilankusta

teetetty dendrokronologinen ajoitus on antanut ajanjakson 1669–1729. Analyysissä on myös varmistunut, että hyllyn puuaines on edelleen varsin hyväkuntoista. Alustava SEM-EDS-analyysi (korkean resoluution elektronimikroskopia ja alkuaineanalyysi) on paljastanut puun pinnalla paikoitellen runsaasti rauta/rikki-yhdisteitä, jotka kiusaavat myös Vasa-laivan konservoijia. Viime kesän löydöistä tarkempia analyysituloksia odottavat vielä hohkakivi (mikroskopia ja röntgenanalyysit) sekä erilaiset kangas- ja kuitunäytteet sekä väriaineet. Analyysien tekemisessä hanke tekee yhteistyötä Helsingin yliopiston Luonnontieteellisen keskusmuseon ja Kasvimuseon, Elintarvike- ja ympäristötieteiden laitoksen Mikrobiologian osaston, Itä-Suomen yliopiston Dendrokronologian laboratorion, Geologian tutkimuskeskuksen, Top Analytica Oy:n, Labtium Oy:n sekä Netherlands Cultural Heritage Agencyn kanssa.

Mielenkiintoisen aamuseSSION viimeinen esitelmä kuului Museoviraston Länsi-Suomen kulttuuriympäristöpalveluiden intendentti Maija Matikalle. Hänen työnkuvaansa Museovirastolla kuuluu muun muassa vedenalaisten muinaisjäännösten suojeleminen, joten esitelmän, jonka otsikko oli *Meriarkeologia tänään*, aikana kuulijat saivat tiukan tietopaketin merellisen kulttuuriperinnön nykytilasta Museoviraston organisaatiouudistuksen jälkeen. Matikka huolehtii vedenalaisen kulttuuriperinnön rekisteristä², johon kuuluu tällä hetkellä 1600 vedenalaislöytöä. Näistä 1400 on eri-ikäisiä hylkyjä tai niiden osia. Tarkastussukellus on tehty vain pienelle osalle kohteista ja suureksi osaksi sukeltavan yleisön ilmoittamia hylkyjä ei ole pystytty Museoviraston työnä tarkastamaan lainkaan, joten niistä ei ole olemassa Museoviraston henkilökunnan omakohtaisia havaintoja lainkaan. Kaikista ilmoitetuista hylkyistä ei ylipäättään varmuudella tiedetä ovatko ne muinaisjäännöksiä eli yli 100 vuotta vanhoja. Muinaisjäännöksiä on arvioitu tällä hetkellä 700 kohdetta, joista 654 on hylkyjä tai niiden osia. Historiallisen ajan laivahylt dominoivat selkeästi rekisterin

tiedoissa. Kaiken kaikkiaan vedenalaisrekisteri sisältää vähän kartoitettua tai tutkittua, luonteeltaan kansainvälistä kulttuuriperintöä. Lisäksi rekisteriin ilmoitetut kohteet painottuvat voimakkaasti Etelä-Suomen alueelle, mikä kertoo sukeltajien keskittymisestä pääasiallisesti etelärannikolle. Esimerkiksi Lapin alueelta ei tunneta ainuttakaan vedenalaista löytöä, joten meriarkeologian sarka on Suomessa melko rajoittunut. Ennen toukokuuta 2011 ylivoimaisesti suurin toimija alalla oli Museovirasto ja organisaatiomuutoksen myötä lakkautettu Arkeologian osaston alainen Meriarkeologian yksikkö. Museoviraston organisaatiomuutos vähensi meriarkeologisia resursseja. Tällä hetkellä tarkastussukellustoiminta on lähes pysähdyksissä, eikä aktiivista viranomaisyötä kentällä pystytä tekemään. Meriarkeologiaan erikoistuvat arkeologit eri yliopistoissa ja museoissa ovat tulevaisuudessa keskeinen ja merkittävä toimijaryhmä. Myös hylyistä ja merihistoriasta kiinnostuneet sukeltajat ja sukeltajajärjestöt ovat tehneet arvokasta työtä merellisen kulttuuriperinnön tutkimuksessa. Viranomaisista Rajavartiolaitokseen kuuluvat merivartiostot, Liikennevirasto, Metsähallitus, Puolustusvoimat sekä ympäristöviranomaiset tekevät yhteistyötä Museoviraston kanssa sekä osin myös omia tutkimuksiaan, mistä myöhemmin seminaarin kuluessa kuultu Hossan vedenalainen inventointi on osoituksena. Osin meriarkeologista kartoitusta tekevät myös merenpohjaa kartoittavat yritykset, mutta suureksi osaksi näiltä puuttuu meriarkeologinen asiantuntemus; heidän työnsä on osa arkeologista vedenalaisinventointia. Tällä hetkellä Museoviraston viranomaisyö meriarkeologian saralla pyrkii huomioimaan vedenalaisen kulttuuriperinnön vesirakennus- ja kaavoitushankkeissa niin, ettei tutkimattomia muinaisjäännöksiä ja tietoa niistä tuhoudu. Myös muinaisjäännösrekisterin tietojen täydentäminen ja meriarkeologian arkiston luettelointi ovat ajankohtaisia tehtäviä. Tärkeänä Matikka kokee myös merellisen kulttuuriperinnön arvostuksen ja hyvän asenteen lisäämisen

yhteistyössä sukeltajien kanssa. Sen sijaan meriarkeologinen tutkimus Museoviraston piirissä sen omilla budjettivaroilla ei tunnu tällä hetkellä mahdolliselta, vaan tutkimus tapahtuu tutkimushankkeissa. Matikka halusi innostaa meriarkeologeja kehittämään tutkimusideoita, käynnistämään tutkimushankkeita ja anomaan Museovirastolta tutkimuslupia. Tutkittavaa meriarkeologian saralla varmasti riittää.

Kahvitauon jälkeen seminaari jatkui katsauksella Suomessa viime aikoina tehtyyn meriarkeologiseen tutkimukseen. Sessio alkoi tutkija Eveliina Salon esitelmällä *Hossan järviarkeologinen inventointi*. Inventointi oli osa Hossan retkeilyalueen infrastruktuurin ajantasaistushanketta, jonka yhtenä osa-alueena Metsähallitus halusi toteuttaa vedenalaisen kulttuuriperinnön inventoinnin. Työ oli siis Metsähallituksen organisoima ja Kainuun TE-keskuksen rahoittama. Hossan retkeilyalueen pinta-ala on 90 km² ja siihen kuuluu noin 130 järveä ja lampea, joiden inventointeja tehtiin syksyllä 2009 sekä 2010. Hossan asutus alkaa jo kivikaudelta ja koska alueen vesien pinnat ovat pysyneet lähes samoina nykyaikaan saakka, ovat nykyiset rantaviivat lähes samat kivikauden rantojen kanssa. Hossan vesiä on käytetty muun muassa kauttakulkupaikkoina kaupankäynnille ja tukinuitolle. Muinaisjäännöksiä etsittiin sukeltamalla ja viistokaikuluotaamalla. Löydetyt kohteet dokumentoitiin ja niistä otettiin puunäytteitä dendrokronologista ajoitusta varten. Inventoinnin tuloksena Hossan vesialueilta löydettiin yhteensä 34 puista kalapatoa tai johdeaitaa, 10 venettä, 1 reki sekä kvartsi-iskoksia. Neljä kalapatoa/johdeaitaa ajoitettiin dendrokronologisesti ja vanhimmat näytteet kertovat, että näytepuut on kaadettu vuonna 1800. Nuorin ajoitus saatiin samasta kalapadosta kuin vanhin ja sen ajoitus oli vuosi 1924. Tutkimukset paljastivat, että patoa on rakennettu tai korjattu ainakin kolmessa eri vaiheessa, vuosina 1800, 1867 ja 1924. Näin näyttäisi siltä, että sama pato on ollut käytössä useiden sukupolvien ajan. Vastavanlaisia kohteita riittäisi varmasti Suomen

järvissä useita tutkittavaksi ja kalastukseen liittyvät kohteet ovat vain yksi mahdollinen tutkimuksen osa-alue.

Oma esitelmäni kertoi Porin Kallonlahden hylyn arkeologisista kaivauksista. Kaivaus tehtiin kesäkuussa 2011 Museo-
viraston toimesta Porin sataman rahoituksella ja sitä alettiin valmistella, kun tieto mahdollisesta muinaisjäänneksestä oli tullut Museo-
viraston edesmenneelle Meriarkeologian yksikölle loppuvuodesta 2009. Porin Mäntyluodon satama laajentuu Kallonlahden-
tena tunnetulle keinotekoiselle merenlahdelle sataman vieressä, ja lahti täytetään melkein kokonaisuudessaan. Ilmoitettu hylky olisi tullut jäämään täytön alle. Hylky tuli Museo-
viraston tietoisuuteen niin kuin monet muutkin eli harrastajatutkijan ilmoittamana. Hylkyille ilmoituksen jälkeen tehdyt tarkastus-
sukellus ja dendrokronologinen analyysi tehtiin yhteistyössä Porin sataman kanssa ja ne johtivat koekaivaukseen kesäl-
lä 2010. Koekaivauksen perusteella suunniteltiin lopulliset kaivaukset kesäkuussa 2011, joiden jälkeen hylyn jäänteet poistettiin ja tuhottiin Museo-
viraston toivomuksesta, eli täytön alle ei jäänyt muinaisjäänneksestä. Kaiken kaikkiaan projekti oli harvinainen esimerkki hylky-
löydöstä, jonka tutkimus järjestyi hylyn löytämisestä kaivauksen loppuun asti sujuvasti ja joka tutkittiin kokonaisuudessaan. Porin satama jatkoi Kallonlahden täyttämistä koko kaivauksen ajan. Täytön alussa hylky oli jätetty omaan "altaaseensa". Ennen kaivausten alkua altaasta pumpattiin merivesi pois ja kohde kaivet-

tiin kuivalla maalla (Kuva 1). Koska sukeltaminen hyllyllä ei näin ollen ollut tarpeen, oli se myös mahdollista kaivaa kokonaisuudessaan lyhyessä ajassa (yksi kuukausi). Hylyn viimeinen dokumentaatio tehtiin laserkeilaamalla (Muuritutkimus ky/Kari Uotila), jotta kenttätöaika saatiin käytettyä tehokkaasti hylyn esiin kaivamiseen. Laserkeilausmateriaalista muokatussa mallinnuksessa on mahdollista liikkua lähelle hylkyä, ja koska mallin muodostavilla pisteillä on jokaisella paikkaan sidottu XYZ-koordinaatti, ovat esimerkiksi mallinnuksesta tehtävät mittaukset mahdollisia. Näin saatu mallinnus vastaa todellisuutta millimetrien tarkkuudella. Jälkitöiden aikana tehdyt arkistotutkimukset paljastivat hylyn olevan jäännös vuonna 1879 syys-
myrskyssä uponneesta ruotsalaisesta priki Carlista, jonka kohtalo aiheutti runsaasti työtä Porin raastuvanoikeudelle. Hylyn puutavaralastin pelastamisesta ja itse hylyn huutokauppaamisesta on säilynyt runsaasti tietoa raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa sekä ajan paikallissanomalehdessä.

Seuraavaksi Museo-
viraston tutkija Minna Leino esitteli Suomenlinnan vedenalaisia tutkimuksia otsikolla *Vedenalainen Suomenlinna, inventoinnista näyttelyksi*. Osa Suomenlinna-keskuksen *Näkin kengissä, Suomenlinnan vedenalainen kulttuuriperintö* -näyttelyyn (avoinna 20.5.2011–3.3.2013) päätyneistä vedenalaista löydöistä kuuluu myös Leinon työstämään väitöskirjaan, jonka teemana on hylkyjen kierrättäminen esimerkiksi rakennuksissa tai vedenalaisissa rakenteissa. Suomenlinnan

*Kuva 1. Kallonlahden hylkyä dokumentoidaan Porin satamassa. Piirtämässä selin Aki Leinonen, Eveliina Salo ja Tuuli Heinonen. (Kuvannut: R. Tevali, Museo-
virasto.)*

vedenalaista maailmaa on tutkittu jo vuosikymmeniä, dokumentoituja tutkimuksia on säilynyt ainakin 1970-luvulta lähtien. Näiden perusteella erilaisia vedenalaisia kohteita tunnetaan useita kymmeniä, ellei satoja, Suomenlinnan saarien ympäristöstä. Näiden kohteiden visualisointi koki valtaisan muutoksen vuonna 2010, kun Suomenlinnan hoitokunta tilasi MeriTaito Oy:n tekemään laserkeilauksen Suomenlinnan vesiltä. Samalla keilattiin myös osa vedenpinnan päällisistä rakenteista. Näistä koottiin *Näkin kengissä* -näyttelyssä esillä oleva virtuaalinen Suomenlinna, jossa käyttäjä pääsee liikkumaan lähelle erilaisia vedenalaisia rakenteita, niin hylkyjä, patoja kuin väyläseitäkin. Vedenalainen maailma tulee näin helpommin havainnoitavaksi kuin esimerkiksi sukeltamalla, sillä vilkas meriliikenne tekee Suomenlinnan vesistä vaikean sukelluskohteen, joissa talvisukeltaminen on melkein ainoa vaihtoehto. Omat rajoitteensa aiheuttaa myös veden sameus. Sukeltaessa kohtaa kuitenkin konkreettisesti Suomenlinnan vedenalaisen kulttuurimaiseman, joka sisältää linnoituksen käytön aikaisen kerrostuman lisäksi

Kuva 2. Nord Stream AG:n tutkimuspäällikkö ja Suomen työryhmän vetäjä Simon Bonnell kertoo Itämeren kaasuputken alueella tehdyistä tutkimuksista. (Kuvannut: A. Ala-Pöllänen.)

modernin kerroksen, jota monet saat-taisivat nimittää roskaksi. Veden alle on aikojen kuluessa lakaistu näkymättömiin kaikenlainen ylimääräinen aina pulloista autonrenkasiin ja kelkoista pyöränromuihin. Myös Suomen sotien aikaiset jäännökset, erityisesti aika ajoin löytyvät räjähteet, on otettava sukeltaessa huomioon. Suomenlinna-keskuksen näyttelyssä seurataan myös ajantasaista vedenalaista dataa virtaus-, suolaisuus- ja turbiditeettimittareista yhteistyössä Ilmatieteen laitoksen kanssa. *Näkin kengissä* -näyttelyn ja Suomenlinnan inventoinnin yhteistyökumppaneita ovat olleet Suomenlinnan hoitokunta, MeriTaito Oy, Rajavartiolaitos, Ilmatieteen laitos, SYKE, Pintafilmi Oy, Helsingin yliopisto, Teredo Naval ry sekä Museovirasto.

Lounaan jälkeen seminaarin kieli vaihtui suomesta englanniksi kansainvälisten vieraidemme saavuttua paikalle, ja palasimme saliin kuulemaan Nord Stream AG:n tutkimuspäällikön ja Suomen työryhmän vetäjän, Simon Bonnellin Itämeren alueen kattavaa katsausta yhtiön kaasuputken lasku-alueella tekemistä merenpohjan tutkimuksista, jotka toteutettiin Suomessa Museoviraston valvonnassa. Esitelmän otsikko kuului *Overview to Nord Stream's seabed studies along the Baltic Sea Pipeline route* (Kuva 2). Nord Stream on maakaasuputkilinja, joka yhdistää Venäjän Viipurin lähistöllä sijaitsevalta Portovajan lahdelta Saksan Itämeren rannikkoon Lubminiin Greifswaldin lähistöllä. Suomenlahdella putkilinjaa laski dynaamisesti asemoitu, ilman ankkureita toimiva alus. Nord Streamin tutkimusten aikana merenpohja tutkittiin putkilinjan kohdalta viistokai-kuluotaimella sekä kauko-ohjattavalla robotilla, johon oli asennettu videokamera ja gradiometri. Videokameran avulla mahdollisia kohteita pystyttiin varmentamaan visuaalisesti ja gradiometrillä paikannettiin rautapitoisia kohteita. Bonnell kävi läpi tilastoja ja esimerkkejä "kaasuputkimaiden" vesialueilta tehdyistä arkeologisesti kiinnostavista löydöistä: Venäjältä on paikannettu 17 hylkyä, Suomesta 23 hylkyä, Ruotsista 12 hylkyä, Tanskasta 41 Tanskan

museolain suojelupiiriin kuuluvaa esinettä sekä Saksasta 24 hylkyä. Saksassa nostettiin ja dokumentoitiin arkeologisesti vuosien 2008 ja 2009 aikana yksi Suuren Pohjan Sodan aikana (1700–1721) upotetuista kahdestakymmenestä aluksesta, jotka tukkivat Greifswaldin lahtea. Vuonna 2010 samalla paikalla dokumentoitiin ja sijoitettiin uuteen paikkaan pienemmän rahtilaivan hylky. Meriarkeologisen aineiston lisäksi Nord Stream AG on koonnut kattavaa tietoa Itämeren biologisista olosuhteista. Kaikki tutkimusten aikana koottu tieto luovutetaan kyseisten maiden viranomaisten ja tutkijoiden käyttöön.

Bonnellin yleisesityksestä saimme kattavan taustatiedon seuraavaa esitelmää varten, jossa Museoviraston erikoistutkija Stefan Wessman esitteli Suomen osuuden kaasuputken laskualueen inventoinnista sekä kertoi tarkemmin kiinnostavimmista löydöistä. Wessman kävi läpi Nord Stream AG:n varoin Museovirastoon palkattuna asiantuntijana yhtiön tuottamaa viistokaiku- ja muuta materiaalia yhteensä kymmenen kuukauden ajan vuosina 2008 ja 2009. Työn tuloksena oli raportti, jossa arvioitiin mitkä merenpohjan kartoituksissa havaituista kohteista olivat kulttuuriperintökohteita ja esitettiin kuinka niitä tulee huomioida putkenlaskuhankkeessa. Wessman esitelmöi otsikolla *Nord Stream AG – Protecting underwater cultural heritage during the planning and construction of a natural gas pipeline*. Inventoinnin aikana tarkastettiin 1,6 kilometriä leveä ja 375 kilometriä pitkä kaasuputken asennuskäytävän alue. Merenpohjaa tutkittiin yhteensä 75 000 hehtaaria! Näin laajasta alueesta muodostui noin 10 000 kilometriä viistokaikua materiaalia tutkittavaksi, joka sisälsi noin 100 000 anomaliaa eli mahdollista kohdetta. Näistä 17 000 kuvattiin ROV:lla. Tästä aineistosta haarukoitui loppujen lopuksi noin 50 ennestään tuntematonta kohdetta, joita arvioitiin kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Tietoa merenpohjan kohteista kerättiin viistokaikun lisäksi monikeilaluotaimella ja gradiometrillä. Kulttuurihistoriallisesti kiinnostavia löytöjä

runsaammin merenpohjasta löytyi kuitenkin kaikenlaista tavaraa aina autoista, pesukoneista ja kauppakärryistä tietokoneisiin puhumattakaan monenlaisesta metalliroskasta. Mereen on aina ollut helppo lakaista niin roskat, jätteet kuin jäännöksetkin, jotka tulevaisuudessa muodostavat meriarkeologian tutkimuskohteita. Teemasta kuultiin myös Minna Leinon esitelmässä. Oman lukunsa Itämerellä muodostavat ensimmäisen ja toisen maailmansodan perintönä merenpohjaan jääneet räjähteet ja alusten hylyt, joita käsiteltiin myös seuraavassa esityksessä. Viistokaikuaaineistossa tavattiin kuitenkin myös yli sata vuotta vanhoja kohteita, joista Wessman nosti esiin vuosiin 1780–1820 ajoitetun, ennestään tuntemattoman tykkijollan, joka on säilynyt yli sadan metrin syvyydessä lähes eheänä.

Molemmat esitelmät herättivät runsaasti kysymyksiä yleisön piirissä, mutta niiden jälkeen jäi aikaa Badewanne Oy:n Juha Flinkmanin loppukevennykselle *Wrecks on film – international interest on Baltic Sea wrecks*, jossa hän kertoi sukeltajien vapaaehtoistyöstä Suomen merellisen kulttuuriperinnön hyväksi, sekä saimme katsoa tuoreen trailerin tulevasta kansainvälisestä dokumentista *Secrets of the Baltic*, jonka Badewanne-ryhmä on koonnut yhteen vuosien työn tuloksena yhteistyössä KPI/Pipeline 39 kanssa National Geographic International -kanavalle. Dokumentti kertoo toisen maailmansodan aikana käydystä sukellusvenesodasta Suomenlahdella, sekä sen muistona Suomenlahden pohjassa leppävistä neuvostoliittolaisista, suomalaisista sekä saksalaisista hylkyistä. Dokumentti julkaistaan keväällä 2012. Lisäksi Flinkman kertoi ryhmän työskentelytavoista painottaen hyviä suhteita viranomaisiin sekä molemminpuolisen yhteistyön hedelmällisyyttä. Sukeltaminen ja vedenalaistyö ovat aikaa vieviä ja kalliita toteuttaa, mutta kova työ sekä rakkaus harrastusta kohtaan ovat johtaneet Badewanne-ryhmän tekemään uskomattomia vedenalaisia löytöjä, jotka he haluavat muun muassa tulevan dokumentin myötä tuoda myös suuren yleisön nautittavaksi.

Iltapäivän kahvitauon jälkeen kuulimme kahden ruotsalaisen vedenalaisuustyöhön erikoistuneen firman omista meriarkeologisista tutkimuksista. Suomessa vastaavia firmoja ei juuri ole perustettu, mutta iltapäivän aikana saimme kuulla siitä, miten riittävillä resursseilla sekä ammattitaidolla on suuri merkitys kajoamattoman vedenalaistutkimuksen edistämisessä. Göran Ankarlilja, jonka yhtiö Aqua Arkeologen Sverige, on erikoistunut meriarkeologiseen tutkimukseen, aloitti session kertomalla johtamastaan HUMA-projektin (*Heritage Underwater Maritime Archaeology*) tutkimuksesta *The horrible night in 1566 and the loss of the Danish-Lübeck fleet – Maritime archaeological investigations of an almost vanished fleet*. Projekti keskittyy tutkimaan Gotlannin vedenalaista kulttuuriperintöä ja erityisesti tanskalais-lyypekkiläisen laivaston tuhoutumista yhden myrskyn aikana Visbyn edustalla vuonna 1566. Projekti tekee yhteistyötä muun muassa Södertörn Högskolan sekä Syddansk Universitetin kanssa ja se alkoi jo vuonna 2007. Projektin kenttätyöt ovat keränneet joka kesä suuren vapaaehtoisten sukeltajien joukon, jotka ovat halukkaita oppimaan meriarkeologian menetelmiä sekä tutkimaan historiaa. Projekti järjestää myös joka kesä Visbyssä yleisölle avoimen tapahtumapäivän, jossa meriarkeologisten tutkimusten lisäksi kerrotaan 1500-luvun elämästä Gotlannissa ja elävöitetään historiaa kaikkein pienimmille. Kenttäkaudella 2010–2011 tutkittiin lähemmin aikaisemmin inventoituja hylkyjäänteitä Visbyn edustalla. On hämmästyttävää, miten paljon esineitä merenpohjassa on edelleen säilynyt, vaikka itse alusten jäänteet ovat aikojen kuluessa melkein täysin kadonneet. Rajallista meriarkeologista aineistoa täydentävät historialliset lähteet, joita laivaston tuhoutumisesta on säilynyt runsain määrin, mikä osaltaan myös kertoo tämän yksittäisen tapahtuman jäsinyttävydestä aikalaisille. Arkeologin aineisto kertoo kuitenkin konkreettisesti alusten jokapäiväisestä elämästä sekä varustelusta. Tutkimukset jatkuvat kesällä 2012 ja Ankarlilja toivotti tervetulleiksi

myös suomalaiset vapaaehtoisuuskeltaajat, joita ei vielä tähän mennessä ole näkynyt Visbyn muuten kansainvälisessä tutkimusjoukossa.

Intensiivisen ja kiinnostavan päivän päätti Marin Mätteknikin toimitusjohtaja ja perustaja Ola Oskarsson esitelmöimällä yhtiön paikantamasta hylystä, joka on esiintynyt viime aikoina myös mediassa: *Ghost-ship, an intact 17th century Dutch merchantman found in the Baltic Sea. Non intrusive archaeology at 130 m waterdepth*. Vuonna 2003 Gotska Sandön saaren läheisyydestä löytynyttä 1600-luvun hylkyä on tutkittu vuonna 2009 alkaneessa kansainvälisessä tutkimusprojektissa, jossa yhdistyvät meriarkeologia, uusin syvänmeren tutkimustekniikka sekä dokumenttifilmin tuottaminen kansainvälisille markkinoille. Hyllyn tutkimuksissa on käytetty muun muassa erilaisia kaukokartoitustekniikoita viistokaikuluotaimista erilaisiin monikeilakaukuluotaimiin sekä sukellusrobotteja. Vuodesta 2009 lähtien Marin Mätteknik on tehnyt yhteistyötä Södertörn Högskolan MARIS-instituutin kanssa hyllyn tutkimuksissa. Hylky on muun muassa osa yliopistossa tehtävää meriarkeologista väitöskirjatyötä. Tutkimusten aikana lähes kokonaisena säilynyt hylky on voitu tunnistaa flöittityyppiseksi hollantilaiseksi alukseksi, joka on rakennettu vuoden 1650 tietämillä. Hyllyn perästä merenpohjasta löytynyt puisen joutsenen jänne puolestaan kertoo aluksen nimen olleen todennäköisesti Swan. Tutkimukset tähtäävät myös uusien metodien kehittämiseen arkeologiseen tutkimukseen sekä dokumentointiin syvyydessä, jossa ei voida käyttää sukeltajia. Viime aikoina Ruotsissa syvänmeren tutkimus onkin ollut menestyksekkästä, mistä kertovat osaltaan myös uudet lähes kokonaisten hylkyjen löydöt, kuten Svärdet ja Mars.

Lopuksi

Meriarkeologia on aina ollut ja tulee aina olemaan luonteeltaan kansainvälinen tutkimusala ja tiedon karttuessa monipuoli-

set kontaktiverkostot tulevat olemaan tutkimuksessa yhä tärkeämmässä roolissa. *Tietoa pintaan!*-seminaari oli hyvä esimerkki siitä, miten suuren kansainvälisen yhtiön, viranomaisten, tutkijoiden sekä sukeltajien kiinnostuksen kohteet ja tavoitteet voivat käydä yksiin. Toisaalta viranomaisten ja yliopistojen tarjoamien tutkimusmahdollisuuksien kavetessa entisestään tulevat myös erilaisten kansainvälisten yhtiöiden ja yhteisöjen tarjoamat sponsorirahat ja tuki saamaan entistä suuremman merkityksen. Uskon, että meriarkeologia alana ja ammattikuntana toivottaa tervetulleeksi myös mahdollisuuden tätä kautta levittää tietoa vedenalaisesta kulttuuriperinnöstä ja sen suojelusta. Myöskään hylyistä ja merihistoriasta kiinnostuneita sukeltajia ei sovi unohtaa. Sukeltaminen harrastuksena on yhä yleisempää. Meriarkeologien sekä merihistorioitsijoiden tulisi tuottaa tietoa merellisestä menneisyydestämme sukeltajien ja muiden kiinnostuneiden tarpeisiin sekä tarjota asiantuntemuksemme hylkyjä merenpohjan kartoituksessa löytävien yhtiöiden käyttöön. Itämeren piirissä on tässä mielessä hyvä tilanne, että viranomaiset, yhtiöt sekä harrastajat tekevät suurimman osan aikaa hedelmällistä yhteistyötä, kuten saimme tämänkin seminaarin aikana kuulla. Vapaaehtoiset sukeltajatutkijat ovat voimavara, jota ilman ala olisi varmasti köyhempi. Tulevaisuudessa projektien ja vapaaehtoistyön merkitys tulee kasvamaan ja sitä kautta alalle saattaa tulla myös kaupallista toimintaa. Osin tällaista on jo kehitettykin.

Ikävän poikkeuksen Itämeren hyvästä tilanteesta tekevät ne muutamat harrastajasukeltajat, joita ei kiinnosta historia niinkään kuin hylkylöydöistä saatava (nimellinen) hinta tai niiden keräily omalle takanreunukselle. Mutta meiltä puuttuvat kuitenkin täysin esimerkiksi Aasian ja Etelä-Amerikan vesiltä löytyvät kansainväliset pelastetun tavarain ammatilliset etsijät – suuren luokan hyllynryöstäjät. Tästä sekä lainsäädännöstämme voimme olla ylpeitä samalla kun pyrimme lisäämään yhä entisestään avoimuutta sekä yhteistyötä

viranomaisten, yhtiöiden ja kansalaisten kesken. Yksi uusi tilaisuus tähän on jälleen 11.2.2012, kun Helsingin Messukeskuksen Venemessujen yhteydessä avataan järjestyksessä toinen Hylkysukellusseminaari. Sen yli 400 paikkaa on jo nyt loppuun varattu.

Linkkejä tekstissä mainittuihin projekteihin:

- Nord Stream ja kulttuuriperintö. <http://www.nord-stream.com/fi/tiedotus/tietopankki/>
- Vrouw Maria veden alla-hanke. http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/ärkeologinen_perinto/va_perinto/tutkimukset/vrouw_maria
- Museovirasto, vedenalainen kulttuuriperintö. http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/ärkeologinen_perinto/va_perinto
- Näkin kengissä, Suomenlinnan vedenalaisen kulttuuriperintö. http://www.nba.fi/fi/museot/suomenlinna_museo/nayttelyt
- Badewanne. http://www.badewanne.fi/Aqua_Arkeologen_Sverige_ja_HUMA-projekti. <http://www.aquaarkeologen.se/http://magotland.se/eng>
- Marin Mätteknik ja Ghost ship. http://www.mmt.se/presentation/ghost_ship

Viitteet

- 1 <http://vrouwmariavedenalla.wordpress.com>
- 2 <http://kulttuuriymparisto.nba.fi>

FM Riikka Tevali
Tutkija
Vrouw Maria veden alla-hanke,
Museovirasto
riikka.tevali@nba.fi

Jarkko Saipio

Maatalouden alku Suomessa ja lähialueilla

Varhaisen maatalouden leviämistavat ja kulttuurikonteksti ovat viime aikoina olleet uudelleenarvioinnin kohteena eri puolilla Eurooppaa. Suomen arkeologisen seuran 11.11.2011 Helsingissä järjestämä seminaari *Maatalouden alku Suomessa ja lähialueilla* kokosi yhteen suomalais- ja yleiseurooppalaisnäkökulmia aiheeseen. Yksipäiväinen seminaari oli sekä tiivistä että laaja-alaista kuultavaa. Seikkaperäisen yksittäisten kohteiden esittelyn sijaan huomio oli laajoissa alueellisissa prosesseissa. Omasta puolestani voin todeta, että seminaari tarjosi pohdittavaa pituuteensa nähden huomattavan pitkäksi ajaksi.

Viljan siitepölyjä Suomessa ja lähellä

Uudet viljansiitepölyajoitukset ovat viime vuosina ravistelleet aiempia käsityksiä maatalouden leviämisestä Suomen alueelle. 3000-luvulle eaa. tai jopa varhaisemmiksi osuvia ajoituksia on alkanut tulla sekä Suomesta että-eteläisiltä ja itäisiltä lähialueilta. Utajärven, Raahan ja Vaalan välille 4600–3100 eaa. asettuvaa neljän kohteen ajoituskeskittymää on tosin epäilty jonkin virhelähteen aiheuttamaksi, koska eteläisen Suomen varhaisimmat julkaistut ajoitukset ovat 2000-luvun eaa. viimeisiltä vuosisadoilta (esim. Vuorela & Hicks 1996; Vuorela 1999). FT Teemu Mökkösen esitelmä tarjosi yhteenvedon näistä ja muista kivikautisista viljan siitepölyajoituksista Suomen alueelta. 2000-luvulle eaa. menevistä 13 ajoitus-

tuloksesta viisi on saatu Lounais-Suomesta, viisi Järvi-Suomesta ja kolme pohjoisesta Suomesta. Toistaiseksi julkaisemattomana tutkimustuloksena runsaasti kiinnostusta herätti Mökkösen, Teija Aleniuksen ja Antti Lahelman vuosina 2010–2011 toteuttaman *Kouvolan seutu muinaisuudessa* -tutkimusprojektin yhteydessä Kouvolan Huhdasjärvestä saatuohransiitepölyajoitus noin ajalta 4200 eaa.

Mökkönen on väitöskirjassaan (2011) arvioinut asuinpaikkojen sijainnissa ja luonteessa tapahtuneiden muutosten perusteella, että vähäisen viljelytoiminnan tulo Suomeen saattaisi ajoittua tyypillisen kampakeraamiikan kaudelle. Varhaiskampakeraamiikan kaudelle asettuvaa viljansiitepölyajoitusta voi siis pitää yllättävänä suhteessa aikakauden kokonaiskuvaan. Mökkönen viittasikin esitelmässään siihen ajoittain esiin nousseeseen ajatukseen, että Suomen varhaisimmat viljelyn merkit saattaisivat liittyä toimeentulon sijaan rituaaliseen toimintaan (ks. esim. Taavitsainen et al. 1998).

Useissa päivän aikana kuulluissa esitelmissä käsiteltiinkin laajasti kysymystä siitepölyajoitusten ja arkeologisten aineistojen välisestä suhteesta. Ympäristötieteen dosentti, FT Heikki Simola Itä-Suomen yliopistosta varoitteli liiallisesta luottamuksesta yksittäisiin *cerealia*-tyypin siitepölyhiukkasiin viljelyn merkkeinä. Siitepölyhiukkasen määrittäminen vilja- eli *cerealia*-tyyppiin kuuluvaksi perustuu ensisijaisesti yli 36 µm vähimmäisläpimittaan. Suomessakin on kuitenkin jo kivikaudella kasvanut useita sellaisia luonnonvaraisia

heinäkasveja, joiden siitepölyhiukkaset toisinaan täyttävät kyseisen läpimittakriteerin. Yleisimpiä näistä ovat ojasorsimo (*Glyceria fluitans*), koiranvehnä (*Elymus caninus*) ja tuoksusimake (*Anthoxanthum odoratum*). Ensin mainittua tiedetään asuinpaikkalöytöjen perusteella käytetyn ruokakasvina kivikaudella, mahdollisesti viljakasvien tavoin käsiteltynä (esim. Kubiak-Martens 1999). Simola nostikin erityisesti esiin ojasorsimon mahdollisen roolin Pohjois-Pohjanmaan varhaisneoliittisissa *cereal*-tyypin siitepölymäärittämisessä (ks. Mökkönen 2010). Hän totesi, että erittäin suuren siitepölyhiukkasmäärän laskeminen samasta näytteestä kasvattaa mahdollisuutta, että laskettujen hiukkasten joukossa on joku luonnonkasvista peräisin oleva siitepölyhiukkanen, joka täyttää *cereal*-tyypin kokokriteerin.

Suomen alueen varhaisimpia maatalouden merkkejä etsineiden tutkijoiden voi sanoa suhtautuneen viime aikoina huomattavasti Simolaa luottavammin yksittäisten siitepölyhiukkasmäärittysten todistusvoimaan. Tutkimuksissa on korostettu sitä, että koska vehnän, ohran ja kauran siitepöly ei metsäisessä ympäristössä levitä kovinkaan hyvin, voi pitää onnekkana jos satunnainen viljelytoiminta on jättänyt sedimenttinäytteeseen todisteeksi edes yhden lasketun viljan siitepölyhiukkasen (esim. Alenius et al. 2009; Mökkönen 2010). Mökkönen ja siitepölyanalyysiin erikoistunut geologi Teija Alenius kommentoivatkin Simolan puheenvuoroa toteamalla, että niistä kivikautisista sedimenttinäytteistä, joista on määritetty yksi *cereal*-tyypin siitepölyhiukkanen, on usein löydetty myös muita viitteitä viljelytoiminnasta, kuten metsänraivauksen merkkejä.

Metsästäjä-keräilijäkulttuuritkin toki harjoittavat monesti metsänraivausta ja -polttamista mm. riistaeläinten houkuttelemiseksi, kuten yleisön joukosta myös huomautettiin. Arkeologian professori Peter Rowley-Comry Durhamin yliopistosta viittasi omassa esitelmässään siihen, että Irlannista tunnetaan metsänraivauksen merkkejä jo mesoliittiselta kaudelta,

mutta yksittäiset neoliittista kautta vanhemmat *cereal*-tyypin siitepölyhiukkaset eivät siitä huolimatta tunnu uskottavilta viljelytoiminnan merkeiltä arkeologista aineistoa kokonaisuutena tarkasteltaessa. Vanhin Irlannista määritetty *cereal*-tyypin siitepölyhiukkanen on peräisin suoraan myöhäisjääkaudisesta kerrostumasta (O'Connell et al. 1999).

Kouvolan Huhdajärven ajoitus on ainakin toistaiseksi poikkeuksellinen suhteessa muihin eteläisen Suomen viljansiitepölyajoituksiin. Virossa varhaisiksi maatalouden merkeiksi tulkittujen löytöjen ajoitusjatkumo sen sijaan ulottuu melko katkeamattomana taaksepäin n. 4300 eaa. saakka (ja Akalinseudulla Kaakkois-Virossa kauemminkin), kuten professori Aivar Kriiska Tarton yliopistosta totesi omassa esitelmässään. Muinaiseen maatalouteen liitetty todistusaineisto on Baltian maiden alueella yleensäkin huomattavasti Suomen aineistoa runsaampi ja monipuolisempi, osin paremman säilyvyyden ansiosta. Vanhimmat kuokiksi tulkitut puiset ja kiviset työkalut on ajoitettu 3000-luvulle eaa., samoin vanhimmat viljansiemenpainaukset keramiikassa. Kotieläinluut yleistyvät asuinpaikkojen luuaineistoissa seuraavalla vuosituhannella. Pronssikaudella (n. 1800–500 eaa.) ilmaantuvat piisirpit ja muinaispellot ja maatalouteen liitettävät löydöt lisääntyvät muutenkin huomattavasti.

Virossa useimpien maatalouteen liitettyjen kaivauslöytöjen ajoitus on pelkästään typologinen tai löytökontekstiin perustuva, joten ajoitukset ovat monesti väljiä tai epävarmoja. Kaiken kaikkiaan vaikuttaa kuitenkin selvältä, että maatalouskulttuuri on omaksuttu Viron alueella selvästi aikaisemmin kuin Suomenlahden pohjoispuolella. Myöhäispronssikaudella (1100–500 eaa.) maatalous lyö jo vahvasti leimansa arkeologiseen aineistoon niin rannikkoalueilla kuin sisämaassa (tämä on sikäli mielenkiintoista, että pronssikauden kulttuurinen kahtiajako ”rannikkoon” ja ”sisämaahan” näyttää samankaltaiselta kuin usein on esitetty Suomessa). Kriiska

totesi, että yhdistämällä siitepölyajoitukset arkeologiseen löytöaineistoon voidaan sanoa, että Viron alueella on jo 2000-luvulla eaa. edetty maatalouskokeiluista maatalouden liittyvän tietotaidon hallitsemiseen, vaikka pyynnillä onkin vielä ollut merkittävämpi rooli toimeentulossa.

Karja ja nuorakeramiikka

Eurooppalaisen ulottuvuuden seminaariin toi Bristolin yliopistossa työskentelevän PhD Volker Heydin nuorakeramiikan leviämistä käsittelevä esitelmä. Suomessa kiisteltiin vielä varsin äskettäin siitä, onko maatalous levinnyt Suomeen jo nuorakeramisen kulttuurin kaudella (esim. Edgren 1999). Nyt vaikuttaa jo siltä, että nuorakeramikot olisivat aivan liian myöhäinen ehdokas Suomen ja Baltian alueen varhaisen maatalouden alkulähteeksi.

Asiaa korostaa se, että Heydin nuorakeramiikkaa käsittelevien kronologisten tutkimusten myötä Suomessa on viime aikoina alettu tunnustaa, että vakiintunut suomalaisen nuorakeramiikan alkuajoitus 3200 eaa. on yleiseurooppalaisessa kontekstissa epäuskottavan varhainen. 3000-luvulle eaa. menevät nuorakeramiikan ajoitukset Suomesta perustuvat asuinpaikalta tai haudan pohjalta löytyneen hiilen ajoittamiseen. Jos huomioidaan vain suorat karsta- ja koivutervajoitukset itse keramiikasta, vanhin ajoitus entiseltä tai nykyiseltä Suomen alueelta on n. 2900–2600 eaa. Kaukolan Lavamäestä, Karjalan kannakselta. (Mökkönen 2011: 17–18.)

Heyd liittää nuorakeramisen kulttuuripiiriin synnyin Mustanmeren ja Kaspianmeren pohjoispuolisilla aroalueilla vallinneesta Jamnaja-kulttuuripiiristä (n. 3500–2300 eaa.) lähteneisiin vaikutteisiin. Keski-Eurooppaan nuorakeramisen kulttuuripiiriin katsotaan levinneen vasta n. 2900 eaa. alkaen. Heydin arvion mukaan nuorakeramisen kulttuuripiiriin synnyssä ei kuitenkaan ollut kyse arojen väestön levittäytymisestä keskiseen ja pohjoiseen Eurooppaan vaan

syvällisiin muutoksiin johtaneista materiaalisista, uskonnollisista ja sosiaalisista vaikutteista. "Neolitisoitumiseksi" ilmiötä ei voi kutsua, koska Eurooppa oli suurimmaksi osaksi neolitisoitunut jo paljon ennen nuorakeramisen kulttuuripiiriin syntyä. Heydin mukaan nuorakeramisessa "kulttuuripaketissa" olikin kyse pikemmin "karjaistumisesta". Nuorakeraminen asuinpaikka-aineisto Sveitsin ja Etelä-Saksan alueelta viittaa karjanhoidon hallitsevaan asemaan maanviljelyyn nähden ja asutusmallin muuttumiseen aiempaa liikkuvammaksi.

Suomessa mm. Jukka Kylli (2001) on esittänyt, että nuorakeraminen asutusmalli olisi täälläkin perustunut laidunmaalta toiselle siirtymiseen. Espoon ja lähialueiden esihistoriallisia toimeentulomalleja tutkiessaan hän totesi perusleireiksi luokiteltavien asuinpaikkojen siirtyneen nuorakeramisella kaudella laidunnukseen ja rehunkeruuseen sopiviin paikkoihin. Tästä tullaan kuitenkin siihen usein esitettyyn kysymykseen, miksi nuorakeramisten asuinpaikkojen löytöaineistot ovat Suomessa niin vahvasti pyyntielinkeinoihin liittyviä. Heyd tarjosi kysymykseen useita vaihtoehtoisia vastausmalleja. Ehkä nuorakeraminen kotieläintalous menestyi Suomen silloisissa oloissa niin huonosti, että siitä luovuttiin alun jälkeen kokonaan. Ehkä se menestyi sen verran hyvin, että vakiinnutti asemansa, mutta kuitenkin sen verran huonosti, että sen rinnalle omaksuttiin huomattavassa määrin paikallista pyyntitaloutta. Ehkä se menestyi hyvin, mutta sen harjoittaminen rajoittui pieneen osaan väestöä. Ehkä se menestyi hyvin ja sitä harjoitettiin yleisesti, mutta orgaanisen aineksen huono säilyvyys Suomen maaperässä on paljolti peittänyt tämän puolen nuorakeramisesta taloudesta.

Neolitisoitumisen leviäminen Euroopassa

Yhä uusien kivikautisten viljansiitepölyajoitusten myötä Suomessa alkaa näyttää

siltä, että maatalouskulttuurin omaksuminen on täällä päin ollut huomattavan hidas, jopa tuhansia vuosia kestänyt prosessi. Peter Rowley-Conwy on tullut siihen tulokseen, että maatalouden leviämisprosessi on ollut Euroopassa yleensä päinvastoin nopea. Hänen tulkintansa mukaan Euroopan mesoliittinen väestö ei omaksunut maataloutta vähitellen, vaan uusi elinkeino levisi alueelta toiselle valmiina pakettina migraatioiden tuloksena. Hänen mielestään kivikautisesta Euroopasta ei löydy todisteita ”mesoliittisesta maataloudesta”. Rowley-Conwy huomautti esitelmässään, että jos metsästäjä-keräilijäyhteisön asuinpaikan luuaineistosta löydetään muutaman prosentin verran kotieläinten luita, löydöt tulkitaan helposti osoitukseksi kyseisen yhteisön harjoittamasta ”pienimuotoisesta karjanhoidosta” pysähtymättä lainkaan miettimään, mitä tällainen toimeentulomalli yhteisöltä edellyttäisi. Jos metsästäjä-keräilijöiden asuttaman alueen yhteisöillä on kullakin pari lehmää, niin mistä he saavat sonneja niitä siittämään? Onko jollakin yhteisöstä sonnimonopoli vai kierrätetäänkö sonneja jotenkin? Ja miten pyyntinäkökohdista tarkoituksenmukaiseen vuotuiskiertoon sopisi kotieläinten mukana kuljettaminen? Rowley-Conwyn mukaan ”mesoliittisia kotieläinluulöytöjä” tuottaneiden kohteiden stratigrafian tarkempi tutkiminen tavallisesti paljastaa, että luut voivat yhtä hyvin olla neoliittisista kerrostumista.

Rowley-Conwy arvelee neolitisoitumisen edenneen Euroopassa ”sammakonloikkina” maataloutta harjoittaneiden yhteisöjen perustaessa siirtokuntia uusille alueille (tyypillisesti vesiteitse). Yhtenä osoituksena tästä hän mainitsi elämäntavoiltaan mesoliittisten seutujen olemassaolon neoliittisten alueiden välissä Apenniinien niemimaan ja Atlantin välisellä Välimeren rannikkokaistaleella 5000-luvulla eaa. Maataloutta harjoittavat yhteisöt ohittivat rannikkoa pitkin länteen päin levittäytyessään suosiolla tietyt alueet, missä paikalliset yhteisöt jatkoivat mesoliittista elämäntapaa vielä satojen vuosien ajan.

Myös Brittein saarilla varhaisimmat kohteet, joissa on merkkejä maataloudesta, viittaavat Rowley-Conwyn tulkinnan mukaan meritse neoliittisen kauden alussa saapuneeseen väestöön. Kohteiden sijainnin ja yhtenäisten ajoitusten ohella yksi mahdollinen todiste on Skotlannin Orkney-saarten luuaineistoon neoliittisella kaudella ilmaantunut kenttämyyrän alalaji (*Microtus arbalis orcadensis*). Muualla Brittein saarilla ei kenttämyyriä ole ollut neoliittisella kaudella eikä muulloinkaan, Orkney-saarten megaliittikulttuurin lähtöalueeksi arvelussa Bretagnessa sen sijaan kyllä.

Rowley-Conwy kiinnitti huomiota myös siihen, että maatalouden eteneminen näyttää pysähtyneen keskieurooppalaisen nauhakeraamisen kulttuurin ja eteläskandinaavisen Ertebølle-kulttuurin (n. 5300–3950 eaa.) väliselle rajalle jopa puolentoista tuhannen vuoden ajaksi. Nekin pari nauhtaeläimen luuta, jotka on liitetty Ertebølle-kulttuuriin, ovat vertailevien luumittausten perusteella peräisin todennäköisemmin alkuhärkälehmistä kuin domestikoiduista sonneista. Pyynnistä ja keräilystä elänyt Ertebølle-kulttuuri oli ilmeisesti taloudellisilta ja väestöresursseiltaan niin rikas, etteivät maataloutta harjoittaneet yhteisöt kyenneet levittäytymään sen alueelle pitkään aikaan.

Poikkeustapaus Suomi?

Sitä mukaa, kun tieto Baltian alueen varhaisesta maataloudesta on karttunut, on käynyt yhä selvemmäksi, että maatalouden eteneminen Suomessa on ollut poikkeuksellisen hidasta myös Suomenlahden etelärantaan verrattuna. Rowley-Conwyn näkemyksen mukaan Euroopan mesoliittiset yhteisöt eivät missään varsinaisesti omaksuneet maataloutta oma-aloitteisesti, vaan ne neolitisoitiin ulkoa käsin. Tämä avaa kiintoisia näkökulmia maatalouden hitaalta ja vähittäiseltä vaikuttavaan etenemiseen Suomessa Lähimenneisyyteen tai jopa nykypäivään saakka sinnitelleet

metsästäjä-keräilijäkulttuurit ovat vaikuttava osoitus siitä miten kovaa ulkoista painetta maatalouskulttuurin omaksuminen monesti vaatii. Ehkä myöhäiskivikautinen ja varhaismetallikautinen Suomi ei yksinkertaisesti vetänyt puoleensa riittävästi neolitisoitipainetta. Sisä-Suomen neoliittisten ja varhaismetallikautisten asuinpaikkojen erojen perusteella vaikuttaa siltä, että alkanut neolitisoitumiskehitys on ainakin sisämaan kulttuuripiirissä saattanut jopa taantua varhaismetallikauden alussa, mahdollisesti väestöromahduksen tuloksena (ks. esim. Lavento 2001). Kylämäisen asutuksen vaihtuminen varhaismetallikaudelle tultaessa liikkuvampaan asutusmalliin Järvi-Suomen alueella ja Perämeren rannikolla on epäilemättä heikentänyt maatalouskulttuurin läpilyönin edellytyksiä (varsinkin, jos elämäntavan muutos oli seurausta ilmaston vähittäisestä kylmenemisestä).

Kysymys karjanhoidosta maanviljelylle haastavilla alueilla on luonnollisesti olennainen myös Suomen alueen varhaista maataloutta pohdittaessa. FT Kristiina Mannermaa tekikin seminaarin lopussa kommenttipuheenvuorossaan yhteenvedon Suomen esihistoriallisista kotieläinluulöydöistä. Sisä-Suomen varhaismetallikautisten luuaineistojen voi sanoa tukevan Rowley-Conwyn skeptistä asennetta sitä kohtaan, että ”pienimuotoinen karjanhoito” olisi ollut houkuttelevaa vuotuiskiertoa harjoittavien metsästäjä-keräilijäyhteisöjen silmissä. Ahvenanmaalta ja Suomen lounaisrannikolta tunnetaan jo varsin paljon kotieläinluulöytöjä kivikautisista tai varhaismetallikautisista konteksteista, mutta varhaismetallikautisen Järvi-Suomen osalta löytöaineisto on edelleen äärimmäisen niukka ja epävarma. Toisaalta FT Teija Alenius (2007) on avoimilla paikoilla viihtyvän katajan (*Juniperus*) osuuden lisääntymisestä Järvi-Suomen siitepölyaineistoissa varhaismetallikaudella päätellyt, että alueella olisi tuolloin harjoitettu laiduntamista. Kuten edellä on todettu, metsästäjä-keräilijöiden tiedetään kuitenkin monesti harjoittaneen metsänraivausta riistaeläinten houkutte-

lemiseksi ja tiettyjen luonnonkasvien suosimiseksi.

Karjanhoidon vakiintuminen on kaiken kaikkiaan saattanut olla Suomen alueella yllättävän kitkaista. Jukka Kylli (2001) tuli tutkimuksessaan siihen tulokseen, että ainakin Espoon seudulla meripyynti olisi nuorakeraamisen kauden jälkeisellä Kiukaisten kulttuurin kaudella tullut uudestaan tärkeimmäksi asuinpaikkojen sijoittumiskriteeriksi. Varhainen maatalous on siis ilmeisesti vaatinut jatkuvaa sopeutumista perinteisten resurssikeskittymien vetovoimaan myös lounaisessa Suomessa.

Bibliografia

- Alenius T. 2007. *Environmental change and anthropogenic impact on lake sediments during the Holocene in the Finnish – Karelian inland area*. Academic dissertation. University of Helsinki. Publications of the Department of Geology D11.
- Alenius, T., Lavento, M. & Saarnisto, M. 2009. Pollen-analytical results from Lake Katajajärvi: Aspects of the history of settlement in the Finnish inland regions. *Acta Borealia*, Vol. 26, No. 2: 136–155.
- Edgren, T. 1999. Alkavan rautakauden kulttuurikuva Länsi-Suomessa. Fogelberg, P. (toim.) *Pohjan poluilla – suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*: 311–333. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153.
- Kubiak-Martens, L. 1999. The plant food component of the diet at the late Mesolithic (Ertebolle) settlement at Tybrind Vig, Denmark. *Vegetation History and Archaeobotany*, Vol. 8, No 1: 117–127.
- Kylli, J. 2001. Asutussysteemi ja toimeentulo muinaisessa Espoossa ja lähiympäristössä. *Muinaistutkija* 1: 2–13.
- Lavento, M. 2001. *Textile Ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus – Nine Variations and Fugue on a Theme of C.F. Meinander*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 109.

- Möckönen, T. 2010. Kivikautinen maanviljely Suomessa. *Suomen Museo* 2009: 5–38.
- Möckönen, T. 2011. *Studies on Stone Age Housepits in Fennoscandia (4000 –2000 cal BC): Changes in ground plan, site location and degree of sedentism*. Helsinki.
- O'Connell, M., Huang, C.C. & Eicher, U. 1999. Multidisciplinary investigations, including stable-isotope studies, of thick Late-glacial sediments from Tory Hill, Co. Limerick, western Ireland. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, Volume 147, Issues 3–4: 169–208.
- Taavitsainen, J-P Simola, H. & Grönlund, E. 1998. Cultivation history beyond the periphery: Early agriculture in the North European boreal forest. *Journal of World Archaeology* 12 (2): 199–253.
- Vuorela, I., Hicks, S. 1996. Human impact on the natural landscape in Finland. A review of the pollen evidence. *Pact* 50: 245–257.
- Vuorela, I. 1999. Viljelytoiminta Suomessa paleoekologisen tutkimuksen kohteena. In: Fogelberg, P. (toim.) *Pohjan poluilla – suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*: 143–151. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153.

FM Jarkko Saipio on jatko-opiskelija Helsingin yliopiston Arkeologian opintoina.

jarkko.saipio@helsinki.fi

Matti Leiviskä

Viikinkiaika Suomessa -seminaarit Helsingissä 28.–29.4. ja 11.–12.11.2011

Tausta

Monitieteisyys on noussut viime vuosina eräänlaiseksi muoti-ilmiöksi monilla tieteenaloilla. Se voidaan ymmärtää hyödylliseksi vastareaktioksi tiedon ja tutkimuksen jatkuvalle pirstaloitumiselle yhä pienempiin ja erikoistuneempiin osa-alueisiin. Informaatiotulvan keskellä tutkijan on käytännössä mahdotonta hallita kaikkea oma alansa, saatikka muiden tieteiden tuoreinta tutkimusta. Seurauksena on kokonaiskuvan hämärtyminen. Monitieteiset tutkimushankkeet pyrkivät korjaamaan tätä ongelmaa saattamalla eri alojen asiantuntijat yhteen ja saamaan näin aikaan kanssakäymistä eri tieteiden välillä.

Viikinkiaika Suomessa – Viking Age in Finland on vuonna 2011 käynnistynyt tieteidenvälinen tutkimushanke, jonka keskeisimpänä tavoitteena on tutkia viikinkiaikaa suomalais-karjalaisilla kulttuurialueilla, yhdistää eri tieteenalojen tarjoamat aineistot ja tiedot sekä tarjota tutkijoille tilaisuus perehtyä muiden alojen mahdollisuuksiin ja rajoituksiin viikinkiaikaa tutkittaessa. Hankkeen lopullisena tavoitteena on luoda ajanjaksosta entistä kokonaisvaltaisempi kuva nykyisen Suomen ja Karjalan alueella.

Hankkeen käynnistysvuonna (2011) keskityttiin viikinkiajan yleiskuvan luomiseen eri tieteenalojen näkökulmasta kahdessa eri seminaarissa, joiden järjestämiseen saatiin tukea Suomen Kulttuurirahastolta. Seminaareja isännöi Helsingin yliopiston Folkloristiikan laitos. Niiden järjestelyistä

vastasi hankkeen ydinryhmä, jonka muodostavat Lassi Heininen (politiikka, Lapin yliopisto), Sirpa Aalto (historia, Oulun yliopisto), Joonas Ahola (folkloristiikka, Helsingin yliopisto), Frog (folkloristiikka, Helsingin yliopisto), Ville Laakso (arkeologia, Turun yliopisto) ja Clive Tolley (kielitiede, Turun yliopisto).

Arkeologiaa ja luonnontieteitä – ensimmäinen seminaaripäivä 28.4.

Viikinkiaika Suomessa -tutkimushankkeen avausseminaari järjestettiin Helsingin yliopiston Folkloristiikan laitoksella 28.–29. huhtikuuta 2011. Seminaarin alaotsikkona ja kantavana teemana oli ”Viikinkiajan määrittely eri tieteenalojen lähestymistapojen valossa”. Tilaisuuden avasi YTT Lassi Heininen Lapin yliopistosta. Hän pyrki puheessaan luomaan yleiskuvaa Suomen viikinkiajasta ja asemoimaan alueen geopolitiittista tilannetta. Viikinkiajalla tarkoitetaan Suomessa ja muualla Pohjois-Euroopassa noin vuosille 800–1050 jKr. sijoittuvaa ajanjaksoa, jolle luonteenomaisia piirteitä ovat ihmisten lisääntynyt liikkuvuus ja Skandinavian asukkaiden levittäytyminen uusille alueille. Nykyisen Suomen ja Karjalan alueen kulttuurialueiden muotoutumiselle tällä ajanjaksolla on ollut ratkaiseva merkitys.

Ensimmäisen varsinaisista esitelmistä piti arkeologi Ville Laakso, joka käsitteli

viikinkiaikaa nimenomaan sen arkeologisten haasteiden näkökulmasta. Löytöaineiston valossa se erottuu selvästi muista ajanjaksoista, niin esinetyyppien kuin hautaustapojenkin osalta. Mielenkiintoinen piirre on, että viikinkiajan esineistössä näyttävät korostuvan vilkkaat ulkomaiset yhteydet, kun taas kiinteiden jäänteiden, kuten hautausten, osalta Suomen alue eroaa selvästi naapuristaan. Suurin ongelma ajanjakson arkeologisessa tutkimuksessa on kiinteiden löytöjen rajoittuminen lähes yksinomaan kalmistoihin. Koska muita muinaisjäännöstyypppejä, esimerkiksi asuinpaikkoja, ei juuri tunneta, perustuvat tiedot ja olettamukset viikinkiajan asutuksesta sekä kauppa- ja kulttuurisuhteista valtaosin kalmistoihin ja niistä löytyneisiin esineisiin. Suurin osa Suomesta jää tämän kalmistokulttuurin ydinalueen ulkopuolelle. Sen sijaan erilaisia irtolöytöjä eli esineitä, joita ei ole pystytty kytkemään kiinteisiin muinaisjäännöksiin, on löydetty käytännössä joka puolelta maata. Samat ongelmat koskettavat toki myös monia muita esihistorian ajanjaksoja, samoin kuin Laakson esitelmässään esille nostamat arkeologisen aineiston tulkinna ja ajoituksen haasteet.

Toisen arkeologista aineistoa käsitelleen esitelmän piti Kansallismuseon rahakammion yli-intendentti Tuukka Talvio, joka kertoi viikinkiajan rahalöydöistä Suomessa ja lähialueilla. Talvion mukaan suurin osa Suomen myöhäisen rautakauden rahalöydöistä ajoittuu 800–1000-luvulle. Rahaa käytettiin täällä etupäässä maksuhopeana mutta myös koruina. Rahalöytöjen valossa viikinkiajan Suomi näyttäytyy naapurialueisiin verrattuna hyvin syrjäisenä alueena, sillä täältä löydettyjen rahojen kokonaismäärä (7000 rahaa) jää mitättömän pieneksi vaikkapa Ruotsin (44 500) ja Viron (17 500) lukuihin verrattuna. Rahalöytöjen lisäksi Talvio halusi esitelmässään herättää keskustelua viikinkiajan määrittelemisestä Suomen esihistorian tutkimuksessa, erityisesti rajanvedosta viikinki- ja ristiretkiajan välillä sekä näiden periodinimien mielekkyydestä.

Seuraavat kolme esitelmää edustivat seminaarin luonnontieteellistä näkökulmaa.

Ensin Ilmatieteenlaitoksen tutkija Heikki Tuomenvirta kertoi erilaisista ilmastotiedon lähdeaineistoista. Tarkkoja havaintoja ja mittaustietoja on saatavilla vasta muutamalta sadalta vuodelta ja epäsuoraa kirjallista lähdeaineistoa vain hieman pidemmältä ajalta. Niitä edeltävältä ajalta voidaan saada tietoja erilaisista ”luonnon arkistoista”, joita ovat muun muassa jäätiköt, suot, merien ja järvien pohjasedimentit sekä puiden vuosilustot. Niiden avulla on mahdollista saada ilmastotietoja erittäin pitkältä ajalta ja parhaimmassa tapauksessa jopa vuoden tarkkuudella. Esitelmänsä lopuksi Tuomenvirta kertoi viikinkiajan ilmastosta nykyisen tutkimuksen perusteella.

Helsingin yliopiston tutkija Teija Alenius kertoi esitelmässään, mitä siitepölyanalyysi voi kertoa viikinkiajasta. Analyysin lähtökohtana on, että järvien pohjasedimentteihin kertyy niiden valuma-alueelta orgaanisen ja mineraaliaineksen lisäksi runsaasti siitepölyhiukkasia. Kerrostumiin on siis tallentunut kuva alueella vuosituhansien kuluessa tapahtuneista kasvillisuuden muutoksista, joihin myös ihminen on voinut osaltaan vaikuttaa. Sedimenttikerroksissa esimerkiksi puiden siitepölyn väheneminen ja ruohokasvien lisääntyminen voi viitata metsän raivaamiseen. Viljan siitepölyn löytyminen on jo selvä todiste maanviljelystä. Siitepölyanalyysin rajoituksen ovat kuitenkin moninaiset. Toiset siitepölyt voivat kulkeutua hyvin pitkiä matkoja, kun taas toisten leviämisalue jää hyvin pieneksi. Osaltaan kulkeutuminen riippuu tutkittavan vesistön koosta. Epätarkkuutta on myös eri kerrostumien ajoittamisessa.

Genetiikalle on viime vuosina ladattu suuria odotuksia Suomen väestöhistorian tutkimuksessa, mutta tähänkin tieteenalaan liittyvät mahdollisuuksien lisäksi omat rajoituksensa, joita Helsingin yliopiston tutkija Elina Salmela otti esille omassa esitelmässään. Käytännössä genetiikka on osoittautunut hyvin riippuvaiseksi muiden tieteenalojen tutkimuksesta, sillä perimästä löydettyjen piirteiden tulkinta on mahdo-

tonta ilman toisilta tieteenaloilta, kuten arkeologiasta tai kielitieteistä, saatuja taustatietoja. Toisaalta geneettinen aineisto on lähtökohtaisesti hyvin valikoitunutta. Sekä historiallisina että esihistoriallisina aikoina on koettu lukuisia väestökatastrofeja, niin sanottuja geneettisiä pullonkauloja, joiden aikana on suuri osa alueen väestöstä on menehtynyt. Geneettinen aineisto ei voi kertoa mitään tästä hävinneestä väestöstä. Se voi kertoa vain sellaisista ihmisistä, joiden jälkeläiset ovat selviytyneet nykypäiviin asti. Geneettisen tutkimuksen yleisten mahdollisuuksien ja mahdottomuuksien lisäksi Salmela esitteli lyhyesti tuoreinta tutkimustietoa suomalaisten ja ruotsalaisten geneettisistä yhteyksistä.

Päivän viimeisen esitelmän piti Oulun yliopiston historiatieteissä vaikuttava Sirpa Aalto, joka kertoi viikinkiajasta osana suomalaista historiankirjoitusta. Historiantutkimuksessa termi ”viikinkiaika” on perinteisesti koettu arvolutautuneeksi, skandinaavista, kansallisromanttista nationalismia huokuvaksi, minkä vuoksi sen yhdistäminen Suomen historiaan on koettu ongelmalliseksi. Arkeologian puolella samaa ongelmaa ei ole koettu. Toisaalta myös nykyisessä, yhteyksiä korostavassa historiantutkimuksessa termi on alkanut vapautua painolastistaan.

Ensimmäisen seminaaripäivän aiheet olivat monipuolisia, joskin niiden painotus oli luonnontieteiden puolella. Siksi ne olivat humanisteille erityisen kiinnostavia. Jokaisen esitelmän jälkeen oli varattu riittävästi aikaa kysymyksille ja keskustelulle, joita riittikin hyvin koko päivän ajan. Vapaamuotoisempi sananvaihto jatkui seminaarin jälkeen yhteisessä illanvietossa Folkloristiikan laitoksella. Monia hyviä ajatuksia syntyi ja uusia kontakteja luotiin illan kuluessa.

Myyttejä ja kielen kertomaa – toinen seminaaripäivä 29.4.2011

Toisen seminaaripäivän painotus oli selvästi erilainen ensimmäiseen verrattuna, sillä nyt esitelmät keskittyivät humanistisiin tietoihin: folkloristiikkaan, nimistöntutkimukseen ja kielitieteisiin. Päivä alkoi helsinkiläinen folkloristi Joonas Aholan esitelmällä kalevalaisen epiikan mahdollisuuksista valaista menneisyyden, erityisesti viikinkiajan henkistä kulttuuria. Kalevalaisessa kansanrunoudessa on perinteisesti haluttu nähdä viittauksia varsinkin viikinkiaikaan, vaikka suullisena perinteenä säilyneet runot on tallennettu pääosin vasta 1800-luvulta lähtien. Yhteyksiä on tavallisesti pyritty osoittamaan vertaamalla niitä skandinaaviseen keskiaikaiseen runouteen ja proosaan sekä etsimällä vastaavuuksia viikinkiajan aineellisesta kulttuurista. Laaja vertailu onkin ainoa keino aitojen yhteyksien löytämiseen, kun ottaa huomioon runojen tallennusajan ja viikinkiajan välisen tuhannen vuoden aikaeron. Nykyisessä vertailevassa tutkimuksessa niissä on todella havaittu hyvin vanhoja kerrostumia, joista osa on pystytty kytkemään viikinkiaikaan.

Toisen folkloristiikkaa käsittelevän esitelmän piti Helsingin yliopiston folkloristiikan laitoksen tutkija Frog, joka käsiteli suomalaisten viikinkiajalta periytyviä myyttejä ja mytologiaa. Vanhassa folkloristiikan tutkimuksessa viikinkiaika on esitetty viimeisenä todellisena ”suomalaisena” aikakautena ennen kristinuskon leviämistä. Kalevalaisessa runoudessa, jonka uskottiin kuvastavan tätä aikaa, haluttiin nähdä yhtenäisen ja alkuperäisen suomalaisen mytologinen järjestelmä. Nykyinen tutkimus on luopunut tästä yhtenäisen järjestelmän ajatuksesta. Kansanrunouden mytologinen maailma koostuu useista eri-ikäisistä kerrostumista, joista osa periytyy viikinkiajalta, mutta suuri osa on nuoremmalta ja osa ehkä huomattavasti vanhemmalta ajalta. Pelkästään viikinkiaikaan tai mihin tahansa

muuhun aikakauteen kuuluvaa aineistoa on kuitenkin vaikea eristää muun aineiston joukosta.

Kirjoittajan oma esitelmä käsitteli paikannimistöä varhaishistorian tutkimuksen lähteenä. Paikannimet ovat erittäin pysyviä jäänteitä, ellei koko alue ole täysin autioitunut tai jäänyt pois jatkuvasta käytöstä. Parhaimmassa tapauksessa niissä on voinut säilyä tietoja satojen tai jopa tuhansien vuosien takaisista tapahtumista. Nimen pysyvyys on suorassa suhteessa nimettävän kohteen pysyvyyteen. Esimerkiksi suuri järvi säilyttää nimensä helpommin kuin pieni niitty, koska edellisen käyttäjäryhmä on laajempi. Nimistöä voidaan hyödyntää erityisen hyvin asutushistoriallisessa tutkimuksessa, sillä alueelle muuttanut tai jatkuvasti käyttänyt väestö on tuonut sinne mukanaan myös omaa nimistöään. Jos voidaan osoittaa yhtäläisyyksiä kahden eri alueen nimistön välillä, on niillä todennäköisesti ollut jonkinlainen väestöllinen yhteys keskenään. Päätelmiä ei kuitenkaan pidä tehdä yhden tai kahden nimen avulla, vaan nimiä tai nimiryhmiä täytyy olla useita. On tutkittava alueen koko nimistö, ja sitä on verrattava koko Suomen ja lähi-alueiden nimistöön, mikä tarkoittaa yleensä kymmenien tuhansien nimien seulomista.

Iltapäivän kolme esitelmää lähestyivät viikinkiaikaa kielitieteen näkökulmasta. Aluksi Turun yliopiston tutkija Clive Tolley kertoi viikinkiajan kielikontakteista Suomen alueella, lähinnä suomen ja germaanisten kielten välillä. Esitelmässään Tolley halusi kiinnittää huomiota viikinkiajan aliedustettuun rooliin kielitieteellisessä tutkimuksessa ja herättää keskustelua tutkimuksen kehittämiseksi.

Helsingin yliopiston tutkijan Petri Kallion esitelmä oli aiheeltaan hyvin lähellä edellistä. Hän kertoi, millaista (Etelä-) Suomessa puhuttu kieli oli viikinkiajalla ja millaisia kontakteja alueen asukkailla näyttäisi olleen ulkomaailmaan. Hän korosti, että kielitieteen näkökulmasta viikinkiaika on hyvin lyhyt ja vaikeasti eroteltava aikakausi. Yleensä kielitieteellinen tutkimus keskittyy huomattavasti pidempiin ajan-

jaksoihin. Kallio otti esille myös kielitieteellisen aineiston rajoitukset, sillä päätelmiä voidaan tehdä vain sellaisista kielistä, jotka ovat säilyneet nykypäiviin saakka joko puhutussa tai kirjoitetussa muodossa. Siksi on hyvin mahdollista, että nykyisen Itämeren piirissä on asunut väestöä, josta ei ole jäänyt mitään kielihistoriallista todistusaineistoa, muutamia paikannimiä lukuun ottamatta.

Päivän ja seminaarin viimeisessä esitelmässä Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Janne Saarikivi tarkasteli itämerensuomalaisia kieliä viikinkiajalla. Erityisesti hän halusi herättää keskustelua niin sanotusta jatkuvuusteoriasta, jonka mukaan suomea puhunutta väestöä olisi asunut nykyisen Suomen alueella jo varhaiselta esihistoriallisesta ajalta lähtien. Teorian perusolettamuksiin kuuluu, että monet lainasanat, etenkin germaaniset, olisi omaksuttu vasta täällä. Tätä teoriaa vastaan on esitetty viimeisen vuosikymmenen aikana runsaasti kritiikkiä, ja muutamat tutkijat ovat nykyisin jo valmiita palaamaan takaisin 1900-luvulla vallalla olleisiin, niin sanottuihin maahanmuuttoteorioihin.

Kahden seminaaripäivän tarjonta oli erittäin onnistunut. Parhainta antia olivat eri tieteenalojen asiantuntijoiden tiedot omien alojensa mahdollisuuksia ja rajoituksista viikinkiaikaa tutkittaessa. Monen esitelmän kohdalla sai myös huomata omat vajavaiset tietonsa kyseisestä tieteenalasta. Toisaalta monet lähes kaikkivoipina pidetyt tieteet, kuten genetiikka, palautuivat takaisin maanpinnalle. Ehkä tärkein seminaarista saatu opetus oli, ettei mikään tieteenala voi yksinään antaa lopullista vastausta mihinkään esihistorian kysymykseen, vaan tutkimuksen tueksi tarvitaan aina muiden tieteiden apua. Tämä havainto vahvisti entisestään tunnetta tällaisten monitieteisten seminaarien tarpeellisuudesta. Siksi jäinkin innolla odottamaan hankkeen seuraavaa, marraskuussa järjestettävää seminaaria.

Yhteyksiä – ensimmäinen seminaari päivä 11.11.2011

Viikinkiaika Suomessa -tutkimushankkeen toinen seminaari ”Kulttuurienväliset yhteydet ja niiden merkitys Suomessa viikinkiajalla” järjestettiin puoli vuotta edellisen seminaarin jälkeen 11.–12. marraskuuta 2011. Seminaarin tarjonta oli jälleen erittäin kattava. Osa esitelmän pitäjistä oli samoja kuin edellisellä kerralla mutta enemmistö oli uusia. Erityisesti Pohjois-Suomi oli tällä kertaa paremmin edustettuna. Seminaarista oli tiedotettu aiempaa laajemmin, joten yleisöäkin kertyi mukavasti ja monet heistä osallistuivat myös keskusteluun.

Avauspuheenvuorossaan Lassi Heininen loi yleiskatsauksen viikinkiajan Suomeen ja lähialueisiin. Seminaarin ensimmäisen esitelmän piti Itä-Suomen yliopiston yleisen historian professori Jukka Korpela, joka kertoi Koillis-Euroopan kauppajäsen- ja kulttuurikontakteista etelään viikinkiajalla ja osin myös sen jälkeen.

Päivä jatkui historioitsija Mervi Koskela Vasarun esitelmällä Bjarmia ja pohjoisen kontakteista esihistoriallisen ajan lopulla ja keskiajan alussa. Bjarmia on pitkään ollut arvoitus historiantutkijoille. Alueen historiallisuus on toisinaan kokonaan kiistetty, ja sitä on pidetty vain saagoissa esiintyvänä, tarunomaisena maana. Se kuitenkin esiintyy ensimmäisen kerran jo 800-luvulta peräisin olevissa anglosaksisissa kirjallisissa lähteissä. Norjalaisissa lähteissä Bjarmia mainitaan 800-luvulta 1200-luvulle. Lähteet sijoittavat Bjarmian pohjoiseen ja itään Norjasta. Nykyisen tutkimuksen mukaan Bjarmia on sijainnut jossakin Vienanmeren ympäristössä, luultavasti Kuolan niemimaan eteläisellä rannikolla. Alueen asukkaat ovat puhuneet itämerensuomalaista kieltä, mutta heitä ei ole voitu yhdistää mihinkään nykyisin elävään ihmisryhmään. Tiedot heistä ovat muutenkin vähäiset. Heillä oli ilmeisesti kiinteät asuinpaikat, he viljelivät maata ja kävivät laajaa turkiskauppaa ympäröivien kansojen kanssa. Viikinkiajan jälkeen bjar-

mit häviävät lähteistä erillisenä kansana. Ilmeisesti he sulautuivat alueelle muuttaneeseen karjalaisväestöön.

Aamupäivän kolmannessa esitelmässä folkloristi Joonas Ahola kertoi ”Laatokan viikinkisankareista”. Sankaritarinat muodostavat yhden keskeisen aihepiirin sekä kalevalaisessa runoudessa, islantilaisissa saagoissa että pohjoisvenäläisessä eepisessä runoudessa. Kaikissa kolmessa sankaritarinat ovat niin sisältönsä kuin rakenteensa puolesta huomattavan samankaltaisia. Näiden sankaritarinoiden juuret on ajoitettu viikinkiajalle, mikä onkin luonnollista, sillä juuri tuolloin mainitut kolme eri kulttuuripiiriä olivat ensimmäistä kertaa tiiviissä kanssakäymisessä keskenään. Vertailemalla näiden kolmen lähdeaineiston antamaa kuvaa, voidaan saada tietoa todellisista kulttuurienvälisistä kontakteista viikinkiajan Pohjois-Euroopassa.

Iltapäivällä jatkoimme kulttuurikontaktien merkeissä, kun arkeologi Anna Wessman kertoi Suomen alueen ja Skandinavian suhteista viikinkiajalla. Suurin ongelma tämän ajanjakson tutkimuksessa on, että siitä tiedetään edelleen melko vähän. Viikinkiaika on noussut vasta melko hiljattain suomalaisten tutkijoiden kiinnostuksen kohteeksi, kun muissa Pohjoismaissa se on jatkuvasti ollut hyvin suosittu aihe. Toistaiseksi melko niukasta tutkimuksesta huolimatta voidaan viikinkiajan esineistöstä löytää muutamia ”suomalaisia” erikoismuotoja, muun muassa naisten asusteita ja koruista, joita on löydetty myös Suomen rajojen ulkopuolelta. Ne viittaavat siihen, ettei Suomen alue ollut ainoastaan vastaanottavassa asemassa kulttuurivaihdossa tai väestöliikkeissä vaan tavaroiden ja ihmisten virta suuntautui myös täältä muualle. Esitelmän lopuksi käytiin vilkasta keskustelua esineiden ja kiinteiden muinaisjäännösten merkityksestä kulttuurien ja etnisiteettien sekä kulttuurienvälisten yhteyksien määrittelyssä.

Seuraavassa esitelmässä saimme kuulla Kalevasta, joka on hyvin keskeinen olento (itämeren)suomalaisessa mytologiassa. Niissä

se esiintyy lähinnä jonkinlaisena esi-isänä, "muinaisaikojen voimakkaana jättiläisenä", kuten Mikko Heikkilä esitelmässään kertoi. Tampereen yliopiston pohjoismaisten kielten oppiaineessa väitöskirjaansa tekevä Heikkilä esitteli laajasti Kaleva-nimen etymologista taustaa, ja sen osoittamia yhteyksiä itämerensuomalaisten kielten välillä. Hän myös esitti nimelle uuden, skandinaavisen etymologian, joka voi tuoda uutta valaistusta Suomen ja Skandinavian väliin asutusliikkeisiin rautakaudella.

Ensimmäinen seminaaripäivä päättyi tällä kertaa folkloristiikan tutkijan Frogin esitelmään kulttuurikontakteista suomalaisten myyttien ja mytologioiden kautta tarkasteltuna. Vaikka suomalaista mytologista aineisto on käytettävissä runsaasti, ovat ne pääosin vasta 1800- ja 1900-luvulla tallennettuja. Viikinkiaikaan tai mihin tahansa esihistorialliseen aikakauteen liittyvän aineiston eristäminen aineistosta on hyvin vaikeaa, sillä mytologinen ajattelu muodostaa pitkän jatkumon, jossa vanhan pohjan päälle on kasaantunut jatkuvasti uutta. Vertailevan tutkimuksen avulla siitä on kuitenkin mahdollista erottaa erilaisia kerrostumia ja todisteita kulttuuriyhteyksistä eri aikakausilta, myös viikinkiajalta.

Päivän virallisen ohjelman päätyttyä vuorossa oli jälleen vapaamuotoinen illanvietto Folkloristiikan laitoksella. Esitelmän pitäjien ja tutkijoiden lisäksi mukaan kutsuttiin myös paikalla ollut muu yleisö. Joukossa oli aiheisiin hyvin perehtyneitä viikinkiajan harrastajia, jotka toivat tärkeän lisänsä illan keskusteluihin.

Kielitiedettä ja pohjoista ulottuvuutta – toinen seminaaripäivä 12.11.2011

Toinen seminaaripäivä aloitettiin kielitieteellä, kun Turun yliopiston suomen kielen professori Kaisa Häkkinen kertoi suomalaisesta viikinkiajasta kielitieteen näkökulmasta. Aluksi hän aloitti fennistiikan eli suomen kielen tutkimuksen

yleisistä edellytyksistä sekä viikinkiajalta periytyvän kieliaineiston tunnistamisen ongelmista, minkä jälkeen hän esitteli nykyisen tutkimuksen antamaa kuvaa tästä aikakaudesta Suomessa. Tämänhetkinen tutkimus on pääosin yksimielinen siitä, että suomalaisperäistä asutusta on viikinkiajalla ollut ainakin Lounais-Suomessa, Hämeessä, Karjalassa ja Savossa. Nämä alueet erosivat kuitenkin hyvin paljon toisistaan niin kieleltään kuin kulttuuriltaan. Mitään yhtä tai yhtenäistä suomen kieltä ei tuohon aikaan ollut. Häkkinen esitteli myös muutamia esimerkkejä mahdollisista viikinkiajan kielellisistä innovaatioista, jotka voivat kertoa yhteyksistä ja kulttuurivaihdosta naapurialueiden kanssa.

Kielitieteellistä näkökulmaa jatkoi Helsingin yliopiston tutkija Johan Schalin, joka lähestyi viikinkiaikaa skandinaavisperäisen lainanimistön kautta. Suurin osa Suomen ruotsalaisperäisistä paikannimistä on ainakin pari vuosisataa viikinkiaikaa nuorempia, mutta rautakautisten nimien esiintyminen niiden joukossa ei ole täysin mahdotonta. Näin varsinkin Länsi-Suomessa, jonka muuttamat keskeiset paikannimet, kuten *Tavastland* (Häme) ja *Finland* (Varsinais-Suomi) esiintyvät jo skandinaavisissa riimikirjoituksissa. Monia muitakin vanhojen asutuskeskusten nimiä, kuten *Ahvenanmaa* ja *Eura*, on pyritty osoittamaan alkuperältään skandinaavisiksi tai proto-germaanisiksi, mutta perustelut ovat hyvin kiistanalaisia. Monilla ruotsalaisten asuttamilla rannikkoalueilla kehitys on todellisuudessa edennyt niin, että ruotsalaiset ovat ottaneet käyttöönsä suomalaisia paikannimiä, jotka ovat vähitellen ruotsalaistuneet äänneasultaan ja siksi muuttuneet vaikeasti tunnistettavaan muotoon. Monien, nykyisin täysin ruotsalaisten alueiden paikannimistöstä löytyy pohjalta vanha suomalaisten nimien kerrostuma.

Seminaarin iltapäiväohjelmaan saatiin tällä kertaa mukavasti pohjoista näkemystä kahden eri arkeologin esitelmien kautta. Ensin Oulun yliopiston jatko-opiskelija Jari-Matti Kuusela esitteli arkeologisen (irto)

löytöaineiston antamaa kuvaa Pohjois-Suomen ihmisyyteisistä ja niiden välisistä suhteista myöhäisrautakaudella. Kiinteiden myöhäisrautakautisten muinaisjäännösten vähäisyys on erityisen suuri ongelma Pohjois-Suomessa, minkä vuoksi Kuusela lähestyi aihetta väheksytymän aineiston eli irtolöytöjen kautta. Niiden antama kuva alueen rautakaudesta on hyvin mielenkiintoinen, sillä irtolöytöjen valossa Pohjois-Suomi näyttäytyy hyvin aktiivisena alueena eikä lainkaan sellaisena asumattomana erämaana, jollaisena sitä on perinteisessä tutkimuksessa pidetty.

Aivan uuden näkökulman seminaariin toi Oulun yliopiston tutkija Tiina Äikäs, joka käsitteli esitelmässään saamelaiskulttuurin yhteyksiä viikinkiajalla. Saamelaiset muodostivat jo rautakauden lopulla oman etnisesti identifioituneen, erillisen ihmisryhmänsä. Äikäs halusi kuitenkin korostaa, että tuolloin eläneiden ihmisten rinnastaminen nykyisaamelaisiin on vaikeaa. Yhtäläisyyksiä löytyy varsinkin kielestä, mutta viikinkiajan ihmisten kulttuurinen identiteetti oli täysin erilainen kuin nykyisten saamelaisten. Sama ongelma pätee myös muihin ihmisryhmiin. Viikinkiaika toi mukanaan monia muutoksia saamelaisalueille, muun muassa rituaaleihin, hautustapoihin ja esineelliseen kulttuuriin, jossa itäiset vaikutteet lisääntyivät. Turkiskaupan ja sitä myötä metsästyksen merkitys näyttäisi vahvistuneen, mikä näkyi myös rituaalisessa käyttäytymisessä. Ulkopuoliset kontaktit vaikuttivat siis merkittävästi sekä saamelaisten elinkeinoihin että uskomusmaailmaan.

Viikinkiaika Suomessa -hankkeen toinen seminaari oli sisällöltään vähintään yhtä laadukas kuin ensimmäinen. Esitelmät perustuivat uusimpaan tutkimustietoon, joten niiden perusteella osallistujille syntyi hyvä kokonaiskuva viikinkiajasta. Esitelmien jälkeen käyty keskustelu oli erittäin hedelmällistä, kun eri tieteenalojen edustajat saivat esittää omia näkemyksiään käsitelystä aiheesta. Alueellisesti toinen seminaari oli hieman ensimmäistä kattavampi.

Toivottavasti tulevaisuudessa mukaan saadaan enemmän myös Sisä- ja Itä-Suomen viikinkiaikaa, sillä niiden osuus jäi edelleen melko vähäiseksi.

Kaiken kaikkiaan *Viikinkiaika Suomessa* -seminaarien anti oli ainakin itselleni merkittävä. Toivoa sopii, että hanke saa jatkorahoitusta ja seminaarit jatkuvat tulevina vuosina. Sitä ennen on pientä tyydytystä viikinkiajasta kiinnostuneiden tiedonnläkään luvassa artikkelikokoelmasta, joka kootaan tähän mennessä pidettyjen seminaariesitelmien pohjalta. Ehkä sen kautta myös muut pääsevät osallisiksi siitä ilmapiiiristä, jota tällainen monitieteinen seminaari osallistujilleen tarjoaa.

FL Matti Leiviskä on Oulun yliopiston historiatieteiden jatko-opiskelija, joka tekee nimistötieteellistä ja historiallista väitöskirjaa *Kyrön suurpitäjän asutuksesta keskiajalta 1600-luvun puoliväliin*.